

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- BERTÓK LÁSZLÓ versei 385
SZIJJ FERENC verse 387
VÖRÖS ISTVÁN versei 393
KUKORELLY ENDRE: Cé cé cé pé (részletek egy kisregényből) 397
SZVOREN EDINA: Vettem egy füzetet (novella) 403
KRUSOVSZKY DÉNES: Akik már nem leszünk sosem (regényrészlet) 409
DOMJÁN GÁBOR versei 418
KÜRTI LÁSZLÓ versei 421
SÓS JÚLIA PANNA: Vitrin (– parainesis-töredékek –) 423
ZOLTÁN GÁBOR: Véresmajor (esszé) 449

*

- LÁBASS ENDRE: Mutabor (esszé) 457
TILMANN LAHME: A Mann család (részlet) 475
BÁNFY TAMÁS – KOCSIS DOROTTYA: Találgatások két ismeretlen Babits-levéll
egyikéről 489
BABITS MIHÁLY levelei 491
KIRÁLY ISTVÁN: Napló 1956–1989 (részlet) 495

*

- GELENCSÉR GÁBOR: Ép(p) (Enyedi Ildikó: Testről és lélekről) 502
PATAKI GÁBOR: Döntöttem (A döntés, Székesfehérvár, Csók István Képtár, 2017.
január 22. – április 30.) 506

*

- MÉLYI JÓZSEF: „Nem így volt” (Maurer Dóra – Beke László: Látletel – prognózis)
512
KRUPP JÓZSEF: „A kultúra kifordult kulisszái” (Halasi Zoltán: Bella Italia.
Nászút 1980) 515
INZSÖL KATA: Elvarázsolt kastély (Szilasi László: Amíg másokkal voltunk) 519
PALOJTAY KINGA: Szavak, titkok élete (Alice Munro: Nyílt titkok) 523

2017

ÁPRILIS

JELENKOR

LX. ÉVFOLYAM

4. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Szerkesztő
GÖRFÖL BALÁZS, SZOLLÁTH DÁVID,
VÁRKONYI GYÖRGY (képzőművészet)

Tördelőszerkesztő
KISS TIBOR NOÉ

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai

BERTÓK LÁSZLÓ
főmunkatárs

CSUHA ISTVÁN, HAVASRÉTI JÓZSEF, KERESZTESI JÓZSEF,
PARTI NAGY LAJOS, TAKÁTS JÓZSEF, THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310–673, 215–305, 510–752, 510–753.
A szerkesztőség e-mail címe: jelenkor58@gmail.com

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére. Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelt válaszborítékban vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310–673),
a Nemzeti Erőforrás Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával.
Felelős kiadó: a Jelenkor Alapítvány kuratóriumának elnöke.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest
Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu
WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen,
telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen.

Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban
(<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu

Belföldi előfizetési díjak: előfizetési díj félévre 5940,- Ft, egy évre belföldre: 10 890,- Ft;
a Magyar Posta Zrt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.

Lapunk előfizethető közvetlenül a szerkesztőségen keresztül is.
Számلاسزámunk: Szigetvári Takarékszövetkezet 50800111–11164573

Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.

Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

ELHUNYT WERNITZER JULIANNA. Az irodalomtörténészt, a Petőfi Irodalmi Múzeum főigazgató-helyettesét február 22-én, 58 éves korában érte a halál. Wernitzer Juliannáról *E. Csorba Csilla* emlékezett meg honlapunkon (www.jelenkor.net).

*

PÉCSI SZÍNHÁZI BEMUTATÓK. Verdi *Macbeth* című operáját *Gulyás Dénes* rendezésében március 3-án tűzték műsorra a Pécsi Nemzeti Színházban. – *K – Egy ország két lóért*: a Kleist *Kohlhaas Mihály* című elbeszélése alapján született előadást február 27-én mutatták be a Janus Egyetemi Színházban, a darabot *Zakariás Máté* rendezte.

*

ÁLLAMI DÍJAK MÁRCIUS 15-E ALKALMÁBÓL. *Fésűs Éva* és *Radnóti*

Zsuzsa Kossuth-díjban részesült. – Lapunk szerkesztőbizottságának tagja, *Thomka Beáta* a Magyar Érdemrend Tisztikereszt polgári tagozatát vehette át. – A József Attila-díj idei kitüntetettjei: *Dr. Cs. Varga István*, *Csender Levente*, *Dr. Filip Tamás*, *Jámborné Balog Tünde*, *Kollár Árpád*, *Lovas Ildikó*, *Molnár Vimos* és *Dr. Sipos Lajos*.

*

ARTISJUS. Az Artisjus Irodalmi Nagydíjat idén *Nádasdy Ádámnak* ítelték oda, az Artisjus Irodalmi Díj díjazottjai *Ladik Katalin*, *Ménes Attila*, *Dérczy Péter* és *György Péter*.

*

A VAJDASÁGI ÍRÓK EGYESÜLETE *Tolnai Ottót*, lapunk szerkesztőbizottsági tagját részesítette életműdíjban március 9-én.

Szerzőink

- Bertók László** (1935) – költő, a *Jelenkor* fõmunkatársa, Pécsen él.
Szjj Ferenc (1958) – költő, író, műfordító, Budapesten él.
Vörös István (1964) – költő, író, műfordító, Budapesten él.
Kukorelly Endre (1951) – költő, író, Budakalászon él.
Szvoren Edina (1974) – író, Budapesten él.
Krusovszky Dénes (1982) – költő, író, a *Versum* fõszerkesztõje, Budapesten él.
Domján Gábor (1952) – költő, Veszprémben él.
Kürti László (1976) – költő, tanár, Mátészalkán él.
Sós Júlia Panna (1979) – forgatókönyvíró, Dunakeszin él.
Zoltán Gábor (1960) – író, rendezõ, Budapesten él.
Lábass Endre (1957) – író, festõ, fotóművész, Budapesten él.
Tilmann Lahme (1974) – német irodalomtörténész, az Universität Lüneburg tanára, korábban a *Frankfurter Allgemeine Zeitung* szerkesztõje.
Györffy Miklós (1942) – kritikus, műfordító, irodalomtörténész, Szentendrén él.
Bánfi Tamás – közgazdász, a Budapesti Corvinus Egyetem egyetemi tanára, Budapesten él.
Kocsis Dorottya – a Budapesti Corvinus Egyetem előadója, Budapesten él.
Babits Mihály (1883–1941) – költő, író, műfordító.
Király István (1929–1989) – irodalomtörténész.
Gelencsér Gábor (1961) – filmesztéta, az ELTE Filmtudomány Tanszékének docense, Budapesten él.
Pataki Gábor (1955) – művészettörténész, az *Új Művészet* vezető szerkesztõje.
Mélyi József (1967) – művészettörténész, Szentendrén él.
Krupp József (1980) – klasszika-filológus, kritikus, Budapesten él.
Inzsöl Kata (1988) – kritikus, Budapesten él.
Palojtay Kinga (1984) – kritikus, Budapesten él.

---

*Folyóiratunk az Emberi Erőforrások Minisztériuma,
a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Város Önkormányzata
támogatásával jelenik meg.
Köszönjük a Molnár Nyomda Kft. támogatását.*

A Jelenkor a LAPKER újságospavilonjain kívül a
következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSETT: PTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. –
Művészetek és Irodalom Háza, Széchenyi tér
7–8. – Líra Könyvesbolt, Széchenyi tér 7.

BUDAPESTEN: Írók Boltja, VI., Andrássy út 45.

A LIBRI alábbi budapesti és vidéki könyvesbolt-
jaiban:

Allee Könyvesbolt
Árkád Könyvesbolt, 1. emelet
Campona Könyvesbolt
Csepel Plaza Könyvesbolt
Duna Plaza Könyvesbolt, I. emelet
Könyvpalota
Mammut Könyvesbolt

Oktagon Könyvesbolt
Stop.Shop. Könyvesbolt
Pólus Center Könyvesbolt
Sugár Könyvesbolt

Budaörs Könyvesbolt
Debrecen Könyvesbolt
Győr Könyvesbolt
Győr Plaza Könyvesbolt
Kaposvár Plaza Könyvesbolt
Miskolc Könyvesbolt
Nyír Plaza Könyvesbolt
Pécs Könyvesbolt
Szeged Plaza Könyvesbolt
Szolnok Plaza Könyvesbolt
Zala Plaza Könyvesbolt

www.jelenkor.net

990,- Ft

JELENKOR

BERTÓK LÁSZLÓ

Jár egy oszlop körül

(Firkák a szalmaszádra)

Az egyik

*Hibát hibára halmoz, s azt képzei, beteg,
pedig csak maga van, és nem hisz már senkinek.*

A másik

*Jár egy oszlop körül, nézi, tapogatja,
s jajgat, hogy végem van, be vagyok falazva.*

A harmadik

*Gyanakszik, ördögöt festeget a falra,
s becsinál, ha angyalt pillant meg alatta.*

Ki megy vele?

*Ha csontja, idege, a szeme, a szíve
mind, mind külön úton, ki megy vele? Mire?*

Verseny

*Mikor kimerülve utoléred magad,
örülj, ha kiderül, hogy már nem is te vagy?*

Hallgass

*Ha az agyad, mint a vizes tapló csepeg,
hallgass, ne számolgasd, ami nem a tied.*

A hitetlen

*Üres doboz a doboza nélkül?
Mi az, ami megmarad végül?*

A hívő

*Az ürességek közötti rések,
ahogy megfeszülnek, s összeérnek!*

Hogyan?

*Egy kicsivel többet mindig, mint ami van?
S meghalni a mintha pillanataiban?*

Hetvenhét rögtönzött kétsoros

Igyekeztem minél több helyet hagyni
a jegyzetelésre és firkálásra is. –
Halas István: Páros páratlan, Bp., 2004.

*elfordul a fejem, lejjöök
szabályosan a lépcsőn*

*a park túlsó végében
egy világító micsoda, zuhanó*

*utána vérrel területet hiába
merek, előtte kellett volna*

*a kút hangja nem szól,
mégis hallom, mennyi pénz*

*halálos rendszer, öröm, fegyelem,
szabályos széklet, minden így jó*

*rengeteg helyet hagyok a firkálásra
és a zenélő dömpereknek*

*az erő csúcsa, a gyorsaság csúcsa,
vasárnap a folyóparton csak ennyi a világ*

*a tükröződő csillogásért mennyit
kell majd valamiben fizetni*

*ki fogja majd a zuhanó dinnye
alá tenni a kezét*

*ha két üvegedény összeér,
lehet bármilyen kicsi rezgés*

*legalább a fejem súlyát vegyétek
figyelembe ebben az életkorban*

*az orgonált iszap sokkal jobb,
mint a csavart bakelit*

*kavicskeltető folyó, erről többet
nem kell tudni földrajzból*

*lehámozok egy vastag, fekete filmet,
olyan lesz tőle a kezem egész este*

*annyira megfaragom a fát, hogy hiába
tél, már nem is hasonlít semmire*

*opál növények, szirénahangra nőnek,
akciósan, ennél többet mit akartok*

*mire várnak, hiszen a vihareg se
működik, póthidegre*

*nem alszom el nekik, pedig alig
várják, ütik a vaskerítést, százból ötven*

*törekedni szépre, jóra ilyen túlfűtött
hangulatban hová vezet*

*lecsordul a víz a tenyérről,
aláhull, már nem is látjuk*

*minden látvány csak hasonlít,
oda kell menni, ütni a fákat*

*úgy néznek rá, függönyt
kiált, lehull egy képeret*

*mindenből lehet fénykűszöb, mi
kell hozzá, egy acélspirál*

*az úgy nem megy, hogy semmi sincs,
csak az asztalba mélyen belenézni*

*befordulok a sarkon, és teljesen más
világ, törtek és prímek és hercegek*

*egy háromkerekűhöz már nekem is
nagyon meg kell változnom*

*az álmoság harmonikája és viaszos
függönye, nem keresem, nem is találok*

*beállok a szekrény mögé, és várom,
hogy megszólaljon benne a csengő*

*levesznek a lóról, fejem alá szalmát
gyúrnek, de máris újra messzire figyelnek*

*vaktában lövöldöz, magában énekel,
morzsa, csikk, leleplezik, vége van*

*vidéki viszonyok között egy jótétemény,
és nem kell feltétlenül belehalni*

*teherbérencnek neveztek egy nevetséges
előadásban, persze, hogy nézzem meg újra*

*mindig azt kell nézni, honnan kezdve számolunk,
hányasával, és van-e más lehetőség*

*egy táviratban mindent feladok,
üres szívem egyetlen hurkapálcikán*

*gurítódombon álom, nehéz teafű minden
zsebemben, ritka felhők, széles égbolt*

*lefölöznek a napot előlem, de én
tágra nyitok minden ablakot*

*papírtrombitából higanygolyók potyognak
alufóliára, ennyit ér az intelem*

*mindig a papír fenekénél nyitom ki
a dobozt, nincs másik élet*

*a tintára fogom a torony
ferdülését, ne hallgatózzanak*

*ki hinné el errefelé a bányarémet,
egymásra köhögnek, halogatják a lámpaoltást*

*egy ideig még megvan a pont,
ahonnan a légy elrepült, elalszom*

*egy nagy magot hámozok titokban,
beszélék, buzgón bólogatok, rendesek velem*

*levágok a térből, fekete golyó
jelzi, hogy mikor, miért, mindent*

*eleven zsák, de úgy lenne igazán
érdekes, ha repülni is tudna*

*mindent láttamoztatok a felelőssel,
engem elfúj a szél, elvisz a víz*

*magamnak ébredek ilyenkor,
az egész sötét reggel én vagyok*

*és ha csak egy számot mondanék
mindenre válaszul, páratlant vagy négyzetgyököt*

*ilyen fokozott időben nem szabad
közel menni a fekete karóhoz*

*keveset forogtam, most melyik pultnál
húznak strigulát a füzetükbe*

*a vízhez rohannak vagy a tűzhöz,
nem lehet előre tudni*

*levesznek egy kicsit a tetejéből,
elássák, tiltakoznak, túl sok a fény*

*olyan kis helyről hogyan lehet
kilátni, mennyi felhő, merre*

*nélkülem játszanak, leverem
a kerítésről az órát, ne sajnáljanak*

*fényes nappal nem akarok enni,
húzzák ki alólam a rácsot, mindegy*

*hová öntik a maradékot, elvisznek
korábban, zokszó nélkül integetnek*

*mindent lefújni, kész vége, élére
állítom a tányért, a poharat elfektetem*

*ez az állapot óriási tévedés, könnyek
között kell bevallani, kiáltozás*

*megpendítem a fűrészt az ablakban,
elíjed egy csapat madár, lehull tíz dió*

*engem most már hajtószalagos géppel
kell visszatartani, egyszerű világmotor*

*oltatlan mész, jaj, egy zsákban
elviszem, csak eső ne essen*

*nyolcszázból egészen pontosan
a nyolcszáznyolcvanegyedik példány*

*utolsó alkalom a fény körül, de
kétszeresen, mert olyan a természete*

*a lejtőn van vége, fák bólogatnak
annyira, hogy némelyik kidől*

*addig kapargatom a kártyát, amíg
rám nem talál a kísértetlovas*

*elosztogatom a hozományom az erdei
szentanúknak, fekete autó, kifütyülnek*

*kihúzom a tengert, hegyeket öltök,
óvatosan megvakít egy gondozó*

*nem fér bele a ládába, pedig már
napok óta kalapálják, jön a tapsvihar*

*akkor csinálok valamit az éjszakából,
átlátszó golyót, néma szirénát*

*milyen titkos varázsigével lehetne
a köldökömtől elszakadni*

*mint egy keverőben, hol alul vagyok,
hol felül, mikor beszélek, mikor rúgok*

*nincs két egyforma dió, ez is olyan
kifogás, hogy elhiszem, de mégis*

*egyre kisebb körbe söpör tompaszögből
hulladékot, rongyos vitorlát*

*hozzáadnám a kutat a friss palánkhoz,
vagy mi jöjjön ki, foszforos téglá*

*elengedem a lejtőn a biciklit
egy cementeszsákkal, kétoldalt gyenge virágok*

*hosszú madzag végén kulcsot kell
lengetni a szívem felett, napsütésben*

*üres a kert, nincs egy fűszál se,
csak hamu, haragból licitálnak*

*átlépek az udvaron a réges-régi zsírkövet,
persze senki nem emlékszik*

Nyári délelőtt

Legyél laza!

*A nyár
belebbent már.
A szakadt, színes napernyők fölött
egy könnyű gólyapár köröz.
Szeles napok.
Az ok
most is ragyog
a téves magyarázat oldalán.
Szép ésszerűtlenség. Egy kis adag
fagyalt a pohárra tapad,
és megsebez az eltört porcelán,
már annyi sírás, büntetés elmaradt
a nyaralás során.*

*A távolban az északi part
vonul, mintha zivatart
látnánk, mit a meleg felkavart,
de kinyílik a reggeli fűzet,
a nótázásból kiveszik részüket
a halak, a párolgó banyák,
kerek csöndjük maga a rémület.*

*Hazatér a vízirendőr. Nem vizes,
hullámok közt papírbékát keres.
A pecás hátán remeg a ruha,
száraz a nyelve, vizes a haja.
Mintha csak vízből lenne ő maga,
egyre átlátszóbb tagjaival,
egyre átlátszóbb öncsalásaival.*

*Már készül a dél, mint olajban a hús,
és mindenkit idecsal.*

*A zsíros ebédet meghozza hömpölyögve
a rádióból jövő harangkondulás.
De mire az étvágyad felpörögne,
már megint valami más,*

*tán a homlokod lüktet, nem az ámulás.
Mint ha a nyári nap, a nyári dél, a nyári hő
lehetne még vadabb,
s verne a fény, fogna a föld, dobna a kő,
amíg az ég hasad.*

*A zene emléke szél. Eltakarja
előlünk a felhők alja.
S ha kinyitod az égbolt ajtaját,
mi a titkot eddig eltakarta,
kihallhatod a sok dumát.*

*Pletykázik, még a gondolat előtt,
a nyári délelőtt.*

*Arany napsütés csobogása
egy kis ékszert tesz a bokádra.*

*A nádason zöldküllő repül át,
a hangyaboly dühös. Érzed-e, csáp, a csöppet?
Nem is léteznek a molekulák.*

*Mint ki csúzlival kirakatba lőtt,
úgy elszalad a nyári délelőtt.*

*A víz felett a fűzfaág
zöld sóhaja iramlík,
a puszta formaság,
halraj jön egész a vízpartig.*

*Nyári délelőtt. Benne,
mint saját kis nyári hecc,
meztelenül tűnik föl a test,
melynek cigifüstjében lengve,
a felköhögő végtelenbe
tűnnek a sárga napszakok.*

*A gyufa rajzos dobozán,
mint szöcske, ugrik át az árny,
közeledik a nyári délután.*

*A vízpartok fölött
a nyár még felröhög.
De dühös kis kompokon,
amiket eddig úrben láttak, nem tavon,
közeledik a véges délután.*

*A mólón kihajt a művirág,
micsoda kínos, szűrő ócskaság,
közeledik az örök délután.*

*A falu közepén,
mint izzadt póló, búzlik a remény,
kicsit később
megnyugszik a t-shirt,
de egy nő még dumál,
összehúzódik a szeme, hiába,
benyúl a blúzába a nyár...*

*Hol a napfénybe kiáll
a húszméteres jegenye,
életem nyári délelőtt.
Se vége nincs,
se kezdete.*

Testi kérdés

*Mikor a test, e durván belepő
fehér és piros átokterítő,
melyet rád dob egy óriási kajla,
a féltett lelket végképp eltakarja,
s oly alaposan, hogy minden hited
vad leple alatt baljósan kileng,
de nem fog az emlékek szárnya táncba,
a halálfejes lepke kényes szárnyán
nem tapos az öröklét görbe lába,
s megijednek a lélek leple láttán,
e súlyos, érdes, vérszagú lepelnek,
de mégse érzik a testet tehernek:
olyankor bárhol állj a testek útján,
vagy fuss kéjekbe önkínzón, de durván,
vagy étteremben éhesen figyelj,
hogy fogy amott a füstölt marhanyelv;
vagy fáradtan, nő oldalán kezeddél
érintsd a mell alatt a lusta holdat;
vagy téli erdőn, melyet dér lepett el,
állj meg, mint kinek nyomában loholnak;
vagy a repülő apró ablakán
szédülj, ha félsz, mert nem vagy túl vagány;*

vagy idegen nyelven törve keresztül
állj meg a múlt időn csodálni lentről
a távol lelkek kusza fonalát,
a nyelv és lélek kettős vonalát;
vagy épp egy belső útra mész, de tudva,
hogy lángot hűt le a vízzipád,
merengsz a testi útra visszajutva,
egy ének szőnyegét terít alá,
elmúlt korodból, mely miként a bűnös
testrészek kéje van is még, de nincs is,
melynek érzése sohse lehet hűvös,
melynek emléke kínos is, de kincs is:
ott réműlettől terhes nejedet
gyávasággoddal elcsüggesztheted:
csupa vétség közt is gyönyörben járva
mégis csak attól fogsz koldulni, gyáva:
ez a sok rútság mind mitől menő?
mégis arra tudsz gondolni már ma:
minek a magzatvíz, e tarka láva?
minek a test, az átokterítő?
miért a gombok és miért a combok,
s a hajlatokba mért vet magvető?
minek az árák, minek a vágyak,
mért nem elég az ember magának,
miért az égő emlékeztető?
miért a fényképek, miért a holtak?
mért gyújtunk magunknak lámpát vagy holdat?
miért a végét megfelelő idő?
vagy vedd példának a piciny szekercét:
miért dolgozol, hogyha már letennéd?
s ez miért égi emlékeztető?

Cé cé cé pé

(1.1)

Nagyapám németül számol az asztalnál. Ez maradt meg. Ez mindenesetre megmaradt a nagyapámból. Nem értem, amiket beszél, és szépen kihegyezi a ceruzáit. A fotel mályvaszínű huzata kikopott a karfánál. A nagyszüleim szobájában mályvaszínű a kályha. Meséli nagyapám a *János vitézt*, azt értem. Furcsán beszél magában, és nem vesz tudomást rólam, ezt végképp nem értem. Nem a halálról szól.

(3.2)

Gyerekkori ügyek. Ez-az megvan, akkor is, ha konkrétan alig emlékszem valamire. Nemigen emlékszem, de hát ehhez képest a későbbiekre végképp sehogy. Erős jelenetek a környezetük nélkül. Bajnóczyék sötét előszobája. Hogy hol állt a tévéjük. Bajnóczy anyukájára is emlékszem. Magára Bajnóczyra. Az idétlen hőzentrógeres rövidnadrágjaira. Bajnóczy tiroli bőrgatyája. A Csengeryben laktak, közel a Hunyadi térhez, körgangos házban, volt bábszínházjátéka, bábszínházast játszottunk. Két hatalmas, szárnyas ablak között állt a televízió, ment benne a Tatabánya–Fradi-meccs, egyáltalán nem kellett állítgatni az antennát, mint a Pásztoréknál. Szünetben monoszkóp és pogácsa, nem olyan finom, mint amit nagyanyám süített bridzsezéshez. Jó, de nem annyira jó. Ami van, letakarja mindazt, ami volt, lefödi, beássa, egyszerűen eltévednél, ha egy ötven évvel ezelőtti helyzetbe visszatennének. Nem találnál haza. Nem találnád a kulcsot.

(5.1)

Kifordulnál a boltból a szag miatt. A kékülő parizer miatt. A kívül, körbe-körbe kékes, beljebb zöld, középen pörsenésesen vöröslő parizer szaga miatt. Bödönben tárolták a tejfölt. Volt tejföl? Vaj? Egy szép nő a húsrészlegnél, annak lehetett nézni a mellét. A kötényt a mellén. Nem mosolyog, nem néz senkire, dühösen vagdossa a parizert, közben nekitámaszkodik a pultnak, és a kurva istent szapulja. Fekete zsírcsík volt elöl keresztben a köpenyén, ahogy a pultnak dől a fáradságtól.

(4.1)

Egy ideig simán meg tudtam enni a tejbegrízt. Először a kórházban hánytam tőle, nem keverték ki rendesen, összetapadt a gríz, göbös lett. Teli volt cseresznye nagyságú bögökkel. Nincs mese, muszáj volt megenni. Nem kifejezetten töltötte belém, aki töltötte, egy piros hajú ápolónő, viszont addig nem vette el a kanalat a számtól, amíg le nem nyeltem valahogy. Megettem, rögtön kihánytam. Úgy, hogy felültem az ágyon, és zsupsz. Az volt a sorrend, hogy előbb még visszafeküdtem, aztán hirtelen felültem, és előre, az ágy lába felé. Előre nézek, fölfelé, a

lábam elé, jobbra, akárhová, nézelődök, mint bárki más. Úgy látszik, nem eszek meg akármit. Úgy látszik, most már valószínűleg évekig béke lesz.

(3.3)

Átjártam a Bajnóczyhoz unalmamban. Fejeltünk az előszobában a prima kis pötytyös gumilasztijával. Nem tudott fejelni, de szeretett, szörnyen untam. Ráfejelem, bemegy. Ha gyengébben fejelem meg a gumilasztiját, azt is bevédi. És bosszankodik. Visszavágó, integet dühösen. Gyengén fejelem, kivédi, nem örül, hanem diadalmos. Mentem hozzájuk tévézni meg pogácsázni. Bartával néztük a *Tell Vilmos* című sorozatot, izgalmas volt. Ők közelebb laktak, a Rózsa utcában, elfelejtettem, hányas szám. Elfelejtettem, melyik ház. Egy emelet, körgang, a sarokban a közös vécé. Barta tudott focizni. Bolyongtunk a pincéjükben. Jó a pinceszag. A forradalom alatt levonult az egész család a pincébe. Jó a pinceszag. Korhadó tűzifa. Bajnóczynak nem volt testvére. Bartának se. Kajtárnak se, Onodinak se. Egyszer a Pásztoréknál is tévéztem, de csak egyszer. Neki sem volt testvére.

(2.1)

A zsidóház annyit tesz, hogy az összes lakó zsidó. Mindenki, még a házmester Horowitz is. A viceházmester nem. A mienk zsidóház volt. Nagyszüleim a Horthy Miklós úton laktak, épp szemben a Hadik kávéházzal, ostrom után költöztek a Szondyba, elcserélték a zsidó tulajdonossal a Horthy Miklós úti lakást. Illetve akkor már nem volt mindenki zsidó a házban, mert például Vértessy néni nem volt zsidó, és itt laktak egy darabig a Szendreyék, meg néhány prolicsalád a földszinti apró lakásokban. Két Szendrey fiú volt. Fogalmam se volt arról, mi az, hogy zsidó. Mi az, hogy zsidó?

(3.4)

1956 telén a húgom kétoldali tüdő- és mellhártyagyulladásra kapott, miközben a szüleink összezártak minket, hogy egyszerre legyünk túl a kanyarón. Már nem voltak reflexei, amikor a mentő bevitte a László kórházba. Ezt ő mesélte nekem. Anyánktól tudja. Komoly tél, hatalmas hótorlaszokkal. Kerülgette a mentő a hótorlaszokat. Volt egy flanel cumizós rongydarabja, rojtos csücsökkel, azzal csiklandozta magát az orra alatt, miközben szopta a hüvelykujját. Birizgálta az orrát, és cumizott. Úgy adták be neki az injekciót, hogy a nővér fölemelte a bokájánál fogva. A szüleim egy ablak mögül nézték tehetetlenül, ahogy üvölt a fájdalomtól. Egy idős ápolónő leült az ágya mellé, és belekanalazta az ételt. Mikor már jobban volt, fölkelhetett, a földig érő hálóingjében mászkált a kórházban. Lement a pincébe, elkapták, visszavitték, ezt is ő mesélte. Nem hiszem, hogy emlékszik rá. Lehet, hogy emlékszik. A másik kórteremben fekvő idősebb kisfiúval barátkozott, erre emlékszik, meg egy lányról szóló képeskönyvre, állandóan azt nézegette. Óvodába megy a kislány. Vagy iskolába. Lehet, hogy ezekre tényleg emlékszik. Színes rajz, a kislány lábujjhegyen állva felakasztja a micisapkáját a fogasra.

(2.2)

Bridzsezés közben Loli néni és Miki bácsi folyton a zsidókat emlegette. Folyton nem, de sokszor, és én nem kérdeztem meg tőlük, hogy mi az a zsidó. Zsidó, punktum, de mit kell őket ennyire emlegetni. Ha kérdeztem valami ilyesmit, másra terelték a szót. Hogy megy az iskola, satöbbi. Előjött, mert előhozták, sokszor mondták ki azt a szót, hogy zsidó. Zsidó, és három pikk. Loli szép nő, csinos kalappal. Még csinosabb svájcsapkabán. Leveszi a sapkáját az előszobai tükör előtt, olyan gondosan, mintha egy idegen férfi előtt vetkőzne. Megigazítja a frizuráját. Ne próbáld elképzelni. Alattunk, az egyik társbérletben egy elhülyült bokszoló lakott a betegesen sovány feleségével, az biztos nem volt zsidó. Az a nő mindig micisapkabán járt. Jól áll a nőknön a micisapka. Ha már nagyon balhézott a bokszoló, az egyik szomszéd kihívta a rendőröket. Kapaszkodott a korlátba, gumibottal ütötték a kezét, hogy engedje el. Elengedte, elvitték.

(4.2)

Hajdani cselédlakások. A cselédeknek az udvar végéből induló cselédlépcsőn kellett járniuk, amíg ki nem tört a demokrácia. Földszinti szoba-konyhás lakások, egyformák, a házmesterlakás is. Kivéve a hátsó lépcső mellett, az akkora, mint az emeletiek, hosszú előszobával, balra a konyha és a cselédszoba, az előszobából nyílik a spájz, a vécé és a fürdőszoba, jobbra két szoba, az egyik udvari, a másik az utcára néz. Igazi prolik laktak itt is, a két nagyobb fiú isten tudja, miket művelhetett. Koszosak voltak, ez szó szerint értendő. Lassanként elköltöztek a házunkból a zsidók. Vagy egyszerre? A cselédlépcsőn senki sem közlekedett, nem is takarították. Hordtuk föl a tűzifát a cselédlépcsőn az apámmal. A szemet is. Tetszett ez a cselédlépcső, izgalmas volt, végimentél az udvaron a pincelejáratig, ott kezdődött. Keskeny, de a kovácsoltvas rács ugyanolyan csinosan kidolgozott. Furán kopog az udvaron a klinkertégla, izgalmas. Túl hangosan kopog, próbálsz lábujjhegyen lépkedni, hiába. Észrevesz-e valaki, hogy na, ez a kis úrifíú mit mászkál itt összevissza. Az egyik udvarról nyíló szobakonyhában egy néhai csendőr élt a feleségével meg a nálam pár évvel idősebb lányukkal. Nagyon nyomorúságosan éltek. A húgom jóban volt vele, a lány szerint mindig tanult, ki akarták menekíteni a szülei ebből a nyomorból. Egyszer a cselédlépcsőn találkoztam vele. Mentem lefelé, jött föl. Megállított, eltartott magától. Kigombolta a blúzát. Két gomb. Nagyon meleg volt. Aztán begombolta.

(4.3)

Csak sejtet, hogy nézel ki, és mi látszik belőled. Ha végképp nem tudod, inkább bizonytalankodsz, megnézed a tükörben. A fényképeid szórakoztatnak és zavarnak is, mert el kell fogadnod, viszont nem téged mutatnak. Két fotó, egymásnak támasztott papírlap kártyavár, alig változó arckifejezések, melankólia és ironia, nem komoly, nem vészes, egyikén mintha mosolyognál. Viszont igen kedélyesen üldögélsz egy karosszékben. Másokra ez nem vonatkozik, ők olyan könnyen olyanok lesznek, amilyen a fotójuk, legföljebb az egyik jobb kép róluk, a másik pocsekább. Azért tudod, hogy így van, mert még ha nem érdekel is az illető, szívesen megnézed még egyszer. A rólad készült fénykép jobban érdekel, de egy

idő múltán már nemigen van kedved megnézni, az arckép, amelyet rólad csinált valaki, úgyis inkább ahhoz a valakihez tartozik. Jött szemben a cselédlépcsőházban a földszinten lakó lány, megállított és kigombolta a blúzát. Aztán visszagombolta, és otthagyt. Fölmentem, bezárkóztam a fürdőszobába, és percekig néztem magam a tükörben. Néztem, hogy mit nézett.

(2.3)

Állandóan átrendeztük a lakást. Túl sokan voltunk, a felnőttek keresték a legjobb megoldást. Hurcolkodtunk egyik szobából a másikba, nem volt jó megoldás. Egyáltalán nem oldottak meg semmit. A szüleim a középső szobában aludtak, két rökamié a szoba két falán, anyám a kályha és a fal között. Az ágy mellett éjjeliszekrény, rajta egy holland vázából lett lámpa, rózsaszín selyemernyővel. Alján fodrok. Apám a másik falnál, az ő éjjeliszekrényén egy japán vázából készült lámpa, festett selyemernyővel. Eredeti japán darab, Annus néni hozta Amerikából, hálából, hogy a nagypapa annyit segítette őket. Az ernyőn is, a lámpán is japán mesevilág, életképek. Nagy, hármass ablakok, plafonig fa tokkal, huzatos az egész lakás, állítólag bombatalálat érte a szemben lévő házat, ami addig szintén három emeletes volt, de csak kettőt építettek vissza. Az ablak alatt guriasztal kis kerekkel, apró virágmintás, csontszínű, nem hófehér porcelán kávéscsészék, néhány teáscsésze is, szintén abból a készletből. Kávéskanna, cukortartó, tejkiöntő, összetört mindig egy-kettő, lassacskán elfogytak. Elfogy minden. Anyám vett modern, színes kerámia kávéscsészéket, valami ismert keramikusnő csinálta, mondta elégedetten. *Valami és ismert*. Mind más színű, lehetett variálni, hogy sárga csésze, zöld kistányér.

(2.4)

Rózsaszínű csésze, kék kistányér. A nagyszüleim sárgaréz török kávéfőző készletét és a cukortartót egy tálcán, a guriasztalon tartottuk. Apám főzte a kávé egy villany kávéfőzőn. Esténként elővette a török készlethez való sárgaréz kávédarálót, és darált. A kávé is maga pörkölte. Ez nem túl nosztalgikus így? Nem túlzottan nosztalgikus ez az egész? Bekészítette a kávé, és reggel, amikor fölbredt, először a főzőt kapcsolta be. Aztán ez meg az, szabályosan, katonás rendben.

(2.5)

Anyám sosem szokott hozzá, hogy nem Budán lakik. Nem a Horthy Miklós út, hanem csak egy jellegzetes, kissé görbülő pesti utca, ahol egyetlen házat sem tataroznak ki. Alattunk a nem jut eszembe kikék laktak, a férfi ténylegesen nem volt normális, időnként felhallatszott a lichthofból, ahogy üvöltözik. A fiúkat a szomszéd lány istápolgatta. Félttem az öreg Horowiczról, mert sántikált. Várnagy Jóska a sok lányával az első emeleten, a lifttel szemben, ők nem tudom, mikor költöztek ide. Kérdeztem tőle, mondta, elfelejtettem. Már nem tudom megkérdezni. És a Kovácsék.

(2.6)

Kovács néni a gang végében, a korlátnak dőlve. Könyököl a korláton, jön haza a fia. Összetalálkozunk a kapuban, heló, igyekszünk föl a lépcsőn. Lelassít, megáll, pofákat vág, mutogat. A hóna alatt egy vívótór. Az anyám, suttogja, és nézi a plafont. Nincs plafon, nézi az eget. A lépcsőházat. Mindenhol jön le a vakolat. Loholok föl a harmadikra, látom, ahogy a Kovácsné fiacskája megy a folyosón. Lassan ment. Ernőnek hívták. Ervin? Üvölt vele az anyja.

(2.7)

Horowicz, jókora fej, sok fehér haj, gumiban végződő sétabot, el kellett kérnem tőle a pincekulcsot. Mentünk a pincébe fáért, szólt az apám, hogy induljak előre, és kérjem el a pincekulcsot. Leszaladtam a harmadikról, azzal még nem volt semmi probléma, de aztán a házmesterlakás ajtajában már kicsit meg voltam szeppenve. Álldogáltam az ajtó előtt, nem kopogtam, majd csak történik valami. Kidugta a fejét az öreg Horowicz, a markomba nyomta a kulcsot. Biccentett. Előrebillent a sok fehér haja. Ez történt. A pince izgalmas volt.

(2.8)

Vittük a kosarat és a szeneszákokat, apám kinyitotta a lakatot, kigurította a nagy tuskót, és kezdte fejszével hasogatni a szépen felslichtolt fát. Két zsák megtelt, még egy zsákot megtöltött szénnel. A tojás alakú széndarabok összevissza gurultak. Német brikett. Fölszaladtam a lifthez, tartottam az ajtaját, amíg az apám egyenként felcipelte a három zsákot a rozoga lépcsőn. Be a liftbe, visszament, elfújta a gyertyát. Gyertyával világítottunk. Meg petróleumlámpával. Belakatolta a faajtót, bezárta a rácsos pinceajtót, visszaadta a kulcsot a Horowicznak, fellifteztünk a harmadikra, egyenként behúzgáltuk a zsákokat, a ládába pakoltuk, és kész. Már csak fűteni kellett a három cserépkályhát. Jó meleg volt. Csak a szobákban volt meleg, meg a fürdőszobában hetente kétszer, amikor fürdéshez begyújtottak a henger alakú vaskályhába. A konyhában is meleg volt a főzés miatt. Az előszoba és a vécé mindig jéghideg, télen rossz volt vécére járni. Azzal ijesztgettem a húgomat, hogy kívülről lekapcsoltam a villanyt, és a spájzablakból partvissal zörgettem a vécéablakot. Huhogtam is hozzá. Tudta, hogy én vagyok, mégis félt.

(5.2)

A lányok mutogatták a popsijukat Leányfalun, az üdülőben. Berohan négy vagy öt lány, lehajolnak, lesodorják magukról a bugyit, széjjelhúzzák a feneküket. Betódulnak az üdülő hálótermébe a lányok, átjönnek a mi szobánkba, egymás mellé állnak, megfordulnak, letolják a bugyijukat, egyszerre csinálják, mint egy balettkar. Aztán kirohannak. Begyakorolták. Reggelire hitlerszalonnát adnak, meleg tejet, pillével a tetején. Öklendezel tőle. Kivágódik az ajtó, bejön egy csomó lány, megfordulnak, letolják a fenekükről a bugyit, előrehajolnak. Nem látom az arcukat. Nem látok semmit, egy bokor mögött állunk, megfogom a kezét valakinek. Nem merem megölelni. Várja, hogy megöleljem, történjen már valami, de azt hogy kell. Eljövünk onnan, futni kell a többiek után, akkor eleresztem a kezét.

(2.9)

Átkeresztelték a Horthy Miklóst Bartók Bélára. Anyám soha nem mondta volna, hogy Bartók Béla út, pedig jól ismerte Bartók Béla fiát, Bartók első felesége a nagyanyám barátnője volt. Igaz, azt sem mondta, hogy Horthy Miklós út, inkább nem mondott semmit erről az egészből. Tudod, ahol laktunk a háború előtt, mondta, ha nagyon kérdeztem. Az ostrom előtt, mindig így emlegette. De nem kérdeztem nagyon.

(2.10)

Illetve mondta, hogy Horthy Miklós út, akár kérdeztem, akár nem.

Vettem egy füzetet

Vettem egy füzetet, hogy minden nap írjak bele valamit. Napi eseményeket, gondolatokat, az olvasmányaim címét. A címlapot üresen hagytam. Eleinte csak es-ténként vettem elő, közben teáztam vagy boroztam. Szeretek írás közben fölnéz-ni a repülőkkal, műholdakkal teli égre, szeretem a belváros éjjeli hangjait. Később aztán már reggel is jegyezgettem a dolgokat, de olyankor minden más. A felesé-gem ideges, hogy elérje a vonatot, amit gúnyosan, csipkelődő hangon elővárosi vasútnak nevez. Néha megesik, hogy percek óta ülök a nyitott füzet felett, még-sem jut eszembe semmi emlékezetes. Jobb híján lejegyzem, hogy mit ettünk.

A konyhában, az erkélyablak előtti füles fotelban, meg olykor az ágyban ülve, hátamat párnákkal kitémasztva szoktam írni. Tollal. A feleségemnek nem szól-tam a füzetéről, és nem tudom, mit gondol róla. Kérdezni sem kérdez. Egyszer elkaptam egy pillantását, mikor azt hittem, ő tette el a tollat szem elől, de aztán kiderült, hogy csupán nem értette, mit keresek. Néha röviden leírom, hogyan szeretkeztünk. Ha a feleségem tévét néz vagy telefonál, akkor elvonulok a kony-hába, ha viszont olvas, akkor mellette, a kanapén írogatok, anélkül, hogy attól kéne tartanom, beleolvas a füzetbe. Diszkrét, erős jellemű nő, amelyet rajta kívül hírből sem ismerek. Nem tudom, más férjek hogyan vannak vele, de ha magá-nyos, egyedülálló nőnek képzelem a feleségemet, akinek senkivel nincs módja megosztani a gondjait – s aki ugyanezt feltételezi a körülötte lévő emberekről –, azon nyomban sóvárogni kezdek a teste után. Az az igazság, hogy minél inkább kerüli tekintetével az ölemben fekvő füzetet, annál inkább megkívánom őt. Egyébként nincsen abban a füzetben semmi titkos. Az az érzésem, hogy ha akar-nék se tudnék megfogalmazni semmi rejtegetnivalót vagy szégyenleteset.

Sokáig egyáltalán nem olvastam újra, miket firkáltam össze. Nem érdekelt. Néha ugyan átpörgettem ujjaim közt a betelt lapokat, és jó érzéssel töltött el, hogy nem múltak el nyomtalanul a napjaim. A betűim látványa is megnyugta-tott: ha távolról néztem őket, olyanok voltak, mint a hófúvásban menetelő bakák. Egyszer aztán mégis hátralapoztam, és megláttam a korábbi bejegyzések közt egy furcsa, elfeledett mondatot: a türelmetlenek azt kapják, amit nem akartak. Az első napok egyikén került a füzetbe. Emlékeztem, hogy én ezt egy reggeli té-véműsorban hallottam valakitől, aki a lelki egészségről beszélt, s akit mindjárt első látásra ellenszenvesnek találtam. Meglepődtem, mert sajátomként tüntet-tem föl egy ellenszenves idegentől származó gondolatot. Nem értettem, mi szük-ség volt erre. Aztán egy ideig nem foglalkoztam a dologgal.

Nyarálni készültünk. Esténként az utazást terveztük, ezért a füzetben ki-hagytam néhány napot. Csak egyszer nyitottam ki, hogy följegyezzem: a felesé-gemnek Márta főnövére a mumusa. Évek óta el akartunk jutni Korzikára. Megvacsoráztunk, aztán késő éjjelig ültünk a feleségemmel a gép előtt: fényké-

peket kerestünk a szigetről, fórumhozzászólásokat olvastunk a szállásokról. Végül a Bonifacio-öbölben kiválasztottunk egy téglakerítéssel körülvett vendég-házat, ahol a térkép utcanézetében két csapzott fekete korcs ugatta a térképészkecsköt. Tetszett, hogy a kőfal túloldalán magasba csapott valami nádféle, az utca legmagasabban fekvő pontjáról pedig kilátás nyílt a bárkákkal telehintett öbölre. A feleségem azt mondta, hogy ő ezeket a végtelen virtuális sétákat szereti a legjobban. A karom alá bújt. Amit mondott, napokkal később fölírtam a füzetbe. Megvettük a repülőjegyet, és jó előre beváltottunk némi eurót.

Ha a feleségem éjszakás, délután öttől másnap reggelig egyedül vagyok. Korábban sokat telefonáltunk. A feleségem mindjárt lámpaoltás után föl hívott a nővérszobából, és megtárgyaltuk a napi eseményeket. Beszámolt róla, ha az osztályon híres beteg feködt: ápolták már Halász Juditot, ápolták Románt, a kapust, meg egy ismert író, mikor az infarktusból lábadozott.

Manapság már csodaszámba megy, ha valaki kézzel ír. Észrevettem, hogy a sok körmölgetéstől szép lassan az én írásom is átalakult: az ékezetek és a keresztvonások megdőltek, a kötővonalak lerövidültek. A hurkok pedig megnyúltak, ugyanakkor széltükben összementek. A feleségem rokonai egyszer meglátták a feleségem kezében egy bevásárlócédulát, és megjegyezték: milyen szép kiírtak a férjed betűi. Nem nekem mondták ezt, hanem a feleségemnek, miután kiszaladtam sóért. Nem értettem a vendégek minden egyes szavát, de hallottam, hogy egész hosszasan rólam beszélnek. Igen, helyeselt a feleségem, én pedig hegyeztem a fülem, mond-e valamit a füzetéről is. Hallgatott. Vártam kicsit, s csak azután csatlakoztam hozzájuk, hogy a beszélgetés egészen bizonyosan más irányt vett. Amikor aztán leültem közéjük, a feleségem jelentősegteljesen rám nézett a pohara fölött. Ezt úgy is lehetett érteni, hogy nem tudja, hol maradtam olyan sokáig a sóval, meg úgy is, hogy látta az árnyékomat a tálaló oldalán.

Amikor betelt a füzet, újat vásároltam. A címlapját ennek is üresen hagytam. Ahhoz, hogy a füzeteket elnevezem, gondoltam, ismernem kellene a jövőt. El akartam tenni a régi füzetet abba a cipős dobozba, amelyikben iskolai bizonyítványokat, fényképeket meg a szüleim szerelmi levelezését őrzöm, de mikor átlapoztam a füzetet, megakadt a szemem egy bejegyzésen, ahol egyes sorok golyóstollal alá voltak húzva. Nem érttem. Biztos voltam benne, hogy sosem húznék alá semmit, hiszen én nem azért irkállok esténként a napjaimról, mert fontosnak tartanám, ami meggesik velem. Ezek nem is a napjaim, hanem csak napok. Végighúztam az ujjamat a sorok fonákján, megsimítottam a vonalat, ahol a tollbetét kidüllesztette a papírt. Egy darabig csüggedten ültem az ágyunk szélén, aztán visszacsuktam a cipős dobozt, a füzeteket pedig a válltászámba süllyesztettem, a munkahelyi mappák közé. Jobb, ha eztán mindenhol velem lesznek. Elszomorítottak ezek a dolgok.

Magammal vittem őket a nyaralásra is. A feleségem nem kérdezett semmit, csak felrántotta a szemöldökét, amikor kitapintotta őket a bőrönd alján, a fehérneműk között. Párizsban át kellett szállnunk. Az útlevel-ellenőrzés után két teljes óránk maradt a gép indulásáig. Parfümököt szagolgattunk, borokat nézegettünk, megkávéztunk valahol. A feleségem mondott valamit a pincérre, amit szerettem volna fölírni, de eszembe jutott, hogy a füzet a bőröndben van, és várja, hogy a Figariba tartó gép gyomrába tegyék. Fizettünk, komótosan megkeres-

tük a járatunkat. Nem értettem, mi ütött odafenn a feleségembe. Egy mondvacsinált ürüggyel – rögtön látom, mikor hallgat el valamit – kicsatolta az övét, és föl-le járkált az ülések közti folyosón. Lopva tekingetett jobbra-balra, aztán visszaült. Kérdőn néztem rá. Csak miután elhagytuk a repteret, és fölszálltunk a Bonifacióba tartó buszra, árulta el, hogy az egyik nő szerint Márta főnövére, a főnökére hasonlított. Régóta mondom, hogy a feleségemnek Márta főnövér a mumusa. Én így látom.

Szép nyaralás volt. Vendégbiciklikén jártunk le a sziklás parthoz, az öbölbe, a városka kisvendéglőibe. Befizettünk egy fél napos jacht-kirándulásra, ahol a kormányos roséval kínált minket, és kagylós tésztát főzött a villanyrezsón. Benne volt az árban. Árkon-bokron át eljutottunk valahogy a világítótoronyhoz, összeismerkedtünk egy szlovák házaspárral. Tudtak magyarul. Négyesben fotózkodtunk a sziklafalba vajt lépcsősoron. A feleségem lábszárát összekaristolták a fennsíkon burjánzó bozótok, csípte a sebeit a tenger sós vize. Reggelente különböző nagyságú üvegharangok alatt kenyér, sajt, citrusfélék vártak minket a verandán, a narancslével telt kancsó oldalán erekbe gyűlve csordogált a pára. Meglepve vettük észre, hogy ott vannak a kutyák: a két fekete ördög a netes térkép utcanézetéről. Féltünk tőlük, ezért ha tehattuk, hoztunk nekik apróhalat a parti kioszkból. Magasra tartott kézzel, a biciklik mögé bújva dobáltuk nekik.

A füzettel esténként tudtam csak foglalkozni, lefekvés előtt, meg azon az egyetlen délutánon, amikor esett, és tramontana fúj. Az erkélyen ültem akkor, de a székem hátulsó lábait betoltam a szobába, hogy a füzetet ne érhesse eső. A feleségem közben barátnőjének, a mentőorvosnak írt képeslapot. Meg mertem volna esküdni rá, hogy abból a néhány sorból Márta főnövért se hagyta ki.

Már akkor, ezen az egyetlen esős délutánon fölfedeztem, hogy a Bonifacióban született bejegyzések hangütése valahogy természetellenes. Nem értettem, hogy lehet ez, mikor én itt, gondoltam, szinte mindenért rajongok. Úgy írtam le templomot, csónakot, kétrét hajló koldust, mintha olyasvalakihez beszélnék, akinek a szemében nem léteznek maguktól értetődő dolgok. Kényszerítettem magam, hogy hátrébb lapozzak, a Bonifacio előtti időkre, de a feleségem hívott, hogy krémezzem be a hátát. Leégett szegény. Kérdezte, rossz kedvem van-e. Dehogyan, gondoltam, ez nem kedv.

Szerencsém van, mivel nem ragaszkodom a szokásaimhoz. Nem ez a baj, ha ugyan baj van. A körülmények változásával gyorsan megbarátkozom, hozzászokom rosszhoz, jóhoz – de amikor megérkeztünk a nyaralásból, a saját lakásunk szagát néhány percen át idegenszerűnek találtam. Furcsa kakukkfűves illat elegyedett kesernyész, karamellás aromákkal. Első látásra persze az is különösnek látszott, hogy a kazánunk égéstermékét nyomtalanul elnyeli a fal, s hogy kürtők, csövek, csatornák vezetnek láthatatlan régiókba. Ezen az égtájon, gondoltam, a szem elől eltüntetett dolgok tartománya népesebb, mint a láthatóké.

A munkahelyem mindössze két utcányira van a lakástól, ezért aztán nincs okom rá, hogy elővárosi vasútnak nevezzem a vonatot. Csak átsétálok a téren, ahová az erkélyünk néz, és már ott is vagyok. Ebédidőben néha bent maradok az irodában, és a füzeteimben lapozgatok. Bekapok egy müzliszeletet, hogy ne korogjon a gyomrom. Megkérem a takarítókat, hogy adjanak a kávéjuktól, amit egy huszonöt éves szarvasi masinán főznek, és megmondom nekik, hogy ennek

a kávénak a bonifaciói feketék a nyomába sem érnek. Persze túlzok, ahogy mindenki más. Kialakult ezen a munkahelyen egy különös, kissé körülményes, bókóló nyelvezet, amin az emberek a takarítókkal beszélnek – idetartozik az is, hogy egekig dicsérjük a kávéjukat. Mindenki, aki itt dolgozik, tud ezen a nyelven, a takarítók pedig veszik a lapot. Lefőzik, csészénkbe öntik a feketét, cukrot adnak, közben feleselnek. Ami innen nézve a bókolás, az felőlük nézve a feleselés. Úgy teszünk, mintha másvalakik lennénk.

Előfordul, hogy a szomszéd irodában dolgozó nők bekapcsolva felejtik a rádiójukat, amikor elmennek enni. Az ajtó pedig kulcsra zárva. Nem szeretem, ha zene szól, miközben én a füzetekkel bíbelődöm, mert ha a zene vidám, akkor a bejegyzéseim is vidámnak látszanak, függetlenül attól, hogy milyenek szántam őket. Ha pedig harcias, erőszakos zenét adnak odaát, amilyeneket az együttesek harminc évvel ezelőtt tucatszám ontottak magukból, akkor minden papírra vetett mondatom átváltozik egy sértett kamasz kibírhatatlan hőzöngéseivé. Ilyenkor tehetetlennek érzem magam. Nem tudom, miért kezdtem el ezekbe a füzetekbe írni, de biztosan nem ezért. Mikor az ebéidő véget ér, és meghallom a lift felől érkezők lépteit, visszarakom a füzeteket a táskába. Jó előre kigondoltam, mit fogok mondani, ha valaki mégis meglátna, miközben olvasgatok.

Nekem könnyű, de a feleségem ott az intenzív osztályon nem teheti meg, hogy másvalaki legyen. Szétosztja a gyógyszereket, a reggelit, a fekáliás ágyneműt lecseréli tisztára. Gyógyszert rendel, időpontot kér az ápolási igazgatótól, leadja a *gluténos* meg a *diabos* ételrendeléseket. Nem értem, miért morog otthon folyton a főnökére, mikor pedig Márta főnővér azt állítja, ő a várományosa.

Egyszer csak előkerültek anyám gyerekkori naplói. Egy könyvek mögé tuszkolt nejlomba bugyolálva találtam rájuk. Nem mondhatnám, hogy szükségem volt rájuk, vagy hogy anyám naplóirol gyakran eszembe jutnának az én füzeteim. Ennek a naplónak az egyik oldalán azt olvastam: Felkeltem, felöltöztem, kifésültem a szőnyeg rojtjait. Máshol pedig négy oldalas listába szedve sorakoztak a nehezen megjegyezhető idegen szavak – köztük az a szó is, ami felnőtt életében anyám kedvencévé vált. Különös, hogy alig öt évtized leforgása alatt mekkora változáson estek át ezek az iskolai füzetek: a maiak fényesek, rikító színűek, tapintásra simák. Szinte vízállóak és antisztatikusak. Igaz viszont, hogy mikor kihajtom őket, azon nyomban becsukódnak, hogyha az üresen hagyott bal oldalra írás vagy olvasás közben nem ejtem rá az öklömet. Hiszen régóta nem cérna tartja össze a lapokat, hanem hegyes végű, veszélyes alumínium kapcsok. Ha egészen pontosak akarnánk lenni, és minden egyes használati tárgy nevéből el akarnánk távolítani az érvényüket veszített elemeket, akkor valamit, ami nem fűzéssel, hanem kapcsolással készül, eszünkbe se jutna füzetnek nevezni. Talán inkább azt mondanánk rá, hogy kapcsolat.

A feleségem legjobb barátjánője mentőorvos. Ötvenöt éves és láncdohányos, aki a lakásunkban is rágyújt, aztán napokig szellőztethetünk. Néha elmennek moziba, pedig a nagy korkülönbség miatt másfajta filmeket szeretnek. Ha a mentősnő meglátogat minket, koccintok velük, eszem pár falatot a rágsálnivalóból, és magukra hagyom őket. A hálószobából hallgatom a nevetésüket. A mentősnő tizennégy évvel idősebb a feleségemnél. Egyszer ingyen utalvánnyal vitte el a feleségemet Hajdúszoboszlóra, hogy fürdőzzenek. Mikor a feleségem

ágnak esik, a barátnője meglátogatja, és ellátja lázcsillapítóval, antibiotikummal. A feleségem ilyenkor végre kibeszélheti magából a Márta főnővérrel kapcsolatos dolgokat. Két helyiséggel odébb is hallani, ha a mentősnő köhögni kezd. Elég egy túlságosan gyors levegővétel, egy kis nyál, ami nevetés közben cigányútra ment, máris elfogja a köhögési inger, s a légutaiból, a tüdeje felől ijesztő hangokat ereget. A fuldoklásának van egy fázisa, amikor szinte sípólva szürcsöli a levegőt és mintha azt mondaná, hogy fűzet, fűzet, fűzet. Az első szótagon beszívja a levegőt, a másodikon kifújja. Öt perc is beletelik, míg magához tér egy efféle rohamból. Azt állítja, hogy köhögés közben van néhány pillanat, amikor nem tud magáról.

Ritkán járunk színházba, mert nem szeretjük, ha túl közel jönnek a dolgok, s akkor a képzeletnek alig van valami teendője. Inkább olvasunk vagy zenét hallgatunk. A feleségemet zavarja, ha a zeneművek hosszú zenekari bevezetővel indulnak, és aztán, szinte a semmiből, felharsan a kórus, megszólal fémes hangján a zongora. Senki sem gondolná, milyen bohókás tud lenni a feleségem, ha magunk vagyunk. Utánozza a hangszerek hangját, kigúnyolja a túlságosan átszellemlült karmestereket. Kezét összetéve rimánkodik, hogy az isten szerelmére, legalább a szimfóniákba bele ne énekeljenek. Amikor zenét hallgatunk, eszembe sem jutnak a fűzetek.

Ismerünk egy fickót, aki télen-nyáron kötött pulóverben jár. Itt lakhat valahol a téren. Első látásra nincsen rajta semmi különös: a szakálla gondozott és divatos, a pulóverei szépek. Tulajdonképpen mi is szívesen hordanánk ilyesmiket. Van, hogy az ablakból, az erkélyről figyelünk föl rá. Mindaddig, amíg a járókelők nem kerülnek a fickóhoz túlságosan közel, nem történik semmi. Járkál a piacon, ahogy a többiek, nézi a kéregetőket, a szabadtéri árusokat. De elég, ha csak a könyökét súrolja valaki, vagy a sáljával finoman meglegyinti a vállát, máris grimaszolni kezd. Elnézést, mondja az idegennek, összeakadtunk. Azt hiszi, hogy az illető táskája a pulóveréből kihúzott egy szálát. Óvatos mozdulatokkal végigpásztazza a hasa előtti területet, aztán megesik, hogy ollót vesz elő, és egyetlen határozott mozdulattal átnyisszantja a levegőt. Ártalmatlan, jóindulatú alak, mi mégis tartunk tőle. Ha meglátjuk az utcán, hogy felénk közeledik a norvég mintás vagy főzelékszínű pulóverében, akkor a feleségem a földre szegezi a tekintét, és érzem, hogy szorosabban karol belém. Én is csak az erkélyen állva vagyok olyan bátor. Hogy mitől félünk, nem tudom. Ha részesei volnánk egy tömegkatasztrófának és pánik törne ki, szégyellni kellene magam a feleségem előtt, amiért lökdösődöm – ezt egyszer beleírtam a fűzetbe. Később áthúztam egy fekete tollal, mert az igazságnak ez csak az egyik oldala volna.

Egyik este néhány percre elől hagytam. Csöngettek, szaladtam ajtót nyitni, a fűzetet pedig címlappal fölfelé az étkezőasztalra borítottam. Egy rokonszenves férfi a harmadik emeletről aláírást gyűjtött, mert a házban működő szolárium több évi bérleti díjjal tartozik. Váltottunk néhány szót egyéb ügyekről is: szégyennek hármas ikrei születtek. Mikor aztán hátrébb léptem az ajtóból, hogy az indítványt a cipős szekrény tetejére tegyem és rögtön alá is írjam, a gardrób ajtajára szerelt tükörben megláttam a feleségemet. Az asztalnál állt, és hátraszegett nyakkal lapozgatott a fűzetben. Elkaptam a tekintetem. Ez nem lehet, gondoltam, ez kizárt. Jól hallhatóan elköszöntem a férfitől, gondosan kulcsra zártam az

ajtót alul is, fölül is. Mire a nappaliba léptem, a feleségem már a kanapén ült, és a mobiltelefonján matatott. A füzet ott volt az asztalon, alatta meg a toll, pont, ahogyan hagytam. Vacsoráztunk. A feleségem tányérokat vett elő. Hogy elférjen a zöldséges tál, a füzetet odébb raktam egy újsághalom tetejére. Bekapcsoltuk a tévét, átnéztem a számlaleveleket. A feleségemet fél tízkor fölhívta a mentős barátnője, de a füzetekről vagy rólam egy árva szó sem esett. Másnap a feleségemet el kellett volna kísérem Egerbe, a szüleihez, de inkább otthon maradtam. Azt mondtam, hogy nincs kedvem az apósomhoz, aki szenilis, és egyre-másra obszcén szavakkal tűzdeli tele a beszédét. Pedig tudom, hogy ez a közönségesség a betegsége része.

Amikor egyedül vagyok, mert a feleségem éjszakás, taláломra előveszem az egyik füzetet, aztán kikeresem azokat a részeket, ahol korábban a szeretkezéseinkről írtam. Nem nehéz megtalálni őket, mert ezek a lapok a rászáradt ondótól könnyen elválnak a szomszédosaktól. Eleinte bántott ezeknek a bejegyzéseknek a szűkszavú neutralitása, s hogy úgy beszélek a feleségem testéről, mintha nem volna számos szeretetre méltó diszfunkció székhelye, de mostanra fokozatosan hozzászoktam a hangnemükhöz, és mindaddig, amíg el nem élvezek, a magam testét is hasonlóképpen, vagyis az emberi teljesség legmagasabb szintű megnyilvánulásának látom. Ha végeztem, pár percig csak ülök a fotelben, és nézem az ölemben fekvő, összemocskolt füzetet. Hiába próbálom aztán elkerülni a kijózanodást, tudom, hogy mire eltakarítom a nyomokat, undorodni fogok. Néha arról képzelgek, hogy miszlikbe tépem, tűzre vetem az irományaimat, hiszen ez a füzetezés lassanként elveszi a kedvem még a füzetezéstől is. Egyszer megálltam a konyhapult előtt, és teljes erőből rásújtottam egymás után háromszor vagy négyszer. A tenyerem csúnyán bepirosodott.

Nyolc füzet telt meg a betűimmel. Már a kilencediket is megnyitottam, amikor meghalt Márta főnővér huszonkét éves lánya. Azt beszélik, hogy meztelenül, külsérelmi nyomok nélkül feküdt az albérletében, a teakonyha kövén. Talán drogozott. A temetésre meg a torra a főnővér persze elvárt minden ápolót. Néhány túlbuzgó takarító a haláleset hírére mécseseket helyezett el a kórházi társalgó belső párkányain. A temetés napján a feleségem először semmit nem talált a szekrényében, ami alkalomhoz illő lett volna, végül egy kinyúlt fekete pólót vett föl, könnyű fekete vászoncipőt, meg a régi fekete farmerét, ami a lába közt kikopott. Észrevettem, hogy jól állnak neki ezek a kihízott, elfeslett fekete holmik: törődöttnek, de fiatalabbnak látszik, mint azokban a fémgombos, örülten suhógó selyemblúzokban, amikért annyira odavan. Azt hiszem, a feleségem azóta hord selyemblúzókat, mióta a fülébe súgták, hogy ő Márta főnővér várományosa – a mumusának a várományosa. Amikor a feleségem a hajnali vonathoz siet, megesik, hogy suhogásra ébrednek. De a temetés reggelén csönd volt.

Akik már nem leszünk sosem

regényrészlet

Aszalósnak régebben volt egy visszatérő álma, éveken keresztül, nagyjából kiszámítható időközönként ugyanaz a jelenet zajlott le csukott szemei mögött. Általában akkor álmolta ezt, amikor épp kifejezetten jól érezte magát, viszont ha beteg volt vagy valami bántotta, az álom sem jött elő. Aztán egyszer csak végképp eltűnt, másfél éve körülbelül, azzal egyidőben, hogy egy váratlanul elkapott tüdőgyulladás majdnem elvitte. Nagy nehezen végül is túlélte a betegséget, de onnantól végképp rázárult a vastüdő, és már arra a napi egy-egy órára sem tudott kiszállni belőle, amennyi korábban még ment neki. A férfi azokban a hónapokban kezdett ápolóként itt dolgozni, és Aszalós volt az első krízis-esete. Talán éppen emiatt vésődött emlékezetébe ez az álom olyan kitörölhetetlenül, miután Aszalós először elmesélte neki.

A jelenet egy műtőben játszódik, évtizedekkel korábban, az ötvenes évek végén talán, legalábbis a kopott berendezések és idejétmúlt orvosi eszközök erre engednek következtetni. A műtőasztalon kiterítve Aszalós fekszik gyerekként, két oldalon egy-egy maszkos orvos áll, szikével, sebtágítóval, csontfűrészsel a kézben. Zavartan néznek egymásra, mintha nem tudnák, hogy mit kezdjenek vele, aztán az egyik orvos mégis felemeli a kezében tartott szikét, a meztelen mellkas közepére fekteti, majd egy határozott, lassú húzással a köldökéig felhasítja a gyerek bőrét. Különös, de nem folyik vér a sebből, az orvosok is zavartan néznek egymásra, aztán amelyik eddig passzívan állt, előrehajol, és két oldalról egy-egy tágító kampót akaszt a felhasított bőr alá. A résnyire nyíló sebbe ezután óvatosan beleilleszti mutató- és középső ujját, majd lassan beljebb tolja gumikesztyűs kezét. Idegesen matolni kezd, egyre mélyebbre merül a sebben, tenyérközépig, csuklóig, végül az alkarja közepéig benyomakszik a gyerekebe. Egy ideig káromkodva forgatja odabent a kezét, aztán egy gyors mozdulattal kirántja a testből. Egy nagy marék szénát tart a markában, ezt emeli a másik orvos arca elé. Az hitetlenkedve nézi, megszagolja, majd maga is belenyúl a sebbe mindkét kezével, és ő is kirángat egy köteg száraz szénát a fiú mellkasából. A kampókkal két oldalról szélesre húzzák a sebet, aztán fölé hajolva kémlelik, mi van odabent. Ahol belső szerveinek kellene lenni, szénával van tele Aszalós teste, se szív, se tüdő, se máj, se vesék, se belek nincsenek sehol. Az orvosok idegesen törölgetik a homlokukról a verejtéket egy darabig, hol egymást, hol a felvágott gyereket nézik, aztán dühödten visszatömködik bele a műtőasztalról a szénát, és nagy, igénytelen öltésekkel összefércelik a bőrét. Amikor ezzel is végeztek, rázogatni, pofozgatni kezdik, fel akarják ébreszteni. A pofonok egyre hangosabban csattognak az arcán, egészen kipirosodik a bőre az ütések helyén, de csak nem nyitja ki a szemét. Az orvosok lihegve ütik-vágják, ahol érik, és közben hörögve szidják: „Na, te kurva gyerek, felkelsz már!”, „Nyisd csak ki a szemed, te

csibész, ne szimulálj!”, „Ébresztő, rohadt kölyke!”. A végére már tiszta véraláfutás a teste, a két orvos meg ököllel üti tovább a bordáját, a vállát, combját. Végre nagy nehezen pislogni kezd, körbenéz, megkapaszkodik a műtőasztal szélében. Az orvosok ledermednek, hátrálnak egy lépést, ő meg felül, végignéz magán, mutatóujját előbb a friss varraton futtatja végig, utána a véraláfutásokat nyomkodja meg egy kicsit. Végül fölneéz az orvosokra, levergődik az asztról, csupasz teste előtt összehúzza a kórházi köpenyt, majd odasántikál hozzájuk, és kezet nyújt nekik. „Köszönöm – mondja –, köszönöm szépen, hogy meggyógyítottak.” Azzal kicsoszog a szobából.

Néha, így mesélte Aszalós, a széna helyett összegyűrt újságpapírt szedtek ki belőle, néha rongyot, a két orvos helyett előfordult már, hogy csak egy jelent meg, vagy egy férfi és egy nő. De lényegében minden alkalommal nagyjából ugyanaz volt a forgatókönyv.

Amíg az épület háta mögött, a délutáni pihenője alatt szokásos egyetlen szál cigijét elszívta, az ápolónak ismét Aszalós álma járt a fejében. Egy időben sokat beszéltek róla, és minden alkalommal újabb megfejtést gyártottak hozzá. Ez akkoriban történt, amikor az álom éppen eltűnt a tüdőgyulladás után. Aszalós szép lassan lábadozni kezdett, hétről hétre javult egy keveset az állapota, az ápoló pedig személyes, szakmai győzelmének fogta fel a legkisebb haladást is. Egy idő után úgy látszott, minden rendben lesz, hónapok teltek el lassú, de folyamatos fejlődéssel. Aszalós kedve ugyan még hullámzó volt, és nehezen viselte az egész napos bezártságot is, de fokról fokra mintha egyre inkább elfogadta volna az új helyzetet. Koltaival sem veszekedett annyit, pedig az éppen elég rossz passzban volt, miután újra, menetrendszerűen, akadt valami gond a készülő hintaágyával, és ismét el kellett halasztani a hazaköltözését.

Aztán egészen váratlanul jött az összeomlás, december elején egyszerre elnémult Aszalós, nem akart enni, nem akart inni, Koltaival sem állt szóba, vagy ha igen, az annál rosszabb volt, a legkisebb dolgok miatt is folyton veszekedett vele. Senki sem tudta, hogy mi történhetett, de mindenkinek megvolt a maga verziója. Veszprémiek szerint valamelyik újabb gyógyszer mellékhatása az egész, és többször is felhozták a közösségi szobában szervezett beszélgetéseken, hogy nem kellene őket kísérleti egérnek használni. Kiskati szerint kijött a skizofréniája, amivel, úgy emlékezett, már gyerekkorában is gondjai voltak. Bozó azt vetette fel a maga óvatosabb módján, hogy nem lehet-e valami feltűnési vágy a dolog mögött, akár tudat alatt is. Imike Bozó véleményéhez húzott, Hajnal Ágnes meg tüntetőleg nem mondott az egészre semmit. Mindenesetre felbolydult a ház és hetekig Aszalós összeomlásáról beszélt mindenki. Végül a doktornő úgy döntött, hogy a helyzet, ahogy maga mondta: „további eszkalálódásának elkerülése érdekében” egy kevés információt kiad a dologról. Egyik délután végigjárta a szobákat, diszkrétan behúzta maga mögött az ajtót, és mindenhol elmondta ugyanazt: hogy ne sértse meg Aszalós személyes szféráját, részletekbe nem bocsátkozik, de a további és egyre vadabb találgatások elkerülése érdekében annyit elárul, hogy kiderült, Aszalós bátyja az év elején elhunyt valahol külföldön, és erről csak most szereztek tudomást. Ennek tudható be a jelentős állapotromlás.

A közhangulat erre százyolcvan fokos fordulatot vett, mindenki Aszalóst kezdte sajnálni, Kiskati naphosszat sírt miatta, Veszpréminé folyton azt hajtogat-

ta, hogy „ahhoz képest milyen jól bírja”, a többiek meg, Imike ötletét követve, ajándécsomagot állítottak össze neki. Végző soron ez az új helyzet sem tűnt stabilabbnak, mint az eddigi, pláne, hogy néhány nap elteltével csalódott hangok is beszűrődtek a beszélgetésekbe, mondván, hogy azért egy kicsit lehetne hálásabb Aszalós a sok törődésért. Igaz, Aszalóst valóban hidegen hagyta az egész, továbbra sem beszélt senkivel, és az ajándécsomagot is visszautasította. Az ügy híre hamar eljutott Závodszy főorvoshoz is, aki pedig, mint az egész intézet szakmai vezetője, igyekezett a hasonló helyzetekről tudomást sem venni. A főorvos, mint mindig, Marosi doktornőtől várta a probléma megoldását, de kilátásba helyezte, hogy ha más nem segít, akkor ő attól sem riadna vissza, hogy Aszalóst áthelyeztesse. Valahogy ez az opció is kiszivárgott, ami aztán végképp olaj volt a tűzre, valóságos pánikhullám söpört végig a házon.

A katasztrófát végül a véletlennek köszönhetően sikerült elkerülni. Egy győri alkatrészgyártó vállalat hosszadalmas, vontatott levelezés után elvállalta, hogy legyárt egy olyan speciális rugóstagot, ami Koltai hintájához kell. Az alkatrész karácsony előtt valamivel meg is érkezett, Veszpréminek pedig a karbantartók segítségével sikerült összeállítani a hordozható hintaágyat. Sokkal kisebb volt, mint a régi, könnyebb is, de képes volt ugyanarra a lendületre, amivel az eddigi hinta mozgatta meg a beteg elernyedtt rekeszizmait. Koltai, aki majd kicsattant a boldogságtól, az ünnepet még a gondozóban töltötte, de a szilveszteri pezsgőt már otthon, a családja körében pukkantotta el. Hirtelen mindenki róla kezdett beszélni, mindenki neki örült, érte izgult, így az Aszalós-téma gyorsan lekerült az asztalról, aminek senki sem örült olyan őszintén, mint maga Aszalós. Már a pusztá tényről, hogy nem nyaggatják annyit, sokat javult az arcszíne. Persze jókedve nem tért vissza ennyitől, de legalább válaszolt, ha kérdezték, és az ételt is hajlandó volt egyre gyakrabban elfogadni.

Az újév első heteiben kezdett a normális menetrendbe visszarendeződni a házbéli élet. Az ünnepi látogatók elvonultak, az ünnep előtti izgalmak egyre halványodtak. Ismét a kanülcserék, respirátor- és vastüdő-karbantartások, ebédek és vacsorák, folyosói beszélgetések és társalgóbeli kártyacsaták határozták meg a napok ritmusát. Időnként még szóba került, hogy mi lehet Koltaival, de egyfelől a kérdés elveszítette valódi kérdés jellegét; a hangsor ugyan nem változott, de a jelentése nem volt már több egy sóhajnál. Másfelől meg pontosan lehetett tudni, hogy mi van vele, mert időnként betelefonált, és mindent alaposan elmesélt.

A februári szenzációt egy átutazó kisfiú, Máté Lacika szolgáltatta, akit tanyasi szülei csak hétfévente tudtak meglátogatni, így a ház lakói hamar közös gyereküké fogadták. A négyes szobát kivéve mindenhová szabad bejárást kapott, és mivel úgy tűnt, a legkevésbé sem taszítja a megnyomorodott végtagokkal fekvő, mindenféle furcsa gépekre kötött emberek látványa, valamiféle kibeszélhetetlen hálát is éreztek a házbeliek iránta. Lacika hozzájuk képest szinte egészséges volt, egy elhanyagolt tüdőfertőzés utáni műtét lábadozási időszakát töltötte itt, egy hónapot mindössze, de már annak a második felében is lényegében tünetmentesen járt-kelt a szobák közt, és legnagyobb baja az volt, hogy rettenetesen unatkozott. Amennyire Lacika mindenféle előítélet és gátlás nélküli kérdészködése üdítően hatott a bentlakók kedélyére, annyira lehangoló volt az űr, amit távozását követően maga után hagyott.

Kora tavasszal egymás után szakadt ki mindenkiből a feszültség, sok volt a veszekedés, sírás, a közösségi programok rendre kudarcba fulladtak, és még az általában elég stabil Veszprémiék is hullámvölgybe kerültek. Ilonka gyakran kint töltötte egész napos gép nélküli idejét a kerti pavilonban, egy pokrócba csavarva, némán. Váratlanul Aszalós ügye is előkerült, egyre többet panaszkodtak rá megint, habár azt pontosan senki sem tudta megmondani, hogy mi is vele a baj, azon túl, hogy magának való. Az ápolók rendre túlvállalták magukat, csak hogy mindig kéznél legyenek, ha valami történne, ráadásul az egyik beteghordozó otthagya a házat, szóval az ő munkáját is nekik kellett pótolniuk. Volt, hogy besegítettek a gyakorlatos nővérek, de őket meg lényegében be kellett tanítani egy sor dologra, ami megint csak jó sok időt vett igénybe.

Április közepére rendeződött el valamennyire a helyzet; felvették az új beteghordozó fiút, aki igaz, nem volt a legügyesebb gyerek a világon, de még így is sok terhet le tudott venni a többiek válláról. Veszprémiék is kibékültek, Ilonka meg valósággal kivirágzott, különösen, miután a doktornő megszervezte neki, hogy májusban kiállíthassa a képeit a városi könyvtárban. A többiek segítettek neki kiválogatni a korábbi munkáit, miközben ő lázasan újabb kompozíciók festésébe kezdett. A legmeglepőbb mégis az volt, hogy a házon belül a végleges harmónia helyreállításához a szovjet atomreaktor balesetére volt szükség. Csernobil híre minden apró-cseprő vitát felülírt, a férfiak május elejétől, ahogy napról napra egyértelműbb lett, hogy valami komoly dologról van szó, folyton erről beszélgettek, és állandóan az újságokat bújták meg a híradót bámulták. Egyszerűen alig értek rá a saját problémáikkal foglalkozni, hiszen itt volt ez a rendkívüli esemény. Az a kis hidegrázás meg, amit egyelőre az olyan szavak váltottak ki, mint a „sugárzás” meg a „hasadóanyag”, nem változott át még valódi rettegéssé.

Az egyetlen ember, akit ez is hidegen hagyott, Aszalós volt, ő addigra tökéletesen indifferensé vált a világ dolgai iránt; magától szinte már sohasem kérte, hogy kapcsolják be neki a tévét vagy a rádiót. Csak feküdt ott a szobájában csendben, és a kertet bámulta a tükrén át, vagy, ha már odakint sötét volt, akkor a plafonra szegezte vizenyős szemét. Közben lassan, alig észrevehetően, mégis megállíthatatlanul fogyott. Az ápolónak egyre több vattát kellett betömködni Aszalós nyaka köré, hogy a vastudó gumipántjával légmentesen le tudja zárni teste többi részét. Ráadásul kissé el is hanyagolta magát, nem akart haját mosni, nem akart megborotválkozni, egyáltalán, semmit sem akart.

És akkor még csodálkoznak, hogy hozzá többször is benéznek, bosszankodott magában a férfi, majd idegesen elnyomkodta a hátsó bejárat mellé kihelyezett alumínium hamutálba a cigijét. – Kapják be, nem érdekelnek – dörmögte maga elé, aztán belépett az ajtón, és határozottan megindult a folyosó túlsó vége felé. Miközben elment a közösségi szoba előtt, észrevette, hogy Hajnal Ágnes ül odabent a tolókokcijában, és egy színes magazint lapozgat. Zavartan összenéztek egy pillanatra, a férfi le is lassította lépteit, a nő meg kihúzta magát a kocsikarfaik közt, amennyire bírta, de végül is nem szóltak egymáshoz. Ágnes sötétre rúzsozta a száját, ami meglehetősen elütött sápadt arcszínétől, de még így sem állt rosszszul neki, viszont volt benne valami idegenség vagy indokolatlanság ezek között a falak között. A férfi egyszer hallotta, ahogy az idősebb beteghordozó meg az

egyik ápoló Ágnesről beszélgetett fürdetés után. Azóta is a fülében visszhangzik, ahogy a beteghordozó azt ecsetelte, mit művelne vele, ha tehetné, az ápoló meg csak adta alá a lovat: „ha a kannáit meglátom, nálam is rögtön áll a zászló”, mondta, és ezen jót röhögtek mindketten. Borzasztó dühös lett, mégsem szólt rájuk, és hogy miért nem, azon sokat gondolkodott azóta is. Talán, mert ahányszor ő fürdette Hajnal Ágnest, neki is mindig nehezebb esett úgy fordulni, hogy le ne leplezze magát a nő előtt.

A férfi végigvonult a szobák előtt, egyikbe sem akart bemenni, de ahol résnyire nyitva volt az ajtó, oda benézett. Veszpréminé egy hokedlin ült, a lábainál kiterített papírok heverték, ő meg a lábujjai közé fogott ecsettel dolgozott egy képen, bár azt nem tudta kivenni a férfi, hogy mifélen. A két lány besötétített szobájában Kiskati nézte a tévét, a következő ajtó mögött Imike feküdt egyedül, és egy fejjel lefelé fordított kottatartószerű eszközhöz rögzítve egy vastag könyvet olvasott. Ezt az állványt is Veszprémi rakta össze, még évekkal azelőtt. Ha lapoznia kellett, Imike a szájában tartott, különlegesen meghajlított villával ügyesen átfordította az oldalt.

Závodszyk főorvos szobája a másik folyosórészen állt, az ápoló kilépett a lengőajtón, és a várócsarnokban ténfergő emberek között átvágva szigorú léptekkel haladt arrafelé. Néhány nappal korábban, egy reggel, amikor belépett Aszalóshoz, rögtön érezte, hogy valami vibrál a levegőben. De nem szerette volna egy esetleg rosszkor vagy rosszul feltett kérdéssel megzavarni a másikat, inkább úgy tett, mintha semmit nem vett volna észre, és nekiállt a reggeli rutinnak. Szótlanul estek túl az ágytálazáson, a légpumpa leellenőrzésén, a nyakpánt megigazításán és a vatta cseréjén is. Már-már kezdte azt hinni, hogy félreértett valamit, amikor Aszalós váratlanul belekezdett.

- Lehet, hogy hülyeség – mondta –, de eszembe jutott valami.
- Micsoda? – fonta össze karját maga előtt a férfi.
- Húzd ide azt a hokedlit.
- Szóval? – kérdezte a férfi, és leült.
- Kellene nekem egy magnó.
- Magnó?
- Az.
- Zenét akarsz hallgatni?
- Isten ments.
- Akkor?
- Olyan kéne, ami felvenni is tud.
- Aha, de minek?
- Tudsz szerezni? Meg kazettát is?
- Körülnézhetek, de minek az neked?
- Szeretném, ha felvennél valamit.
- Én?
- Nézd, az elmúlt hetekben rengeteget gondolkodtam, és eszembe jutott néhány dolog... A legjobb az lenne, ha leírhatnám, de ugye, az nem fog menni.
- Értem.
- Ne mondd ezt, nem értheted, de fogod majd, remélem. Neked nincs magnód?
- Van, de az nem tud felvenni. Viszont Závodszyk irodájában láttam valamit.

– Valamit?
– Segítettem neki átrendezni a szekrényort, és volt ott egy ilyen leltári magnó.
– Komolyan?
– Egy MK-27-es, ha azt ismered.
– Nem.
– Mindegy, nem mai darab, de nem nézett ki rosszul. Rákérdezhetek, ha gondolod.

– Hálás lennék érte.

Amióta ezt megbeszélték, minden nap többször is nekiszegezte a kérdést Aszalós, hogy kiderített-e már valamit a főorvos magnójáról. Kezdett lassan kínessá válni a dolog, meg egyébként kíváncsi is volt rá, hogy mit akarhat a férfi felvetetni vele, csak épp nem tudta, hogyan környékezze meg Závodszkyt. Azzal, hogy a doktornő rászólt ma reggel, tulajdonképpen megkönnyítette a helyzetét, most már csak azért is, indulatból oda bírt állni a főorvos elé.

Kettőt koppantott az ajtón, várt egy pillanatot, majd határozottan benyitott. A főorvos az íróasztala mögött ült, és egy vastag lefűző mappában lapozgatott elmerülten. Aszoba szemben lévő oldalán, egy másik, kisebb asztal mögött ült az asszisztensnő, hátradőlve, felvont szemöldökkel figyelte a férfi belépőjét. Mivel egyikük sem szólt hozzá, tett pár lépést az orvos asztala felé, majd megköszöri a torkát.

– Elnézést, doktor úr...

Az orvos olvasószemüvege fölött sandított rá.

– Igen?

– Nem szeretném feltartani, csak egy gyors kérdésem lenne.

– Mondja.

– Mikor a szekrényt pakoltuk, láttam itt egy magnót.

– Magnót?

– Azt, egy ilyen MK-27-es kézi készüléket.

– Fogalmam sincs.

– Én raktam el, emlékszem, ott van alul.

– És mit akar?

– Szeretném használni, ha lehet.

– Használja. Engem ez a dolog nem érdekel – zárta rövidre az orvos, és ismét a mappát kezdte lapozgatni.

A férfi odalépett a szekrényhez, kinyitotta az ajtaját, és az alsó részben kezdett kotorászni. Az asszisztensnő egy pillanatra se vette le róla a szemét. Elég nagy volt a rumli, valaki biztosan keresett itt már ezt-azt, gondolta a férfi, mert ő ennél nagyobb rendben hagyta a múltkor. Mindenféle reklámszatyrok hevertek egymáson, telepakolva régi kacatokkal, az egyikben lámpaégők, biztosítékok és öszszetekert kábeldarabok lapultak, a másokban diavetítéshez használatos tárak sorakoztak üresen. De volt ott egy nagy csomag injekciós tubus, és mellette, egy másik zacskóban ömlesztve egy halom mikroszkóp tárgylemez. Egyre idegesebben turkált a férfi, szeretett volna már szabadulni, és aztán végre meg is lett a magnó. Egy Centrum áruházasszisztensnőnél volt a készülék, és ahogy tüzetesebben megnézte, külső mikrofon és adapter is volt bedobva mellé.

– Ez lenne az – mutatta a főorvos felé a zacskót, miközben felegyenesedett.

– Mhm – dűnnyögte Závodszky, de oda se nézett.

A férfi tanácstalanul álldogált még egy pillanatig, végül elindult a kijárat felé.

– Köszönöm – szolt vissza az ajtóból.

– Az épületből azért ne vigye ki – tette hozzá az asszisztensnő reszelős hangon, aztán ő is az előtte heverő papírok felé fordult.

A férfi diadalittasan indult meg a folyosón visszafelé, és úgy cipelte kezében a magnót, mint valami vadászsákmányt. Azt hitte, nehezebb lesz megszerezni, és mivel még ő maga sem tudta, hogy mit fog felvenni vele, fejben már arra készült, hogy egy hatásos kamu történetet rak össze róla, bár ötlete nem nagyon volt hozzá. Még szerencse, hogy a főorvost ez az egész abszolút hidegen hagyta. Az első lépés mindenesetre megvan, gondolta, holnapra szerez kazettát hozzá, kipróbálják, és ha működik, akkor felveszi vele, amit Aszalós akar. Már alig várta, hogy lássa, mit szól hozzá a másik, amikor előszedi neki a készüléket a szatyorból. Vidáman lökte be maga előtt a betegfolyosó lengőajtáját, de ahogy belépett, rögtön az arcára dermedt a mosoly. A folyosó túlsó végén, Aszalós szobájának sarkig kitárt ajtaja előtt kisebb tömeg verődött össze, és halálra vált arccal figyeltek valamit odabent. Az ajtóhoz legközelebb Bozó állt az elektromos kocsijával, mellette, a falnak dőlve Veszprémi figyelt, Ilonka idegesen járkált fel-alá mögöttük, míg Kiskati és Hajnal Anna tolokocsijaik karfái fölött egymásba kapaszkodva követték a történéseket.

– Én ezt nem bírom – mondta Kiskati zihálva, amikor a férfi mellé ért. – A francba – tette még hozzá, és jobb tenyerét a mellkasára szorította.

A szobában, a hokedlin, amin nemrég még a férfi ült, most a doktornő foglalt helyet, háttal a bámészkodó tekinteteknek, és egy tégelyből valamilyen folyadékot szívott föl egy injekciós tűbe. A férfi belépett a szobába, a szatyrot óvatosan letette a szekrény oldalához, majd odahajolt a doktornő mellé. Aszalós arca vörös volt, és zilált, a halántékán kidagadtak az erek, a szeme tompán félrefordulva meredt a semmibe, és görcsösen összeszorított szája körül habos nyálcsatkok csüngtek.

– Itt vagyok – mondta a férfi halkán. – Nyissam?

A doktornő szigorú pillantással nézett fel rá, de nem mondott semmit, csak bólintott egyet. A férfi odafordult a vastüdőhöz, és felpattintotta az egyik oldalsó nyílás zárját. A doktornő benyúlt az ablakon és beadta az injekciót Aszalós vállába, majd ismét biccentett egyet, mire a férfi visszazárta a fémtestet.

– Mindjárt jobb lesz – szólalt meg a doktornő, és végigsimította Aszalós gyöngyöző homlokát, aztán a férfihoz fordult. – Vigye be a többieket – suttogetta –, aztán feltétlenül jöjjön be hozzám.

Csendes rettegés telepedett a folyosóra, mint mindig, amikor valamelyik bentlakó állapota vészesen leromlott. A légzésbénult betegek között volt egyfajta zsigeri szolidaritás, aminek a gyökerei gyerekkoruknak azokba a sötét napjaiba nyúltak vissza, szívósan és elszakíthatatlanul, amikor lényegében kis halálraítéltként kezelték mindannyiukat, hiszen se a családjuk, se orvosaik nem jósoltak nekik hosszú időt. Valamiképp akkor is egymásba kellett kapaszkodniuk, jobb híján a tekintetükkel, hogy tudatuk elviselhesse testük dermedtségét; és ez a kötelék az évek során nem oldódott semennyit, alkalmanként előforduló veszeke-déseik felszíne alatt is ott lüktetett, csak legfeljebb az idők során magától értető-dő lett és észrevétlen.

A férfi, a beteghordozó és az egyik gyakorlatos nővér gyorsan visszavezettek mindenkit a szobájukba, még mielőtt az izgalomtól valaki más is rosszul lett vol-

na. Hiába volt bejáratva a vastüdösök békalégzése vagy a respirátorosok beszívásos technikája, ha valami megzavarta őket, akár csak egy pillanatra is, ahhoz nagyon nagy önfegyelemre volt szükség, hogy gép nélkül képesek legyenek egy ilyen helyzetben korrigálni. Persze a kézipumpát mind ott tartották maguk körül, könnyű volt előkapni, de egy ehhez hasonló komolyabb megrázkódtatás után az ápoló személyzet nem bízhatta ilyen esetleges megoldásra az életüket. Egymás után visszakötötték őket a gépekre, kezdve Kiskatival, aki már görcsösen zihált, mire a doktornő végzett Aszalóssal; befejezve Bozóval, aki kerekesszékeében amúgy is rá volt kötve a lélegeztetőre, vagyis őt csak át kellett emelni az ágyra.

– Mi az isten volt ez? – kérdezte az izgalomtól elvékonyuló hangon Imike, miközben az ápoló Bozó végtagjait rendezgette el az ágyon.

– Nem értem – felelte Bozó. – Kétszer is elmentem Aszalós szobája előtt, de nem hallottam semmi gyanúsat. Aztán egyszer csak, amikor épp a társalgóban olvastam a Népsportot, elkezdett üvölni.

– Üvölni? – kérdezett vissza a férfi felegyenesedve.

– Igen. Illetve... nem is volt nagyon hangos, de volt benne valami hátborzongató. Talán épp a tompasága.

– És aztán? – faggatózott tovább Imike.

– Odagurultam hozzá...

– Magánál volt? – szúrta közbe az ápoló.

– Ezt nehéz megmondani. Kivörösödött arccal rázta a fejét jobbra-balra, már nem üvöltött, de egyfolytában hörgött, és habzott a szája az erőlködéstől.

– Fuldoklott? – kérdezte sápadtan Imike.

– Nem hiszem. Inkább valami idegi dolognak tűnt.

– És mit csináltál?

– Szólongattam, de nem reagált. És az az igazság, hogy marha ijesztő volt.

– A többiek is látták?

– Veszprémi pont akkor jött be a kertből, Ilona meg, aki a szobájában festett, elszaladt a doktornőért. De csak Géza jött be, a lányok kint maradtak a folyosón.

A férfi behúzta a spalettát a szoba ablakán, felkattintotta Imike olvasólámpáját, és visszahelyezte a lapozóvillát a szájába, aztán Bozóra nézve a rádió felé biccentett.

– Kell?

– Aha. Valamit most muszáj hallgatnom.

A készülék sisteregve megszólalt, a férfi a füléhez emelve tekergetett rajta egy kicsit, majd letette egész közel Bozó fejéhez, hogy a hangja ne zavarja Imikét az olvasásban.

A folyosóra kilépve a férfi egy pillanatra nekivetette a hátát a hűvös csempének, és lehunyta a szemét. A feszültség apró túsúrásokkal közlekedett a bőrén, tenyerét végighúzta az alkarján; nyirkos, libabőrös tájon siklottak át ujjbegyei. A kimerültséget nem nagy hullámokban érezte magához közelíteni, hanem mintha teste belső kapcsolótábláján lassan, egyesével csapódtak volna le a biztosítékok. Mint a katonaság idején, amikor az éjszakai menetgyakorlat közben egyszer csak arra riadt fel, hogy járás közben elaludt. Nem esett el, nem is lépett ki az oszlopból, egyszerűen csak kikapcsolt a feje, miközben a lábai vitték még. Be kell mennie a doktornőhöz, ezt hajtogatta magában, de amint a háta elvált a faltól, mégis Aszalós szobája felé indult el.

Amennyire tudta, óvatosan nyomta le a lötyögős alumíniumkilincset, és lélegzetét visszatartva lesett be az ajtórezen. A spalettákat a beteghordozó behúzta, de a doktornő kérésére az éjjeli lámpát égve hagyta. A negyven wattos izzó fénye visszaverődött a vastüdő vajszínű testéről, és kísérteties derengéssel töltötte be a szobát. Aszalós feje oldalra fordulva hevert mozdulatlanul a gép nyílásában, de nem lehetett elég jól rálátni az ajtóból ahhoz, hogy a férfi biztosan megállapíthassa, alszik-e. Pár másodpercig nézte a bozontos koponyát, és a pumpa szuszogását hallgatta; nem ismert más hangot, ami ehhez foghatóan lett volna megnyugtató és felkavaró egyszerre. Aztán hátrahúzódott, finoman visszacsukta az ajtót, és lassú mozdulatokkal, mint egy bárkavontató munka után, amikor már nincs a vállán teher, de még mindig úgy jár, mintha lenne, elindult a doktornő szobája felé.

– Hol járt, amikor Aszalós rosszul lett? – szegezte neki a kérdést a doktornő, amint belépett a szobájába.

– Závodszyk főorvos úrnál voltam.

– Hogyhogy?

– Szerettem volna kérdezni valamit.

– És megtudhatom, hogy mit?

– Nem lényeges.

– Aha. Ha nem az, akkor munka után is ráért volna.

– Öt perc volt az egész.

– Mindegy, nem akarok veszekedni – dörzsölte meg táskás szemét a doktornő. – Maga is tudja, hogy itt kellett volna lennie.

A férfi nem mondott semmit, összeszorította az ajkát, és igyekezett kifejezés-telen, de nem flegma arcot vágni. Persze, jobb lett volna, ha itt van, tudta, de tudta azt is, hogy a jelenlététől függetlenül ugyanez a jelenet éppen így lejátszó-dhatott volna. Nem lehet mindenre előre felkészülni, gondolta, de a racionalitáson túl mégiscsak bántotta, hogy utolsóként ért Aszalós ágya mellé.

– Nézze – folytatta a doktornő, és végigsimított az előtte heverő mappán –, tudom, hogy reggel az ellenkezőjét kértem, de ez a roham sok mindent fölülír. Ha nem segítünk Aszalósnak valahogy, elveszítjük.

A férfi továbbra sem szólt semmit, tágra nyílt szemmel hallgatta a doktornőt.

– Azt kérem, hogy legyen mellette, amennyit tud. A többiekkel beszélek én, ha morgolódnak, és az egyik nővérkét is odarendelem hozzájuk.

– És én hogy segítek rajta? – szólalt meg a férfi.

– Azt reméltem, hogy ezt majd maga kitalálja.

– Mit adott be neki?

– Nyugtatót.

– Mhm.

Egy darabig hallgattak mind a ketten, végül a doktornő előrehajolt kissé, az asztali lámpa fénye pedig hirtelen arca szinte minden pórusát bevilágította.

– Maga sokat beszélt vele mostanában, mit gondol, mi baja? – kérdezte.

A férfi önkéntelenül megvonta a vállát, de rögtön el is vörösödött az oda nem illő mozdulat miatt, aztán zavart hangon annyit mondott csak:

– Nem bír levegőt venni.

A Fény gyermekei

*A grafológus szép mesét költött
vigasztalásunkra. Kimutatta, hogy
a Fény gyermekeihez tartoztál.
Mert a jövődölés szerint új korszak
közelít: a szuperérzékeny elmék kora.
Előhírnökei már itt vannak köztünk,
de sokat szenvednek durva világunktól,
ezért idő előtt visszatérnek az univerzumba.
E szellemóriásokat úgy képzelhetjük el
– folytatta a tágas budapesti bérlakásban,
melynek nem kis költség a fenntartása,
kizárólag ezért fogadja el a honoráriumot –,
mintha mi egy tízemeletes első szintjén
élnénk, ők meg a kilencediken!
A gimnáziumi kézírásodból már látszott,
hogy veszélyeztetett vagy. S az utolsókból,
hogy szinte menthetetlen.*

*A középkorú nő megvallotta,
hogy fiatal barátja hasonlóan ír.
Retteg, hogy elveszítheti. Mintha
egy üzletben a kereskedő azzal
dicséerné portékáját, hogy neki is
ilyen van otthon – járt a fejemben,
míg felvettük kabátunkat,
s kiléptünk a kopott körfolyosóra.*

Elment a kedvünk

*Hosszú időre elment a kedvünk
a kérdezősködéstől, pedig hallottuk,
hogy egy tapolcai lány – egy évvel
alattad járt a főiskolán – azt mondta
gimnáziumi osztályfőnöködnek:*

Volt ott más is...

*Nem is csak mondta, kiáltotta szinte,
legalábbis így visszhangzott bennem
két évtizeden át, és sokféle okot
vizionáltam szavai mögé: talán
kínoztak, megaláztak, mint a Burdon
fiúk gyerekkorodban, akik terrorizálták
a gyengéket, és el kellett költöznünk
a Haszkovó 37-ből, a Harlemből.*

*Az ilyenek miatt akartál rendőr lenni,
mondta hangosan anyád, mikor a Burdon
fiúkkal összetalálkoztunk a temető
fő utcáján – én persze szokásom
szerint lepisszegtem.*

*„Volt ott más is...”? Nem jártam utána,
nem akartam tudni, mire vonatkozik
a tapolcai lány megjegyzése, csak most,
hogy öregszünk, lett fontos hirtelen,
hátha a felelősség egy darabja lekerülhet
a vállunkról, de hiába találtunk rá
s kérdeztük – Brüsszel mellett lakik, két
gyermek anyja –, nem válaszol.*

Találkozó

*Meghívtam a három fiatalembert,
hátha többet megtudunk kollégiumi
életedről. Lementem eléjük
a vasútállomásra. Anyád örök
szemrehányása, hogy eléd csak
ritkán. Hagytalak gyalogolni, cipelni a
zöld málházsásakat. Nagyon készültünk:
szendvics, üdítő, gyümölcs az asztalon.
Tudtuk, hogy engedélyt kell kérniük
a találkozóra, s beszámolni a lefolyásáról,
de arra nem számítottunk, hogy a
szobádba vonulnak, magukra csukják
az ajtót, s tíz percig nem zavarhatjuk őket.
Nyomokat rögzítettek? Kerestek valamit?
Emléked előtt tisztelgetek?
Nem mertünk érdeklődni,*

*mikor feszengve helyet foglaltak.
Egyikük ingzsebében magnetofon
lehetett, időnként kikéredzkedett
a vécére megfordítani a szalagot.*

*Anyád oldani akarta a feszültséget,
de hosszú monológba bonyolódott,
aprókat köhintett, közben a térdét
bámulta. Én sem találtam fel magam.
Kérdéseimtől az alkalmazkodó színű
tapéta, mintha kiütéstől, felhólyagzott.
Jól kijöttetek egymással, állították
szobatársaid, s aki miatt elégtelent
kaptál egy zárthelyi dolgozatra,
ő is hevesen bólogatott. A kínálások
nem hatottak, alig fogyott valami.
A közelgő vonatindulás mentette
meg a helyzetet. Anyád szendvicset
pakolt – bőségesen – a visszaútra.*

magányos őszállatok

*ahogy buszra vársz családdal, mert vége
a nyaralásnak, és a csomagok, vörösre égett
testek, arcok között, késve értett helyzetekre
gondolsz, a tenger sójára, elszabadult tekintetetekre,
meg arra a szerencsétlen óriásteknősré,
aminek páncéljába, turistavakításból gps-t
fúrtak, hogy felkutatható legyen bármikor,
kishajókkal a szigetek körül. és hogy életünk
itt csak nekünk volt, fényképezőkkel,
telefonokkal, esti lerészegedésekkel, ebben
a szerencsétlen, árva hétben, busznyai rab-
szolgának, meg a többinek, akik özönlenek
még utánunk, múltak el előlünk. de látod
a szállodai recepciós szemét, akár telente
a tesco beugrós, amúgy árufeltöltő mikulását,
hitehagyva, szeretethazugon. és jól tudod,
annyi csak a világ, amit még hiszékeny
tiéidbe tudsz varázsolni. majd nagy levegőt
veszel, hogy eltűnhess te is a tengerek kékes-
lilás fenekére, akár azok a magányos
teknőhátú őszállatok.*

frontális viszonyaim

*van az a nő, aki frontális karamboljainkban él
csak igazán, ezért közeledni sem tud más módon.
az nem izgatja, nem élteti, ha simán belém tolat.
pedig a tolatása jó. szeretem. gyúri a testem,
fel vagy bele a magáéba. nem kérdez semmit,
de egyszer csak, végtelenül, spontán, belé csattanok.
úgy intézi a közlekedési helyzeteket, hogy el ne
kerülhessük az ütközést. aztán persze rendre
átszálazzuk veszteségeinket, forgalmi helyzeteinket
tisztázzuk. rendőrt még egyszer sem hívtunk,*

*tanukat nem kutatunk fel az igazunkat bizonygatni.
eddig minden aktusunkat, tehetetlen testeink
összeütődését csöndes betétlapcserével oldottuk
meg. egyre nőnek a fenntartási költségek. mégis
biztosítjuk egymást a diszkréciónkra – egyre többé
van nekem ez a nő –, a múlt héten, egy ítélagazásnál,
elszólásból ugyan, de drágámnak nevezett.*

Vitrin

– parainesis-töredékek –

(elevenség)

Nem tudtam hová tenni először,
nem értettem,
annak a vidéki városnak a szélén,
abban a múzeumban
a szobányi vitrineket, bennük a
bőröndből,
szemüvegből
fog- és hajkeféből,
cipőből,
emberi hajból rakott,
hegynyi magasan álló gúlákat.
Vagy a hosszú bádogvályút,
fölötte kilyuggatott csóvel,
ahonnan naponta egyszer tíz percig folyt a víz.
Figyeltem magam, mit érzek,
de nem éreztem semmit, csak
arra gondoltam bután és szinte csalódottan,
hogyan itt meg lehetett mosakodni,
hogyan ez egy mosdásra alkalmas hely.

Míg meg nem fogantál,
Veled együtt megelevenedett bennem ez is.
Megtanultam, hogy
Téged és magamat megmosdatni
körülbelül húsz perc kell,
s mi csak ketten vagyunk
egy kényelmes fürdőszobában.
Hogy nekem is van
szemüvegem,
fogkefém és hajkefém,
cipőm
és hajam.
És Neked is.
Hogy ezeket adott időben, egyszer

bőröndbe kellhet raknom,
vagy a testemen viselve magammal vinnem,
mint Téged magadat.
S naivan, nagy gonddal választanom kellene,
vagy ha nem kellene, akkor is választanék
Neked egy mesekönyvet is.
Mesekönyvekből nem készültek halmok,
azokat egyszerűen elégették
nagyjából egy időben az emberekkel,
gondolom.

Megelevenedett bennem a vonat,
hogymire mennék ott Veled,
a kényelemhez szokott, vékony lábcskáidon
meddig tudnál állni,
mikor fáradnál el,
mikor mondanád először, hogy szomjas vagy,
mikor, hogy éhes,
és én mit válaszolnék.

(társalgás)

Irma nagy szerint elkényeztetlek.
Hagyjad, tanulja meg az életet már korán.
Engem, ha sírok, nem vigasztal senki – mondja.
Őt nem.
Épp ezért nem is sír,
társalog.

Apám meghalt.
A szobájában minden bútor, minden apró tárgy a helyén maradt,
minden a régi helyén már tizenhét éve,
csak a neszek mozdultak el.
Nagyi, ha bemegy még abba a szobába,
már nem hallja az ajtó nyikordulását,
a saját léptei zaját,
lassan a csend temet ott magába mindent. Engem is
ott fogad,
minden szó belém szorul.

Nagy erőfeszítéssel préselem át
fogaim között az összes lényeges semmiséget,
amiből összeállnak a mindennapjaink.
Minden mondatot,
minden fej- és kézmozdulatot,

minden hümmögést és köhögést,
minden félrenézést,
rosszul megválasztott hangsúlyt
a sokszorosára nagyít
a tizenhét éves mozdulatlanság.
Így néz ő engem,
nagyító alatt,
mint egy gombostűre szúrt, vergődő bogárkát.
Gyűjteményének egyik nem túl szép,
bár annál különlegesebb példányát.
Befogott, foglyul ejtett, s most itt vagyok.
– Egy múzeumban, tulajdonképpen teremőr vagyok.
Hát nyugis, jut mellette időm másra is.
Persze, anyu is jól van, köszönöm,
Igen, a Fiú is, a Fiacska,
(nem tudja megjegyezni a neved).

(lúdbőr)

Beteg lett a szíve.
1999 októberében halt meg a fürdőben
az utolsó meleg őszi napon.
Leült egy padra úszógatyában,
kicsit lúdbőrzött, mégis sütkérezett.
Aztán szorítást érzett a szívében,
erős fájdalmat a bal karjában.
A feje hátracsuklott, a szája kinyílt.

(bűn)

Hetente egyszer kitakarítok,
a lakás így is koszos, gondozatlan.
(A mondataim is mind beletörnek
ezekbe a bicegő jambusokba.)
Mégis megtámaszt, mégis ez van csak.
Vagy kiszállok csillogó porszemként
én is az ablakon szellőztetéskor.
Romlik minden, belep mindent az idő.
Ez ellen küzdünk mind kitartóan,
generációk óta porronggyal,
partvissal és súrolókefével.
Kiabálunk a gyerekeinkkel,
hogy ne járják össze a felmosott
padlót. Fényes a lakás a víztől.

Mégis felnősz, eltűnsz, engem itt hagysz.
Nincsenek már koszos cipőnyomok,
nem zavarja meg a tükröződést
a földre hulló lekváros kenyér.
A macska sétál keresztül a kövön.
Csak magamnak főzök majd ebédet.
És nem jársz majd vissza, vagy keveset,
akkor sem lesz kedved beszélgetni.
Hiába mondom, hogy édes Kisfiam,
maradj még. Valamit elkövettem,
így fogom majd érezni biztosan.
Már tudom, hogy épp most követem el.

(keresztforgalom)

Mikor apámat temettük, arra
jött egy jármű, egy olyan golfautó-
féle alkalmatosság, és áthajtott
a gyászmeneten. Egy sírkövesé
lehetett, vagy egy virágárusé,
akinek egy következő temetés
helyszínére kellett szállítani
valamit sietősen. Nem várhatta
végig, ez csak természetes, míg mi
húségesen és éhesen, mint az
engedelmes kutyák, kiknek orra
előtt madzagon kolbászt húznak el,
követjük a fekete autót,
amiben be van zárva fadobozba
apám teste.

Nagyi nem engedte, hogy megnézzem
még utoljára a ravatalon.
Csak a kezeit érinthettem meg,
két hideg, egymásba kulcsolt kezet,
a szigorú selymen keresztül
világítottak az ujjak formái,
a kezek dermedt sziluettje. Nem
volt mit tenni. A hangja felcsúszott,
ahogy mondta: – Nagyon megváltozott,
csillagom –, hosszan elnyújtva az í-t,
hogy azóta itt visít a fülemben.

Azt is mondta még, már kinn, a sírkert
távolabbi részén, mikor kicsit

megszaporázva léptünk, utolértük
a halottas kocsit, és elsétáltunk
mögötte a megfelelő gödörhöz,
ami meg volt már előre ásva,
szóval azt mondta még ugyanezzel
a hosszú, sípoló, szörnyű í-vel, hogy
– Kísfiám, úgy utánad ugranék –,
a kisia elmúlt ötvennégy éves
és még mindig vele élt, mikor végre
egy rendes infarktust kapott, ami
el is vitte. Nagyi, nem pofázni kell,
ugrani! Ha már ilyesmiben
utazol, akkor feltétlenül.
Persze józan ember ilyet nem csinál,
és nagyi mindig józan, mindig.
A szégyen mindig működik, nincs hiba.
De még így is elengedhetetlenül fontos,
hogy ő vigye el a műsort, nem apám
számos és számtalan női közül
az egyik. Bánatos rajokban gyűltek
a gödör emberszéles szája mellett.

(vacsora)

Nem volt apám. Illetve alig volt.
Kéthetente egyszer volt láthatás.
Korán elment tőlünk, négyéves voltam.
Már hónapok óta úgy vacsorázott,
hogy a fotel karfáján egy deszkát
keresztbe fektetett, s azt rakta tele
szalonnás katonákkal, jó sokkal.
Egyik legkedvesebb emlékem ez.
Mindig engedte, hogy vegyek belőle,
persze mókázott, játszott közben velem,
nagyot horkantva, mint egy mérges farkas,
aki félti tőlem a vacsoráját,
a kezem után kapott, amikor
megpróbáltam közel férkőzni és
egy katonát elcsenni valahogy.
Aprólékos munka lehetett nagyon
ennyi katonát elkészíteni.
Néha kovászos uborka is volt
minden falathoz, azt nagyon szerettem.
Anyám rég nem főzött rá már akkor.

(CV)

Apám, Sós János 1945-től 1999-ig élt. A Belügyminisztériumban a III/2-C osztálynál dolgozott, amelynek feladata az „*ellenséges tevékenységgel gyanúsított személyek figyelése a belső reakció elhárításának vonalán*”.

A Belügyminisztérium állományába 1968. szeptember 1-jén lépett rendőr őrmesteri rangban, 1979 júniusában rendőr főhadnagyként szerelt le, nem egészen egy hónappal később megszülettem. 1972-től '75-ig a Rendőrtiszti Főiskolára járt – ezalatt is folyamatosan állományban volt, fizetést kapott. A főiskola elvégzése után valami miatt régi osztályához tért vissza. Ez egy alacsony presztízsű osztály a BM hierarchiáján belül.

Tanulmányai után valószínűleg lehetősége lett volna kérni az áthelyezését a hírszerzőkhöz, a kémelhárításhoz vagy a belső reakció elhárításhoz (III/I, III/II, III/III), ahol képzettségének megfelelő munkát végezhetett volna és használhatta volna nyelvtudását. Ezt a jelek szerint nem kérte, vagyis éppen ellenkezőleg azt kérte, hogy ugyanoda kerülhessen vissza. A Külső figyelő és környezettanulmányozó osztálynál akart maradni. Ezt a munkát megszokta, szerette, nem viselte jól a változásokat.

A személyzeti anyagában megtalálható egy 1975. januári keltezésű kézzel írt önéletrajz: „*1954-ben lettem úttörő, 1957-ben úttörő örsvezető. Az ellenforradalom idején szüleim lakásán tartózkodtam. Az ellenforradalom leverése után osztályunkban én vettem fel először az úttörők vörös nyakkendőjét.*” 1956-ban tizenegy éves volt.

(kérelem)

'79 tavaszán apám anyámról ír a béemes főnökeinek, házassági engedélyt kér.

„*Tudomásom szerint munkahelyén munkájával elégedettek. Politikailag érdeklődő, eljár a szabad pártnapokra, gyakran kéri el tőlem a Pártélet egyes számaint. Szakszervezeti bizalmi.*

Jelentem továbbá, hogy menyasszonyom gyermeket vár. A gyermek apja én vagyok.

Részemről továbbra is a testület tagja kívánok maradni, ugyanakkor ki kell jelentenem, hogy házassági kérelmiünk elutasítása esetén, kérnem kell tartalékállományba helyezésemet, mivel nem tehetem meg, hogy gyermekem apa nélkül nőjön fel. (...)

Felelősséget vállalok Vigh Liliért miszerint a rá vonatkozó titoktartási szabályokat továbbra is meg fogja tartani, politikailag tovább fog fejlődni.”

A menyasszonyról (anyámról) az illetékeseknek más a véleményük, megállapítják, hogy „*1955-ben született. Félárva. Anyja, Vigh Aurélné (született Molnár Márta Magdolna), születésekor meghalt. Apja, Vigh Aurél egyházi személy, az ellenforradalom alatt egy zászlóból kivágott címert égetett el, nyilvánosság előtt. Ellenforradalmi tevékenysége miatt gyülekezetét elveszítette, jelenleg segédlelkészként működik.*”

Anyám címerégetésről nem tud.

„*A feleségjelölt családja politikailag ellenséges beállítottságú. Ezen tény kizárja annak lehetőségét, hogy egy ÁB tiszt ilyen politikai háttérrel rendelkező családdal kerüljön rokoni kapcsolatba. Házasságkötésének hozzájárulásának esetén (sic!) kizárt, hogy állambiztonsági területen tovább munkát végezhesen.”*

(happy end)

Apám gyermekien kedves és
odaadó, rajongó ember volt,
népmesébe illő gondolatokkal.
Álláspontja, hogy a világ igazi
természete a hollywoodi ízű
vígjátékokban híven tükröződik,
úgy igaz, a végelszámolásnál
átéljük életünk édes hepiendjét.
A béemből leszerelt, anyámat
feleségül vette, nem hagyott akkor
apa nélkül, csak négy évvel később.

Olykor, ha levelet írt anyámnak,
azt írta: *millón de besos, te amo
hasta mi muerte* – és így is lett aztán.
(A képeslap hátoldalán, mintegy
nyomatékképpen Siófok fényei.)
Szerette, amíg élt, de nem csak őt, mást is,
mit anyám nehezen fogadott el,
vagy egyáltalán nem. Elváltak.
A fontos dolgokat mindig spanyolul
beszélték meg. Anyukám úgy hívta,
Juan, néha úgy, *Juanito* vagy *Juankám*.
Válásukról a végzés magyarul van.

(háború)

Az utolsó két közös évről,
a szalonnás katonákról,
a minden esti, utolsó cigikről,
mikor egymással szemben szertartásosan leültek
(legalábbis, mikor itthon volt apám,
s nem valami nő után kujtorgott),
én meg közöttük ültem a szőnyegen,
és ragyogtam és ragyogtak, béke volt,
vagy éppen fáradtan hallgattak,
de akkor is béke volt, fegyverszünet legalábbis;
a veszekedésekről és kibékülésekről,
arról, hogyan lobogtam anyám után,
mert oda-vissza rángatott kézen fogva,
ki-be a gyerekszobából, elvileg altatás volt,
csak közben apámmal szóváltásba kezdett,
s attól függően, éppen mi volt az állás,

engem győzelmi zászlónak használt,
vagy megadása jelének,
és ezek még a jobb esték voltak,
a fájdalomról és szeretetről,
hogya bontóperről kézenfogva jöttek el,
minderről Aurél persze nem tud semmit,
neki az volt a fontos,
hogya gyűlölhessen apámat,
s nem állta meg, hogya Lilinek odaszúrja,
mikor a válásukról értesült,
hogya én megmondtam.
Megmondta tényleg, mást se mondott
előtte és utána se.
Lili ráhagyta, mint ahogy mindig mindent.

(meglepetés)

Ami az én apám kapcsán sokáig hiányzott,
az a meglepetés, a döbbenet.
BM-tiszt volt, BM-es volt, béemes volt,
tudjuk, tudtuk.
A billegés, hogya ilyen vagy olyan,
az megvolt,
de nem volt megdöbbenés, elárultatás, átvertség,
ez mind nem volt,
csak a szimpla, elvehetetlen patkányság.
Hogya az apám egy patkány.
Meg az, hogya mi azt tudtuk, és elnéztük neki,
hogya ez volt a foglalkozása éveig, mielőtt minket megismert:
hivatásos patkány.

Aztán lett megdöbbenés, elárultatás, átvertség is.
Meglett szépen minden.

Eszembe jutott akkor egy rég lefestett szénrajz,
apám önarcképe,
mit a szoba falára karcolt aznap,
mikor végleg elköltözött tőlünk.
Ha még meglenne, meg tudnám mutatni Neked, lenne legalább valami, ami biz-
tos, amihez az összes többit, a többi dolgot le tudnám horgonyozni.

(ebéd)

Az emlékezés luxusát, mely Aurél nagyapámra oly jellemző volt, apám szülei, Jenő papa, de különösen Irma nagy tót szájjal, csodálkozva figyelték. Azon a napon, mikor életükben egyetlenegyszer találkoztak, Aurél nagyapa, még rajta volt a palást, úriemberesen betessékelté jövendőbeli veje komcsi szüleit a lelkészlakás halljába, s elnézésüket kérte egy percre, míg átöltözik. Temetett aznap. Mikor aztán asztalhoz ültek (Lili főzött), Irma mama és Jenő papa nem értették, mit akar Aurél azzal, hogy micsoda különös, nem várt ajándék, hogy ők mindannyian, így együtt, úgyszólván családi körben, fehér abrosz mellett elkölthetnek egy ebédet.

Jenő papa, ahogy körülnézett a hallban, meglátta az egyik könyvespolc szélén a viseltes csajkát, mintha valaki épp most tette volna oda – ebből ette meg Aurél nagyapám a napi három-öt szem krumpliját éveken keresztül a hadifogságban. Aurél észrevette Jenő papa tekintetét, de nem szólt. Már az asztalon volt a húsleves. Elmondta az asztali áldást, mit sem törődve azzal, hogy az elképedt Irma nagy álláról a blúzára csöppen az első kanál zsíros lé, s hogy az ámen elhangzásakor éppen azt törölgeti a szalvétájával. Aurél nagyapa ebből némán levonta a következtetést, hogy ebben a családban senki nem tud viselkedni. Apám nem először ebédelt anyáméknál, de még most is le kellett tennie a kanalát, mint ahogy előtte és utána is minden alkalommal, mikor egy asztalnál ült az apósával, soha nem tudta megszokni, hogy ne vegyen evőeszközt a kezébe, amíg el nem hangzik az áldás. Aurél nagyapa nem zavartatta magát sem a csörömpöléstől, sem a zsírfoltoktól, sem anyám csendes szégyenkezésétől.

Az ima végeztével aztán újra elnézést kért egy percre, kiszaladt a fürdőszobába, és megajándékozta Irma nagyanyámat egy darab szappannal, saját készítés. Aurél nagyapa mindig összegyűjtötte a hamut a cserépkályhából, és minden évben, áprilisban, általában húsvét előtt egy vagy két héttel szappant főzött. Erősen lúgos, mondta Irmának, bármilyen zsíros foltot megbízhatóan eltüntet, és biztatta, hogy nyugodtan menjen csak ki a fürdőbe, megvárják addig a levestel, kár lenne azért a drága selyemért. Irma nagy szabadozott, ott maradt az asztalnál, s kicsit megdörzsölte a blúzá a nagydarab, durva, sűrke szappannal, amiből így rögtön beszédtema lett. Aurél mosakodáshoz is ezt használta. Irma nagy udvariasan hallgatott róla, hogy megmagyarázhatatlan viszolygást kelt benne ez a darab valami, még nagyobb, mint Aurél kelleténél öregebb keze, amiből elvette. Még megkérdezte a receptet, zsebkendőbe csomagolta, és elrejtette a táskája mélyére.

Aurél szappanfőzési hóbortja korai kémiatanulmányaiból maradt, vegyésznek készült, mielőtt a negyvenes évek elején, már túlkorosan elkezdte a teológiát. Aurél nem vett tudomást róla, hogy a Harmadik Birodalomban miféle alapanyagból állítottak elő az övéhez kísértetiesen hasonló terméket. Jenő papa, aki a kérdéses időszakban, mint lehetséges alapanyag, a szappanfőzés egyik helyszínén tartózkodott, szintén nem vett erről tudomást, nem szólt hozzá a szappankérdéshez, szokásához híven a levesébe mélyedt, bal karjával óvón körülölelve tányérját. Prolivircsaft – gondolta nagyjából Aurél. Láthatóan a házaspár egyik tagja sem értékelte az ajándékot.

Később a tárgyra tértek, s a piskótatekerccs mellett végre szó esett a fiatalokról. Aurél kifejezetten ragaszkodott a hivatalos és, ha lehet, az egyházi esküvőhöz is.

Apám határozottan kijelentette, hogy nem lesz egyházi szertartás. Aurél ezen a ponton anyámra nézett, aki hallgatott. Irma nagymama, bár határozottan megvolt a véleménye az anyámhoz hasonló nőkről, akik szerint mindig a legjobb pillanatban csináltatják fel magukat, ebben a körben ezt nem hangoztatta. Jenő papának ízlett a piskótatekercs. Szüleim házassága és ezzel az én létezőm is végre hivatalossá vált. Apám beadta a házassági engedély iránti kérelmét, pár hónap múlva leszerelt.

Azon az ebéden apám úgy vett részt, mint akinek a fogát húzzák. Nem volt ínyére, ha anyámat és az ő anyját egy asztalhoz kellett ültetni, még kevésbé, ha anyám félőrült apjával kellett elkölteni az ebédet, ez így együtt már láthatóan megviselte, többet is ivott, mint amennyit szokás és illendő volt. A piskótatekercs és a kávé között már nem bírta tovább, hiába a februári hideg, ki kellett álljon a kapuba cigarettázni. Úgy, ahogy volt, ingujjban ment ki, anyám vitte utána a pulóverét.

Apám rátámadt, *„ezt nem lehet kibírni, mit akar tőlük, mit provokál?”* Anyám pontosan értette, miért tűnik Aurél viselkedése provokációnak, nem kezdte magyarázni, hogy fel sem kell venni, hogy egyszerűen ilyen, hogy mindig ugyanarról beszél. Csak megállt apám mellett, beleszívott ő is a cigarettába, és megnyugtatta a tudat, hogy a teste mélyében elrejtve már én is ott vagyok, s hogy, bár nem így akarta, ez lett mégis az aranyfedezete annak, hogy ő ezzel a dohányszagú, erős férfival, akinek akkor apámat gondolta, végre együtt élhessen. A többi nem érdekelt. Az ebédből már csak a kávé volt hátra, utána még kábé öt perc, és anyádék elköszönnek, túl vagyunk rajta. Ha nincs egyházi szertartás, akkor az esküvőre Aurél úgysem jön el. Apám megfogta anyám vállát, elnyomta a csikket, visszamentek.

(kronológia)

Kétségkívül gyanúra ad okot az események kronológiája, ez volt Aurél határozott véleménye, melyet gyakran hangoztatott.

Anyám, Lili felnevelkedik a lelkészlakásban,
a lakótelepről bejáró gyerekekkel,
később már fiatalokkal,
kiket Aurél gyűjtött maga köré,
s megszokja a többiekkel együtt
a titoktartást, a függönyök behúzását imádság előtt,
a vasárnapi ebéd helyett szervezett kirándulások meghitt légkörét.
Itt ismerkedik meg Mukival, majd Palival,
kik közül egyik sem lett az apám,
bár lehet, hogy jobb lett volna.
Bénítólag hatott rájuk a hetedik parancsolat,
no meg Aurél mennydörgő hangja,
ahogy hatalmasat köszönve bevágta maga mögött az ajtót,
mikor hazaért délután.
Vannak helyzetek, amikben határozottan hátrányt jelent a református neveltetés,

a közösséghez tartozás, a szilárd meggyőződés,
a kötődés egy karizmatikus szellemi vezetőhöz.
Mukiról is, majd Paliról is kiderült lassanként,
hogy szándékaik valójában komolytalanok.
Legalábbis ez volt Aurél határozott véleménye,
melyet gyakran hangoztatott.
Eközben az Idegen nyelvi Klubban,
melytől Aurél ugyan óva intette,
Lili mégis hűségesen eljárt,
a spanyol asztalnál, képbe került apám,
a már nemcsak potenciális, hanem nagyon is tényleges,
a Te nagyapád,
aki egyáltalán nem volt református,
viszont saját lakásába ment esténként haza,
s vitte haza később anyámat, Lilit,
hol nem vagdosta senki a bejárati ajtót.

Aurélnek el kellett viselnie először azt a botrányt,
hogy a pap nevelt lánya nem ér haza kapuzárásra,
aminek híre ment volna a gyülekezetben akkor is,
ha csak egyszer fordul elő,
de rendszeressé vált.
Másodszor azt, mikor az udvarló valódi kilétére fény derült.
S hiába tajtékzott Aurél,
bekövetkezett, amit nem várt,
a lánykérés.
Anyám kétségkívül remek taktikai érzékkel menekült előre,
s esett bele fülig az egyetlen pasiba,
legalábbis a szóba jöhetőik közül,
aki kívül volt Aurél ellenőrzési körén.
Hamar megvolt a baj, sejteni lehetett, hogy ez lesz,
Lili hasa gömbölyödött,
Aurél nem beszélt vele,
csak a szülés után, mikor az unokától (ez itt én vagyok)
ellágyulva hagyta magát lépre csalni,
és elkezdett eljárni hozzánk.
Nem telt bele két év, és már ki is rúgták,
ott kellett hagynia a fiatalokat,
kiket maga köré gyűjtött,
áthelyezték vidékre.
Kicsivel voltam több, mint kettő,
mikor apám először említette,
hogy válni akar.
Minden egybevág.
Legalábbis ez volt Aurél határozott véleménye,
melyet gyakran hangoztatott.

(decens grafikák)

Emlékszem zsenge koromból,
milyen borzongással és miféle élvezettel olvastam
az *Egészségügyi ábécé* azon szócikkeit,
amelyek ezzel a két szóval kezdődtek:
„szexuális perverzió”.

Rajzok is voltak. Apró, nagyon decens grafikák.
Mazochizmus, szadizmus, voyeurizmus, nekrofília
– ezek a szócikkek mind evvel a két szóval kezdődtek.
Milyen jó, milyen felszabadító volna,
ha azokat az iratokat
és a hozzájuk fűződő kutatói attitűdöket is
apró, decens grafikák illusztrálnák.
Mindig odatéve a lap szélére az intő szó:
vigyázz! perverzió!

Apu tudott valamennyire rajzolni.
Egyszer felrajzolta magát a falra.
Engem is sokszor szórakoztatott azzal, hogy lerajzolt.
Néztem, mivé torzulok a kockás spirálfüzet lapjain.

(jelentés)

Hely: Jácint eszpr.

Tárgy: Vigh Aurél ügyében

Adta: „Csorba” fn. tmt.

Vette: Vargha Miklós szds (ez a Miki bácsi, apámnak jóbarátja, vörös hajú, vörös szakállú, gyakran járt nálunk)

Idő: 1979. július 11.

Feladatomból apósom, Vigh Aurél bizalmát megszerezni, hogy ellenséges nyugati kapcsolatait, a gyülekezetenél folyó esetleges illegális tevékenységét jelenthessem. 1979. július 6-án feleségem felhívta apját (az eljegyzésünk óta nem beszéltek egymással) hogy meg tudna-e szerezni számomra egy lélektan könyvet. 1979. július 7-én Aurél megtelefonálta, hogy egy barátjától, aki most az egyetemen könyvtáros, megszerzi számomra a könyvet. 1979. július 8-án feleségem megszülte a kislányunkat. Ezt megtelefonálta apjának, aki ezt előző napi telefonbeszélgetésük során külön kérte, mert mint ő mondta, nem volt biztos benne, hogy feleségem ezt magától megtenné, mivel már hónapok óta nem érintkeztek. Július 10-én Vigh Aurél meglátogatta feleségemet a kórházban. A beszélgetés általános témákat érintett. Auréllal együtt távoztunk 7 órakor. (...) Ő azt kérdezte, miben tud segíteni, mikor jöhetne el meglátogatni Lilit és a kicsit. Ezt akartam. Megbeszéltük, hogy telefonálok, mikor hazaértek a kórházból.

1979. július 11.

Csorba

(ebéd 2, 3)

Miután megszülettem, Aurél újra felvette anyámmal a kapcsolatot, minden szombaton eljött ebédre. Először augusztus elején. Apámmal eleinte bizalmatlan volt, aztán ha este nem prédikált, és megengedhetett magának egy kupica pálinkát ebéd előtt, már szívesen válaszolt egy-egy kérdésére, és lassan-lassan rácsodálkozott, hogy ezt a fiút, úgy látszik, valódi spirituális érdeklődés vezette éppen ide, az ő lányához. Lám, a gyerek is milyen szép. És mosolyogva gyönyörködött bennem. Föltette a kávé, miközben Jancsi kiment a folyosóra cigarettázni. Lili nemsokára odaadta a gyereket Aurélnak, fogja egy kicsit. Aurél elégedetten dőlt hátra, óvatosan ringatott a térdén. Mikor lefőtt a kávé, letett a földre, és elővette a csészéket. Megkérdezte Lilitől, hogy van, és nem zavarta, talán észre sem vette, hogy nem kap őszinte választ. Lili sem vette észre.

Apám visszatért a konyhába. Kávézás közben aztán élénk társalgás kezdődött, apám ügyesen kérdezett, és mi tagadás, Aurél azzal hízelgett magának, hogy a választai apámra mély hatással vannak. Bibliáról beszélt, és nem zavarták apám keresztkérdései. Anyám addigra otthagya őket, és nekilátott mosogatni. Aurél a gyülekezetével kapcsolatban semmilyen konkrétumot nem említett. Anyári focijátékokról, a közös uzsonnákról, az ünnepek körül és nyaranta szervezett sok-sok kirándulásról inkább Lili ejtett el egy-egy félmondatot múlt időben és gyanútlanul. Senki nem gondolhatta, hogy Aurél szelíd bibliaismereti alapkurzusából és Lili kamaszkorának történeteiből apám összerakja, hogy *„a gyülekezetben Vigh Aurél, segédlelkész egyházi elöljárói tudtával és jóváhagyásával végez ifjúsági munkát, mely sikeres terepe a hívek lakóközösségében tartózkodó fiatal és gyermekkorosztály ideológiai befolyásolásának”*.

Aurél gondolata az volt, hogy az iskolai szünidőben összegyűjti a szomszédos lakótelepen kallódó gyerekeket, és felviszi őket a hegyekbe kirándulni. Ezek a gyerekek aztán szívesen jártak a templomkertbe focizni (Aurél ácsolt két kaput a templom mögötti füves területen), és ha kaptak uzsonnára teát meg zsíros kenyeret, akkor evés közben elbeszélgettek Auréllal.

Pont úgy, ahogy apám. Úgy látszott, ő is szívesen beszélget vele szombat délután, kihűlt kávé mellett, még a bibliáról is. Apám értesüléseit másik hálózat útján ellenőrizték. Nem mintha nem bíztak volna benne, sőt. További működésének egy idő után nincs írásos nyoma – néha találkozott a régi kollégákkal, elmentek sörözni, mesélt ezt-azt, amire később a kollégák mint társadalmi kapcsolattól származó információra hivatkoztak. Fedőnévre nem volt tovább szükség, régóta ismerték egymást, látták, hogy hűsége töretlen, a továbbiakban tehát megkímélték apámat a macerától. Munkadossziéját pár jelentés után lezárták. Kezdték kombinációkat kieszelni, hogyan lehetne Aurélt elszigetelni a gyülekezet közösségétől, hitelét lerontani a környékbeli szülők szemében.

A rendszeres szombati ebédeken apám úgy vett részt, mint akinek a fogát húzzák. Kezet fogott Auréllal az ajtóban, váltottak néhány udvarias mondatot, Aurél nem kért pálinkát – ma este még prédikál. Apám rögtön kettőt hajtott le ebéd előtt. Bár apám volt a házigazda, a papírból kicsomagolt piskótatekerccs után Aurél főzte meg a kávé. Apám kiállt a folyosóra és rágyújtott. Egyedül. Novemberben anyám még szólt neki, mikor a kávé lefőtt, decemberben már nem – két használt kávéscsészét meg egy kihűlt kávé talált az asztalon, mikor bejött.

Aurél és anyám csendesen üldögéltek az asztal körül, a gyerek Aurél ölében. Apám úgy érezte, zavarja őket. A saját lakásában. Soha nem találta meg az utat Aurélhoz – Csorba néven még néhány jelentést írt arról, amit a gyülekezet életéről anyámtól megtudott. További működésének nincs nyoma.

Mikor bejött a folyosóról, s látta, hogy Aurél a gyereket ringatja, és az ő kávéja pedig valószínűleg már kihűlt, még úgy, ahogy volt, álltában, pulóverben (maga vette fel, amikor kiment, mert Lilit, mióta a gyerek megvan, hiába várta a fagyos folyosón), telerakta a kávé cukorral. Minél hosszabban volt kint, annál többel, hogy elnyomja a hideg kávé savanykás ízét, amit utált – a végén már négy-öt cukorral itta a kávé. Aztán szertartásosan leült Lili mellé, és megcsókolta. Lili mosolygott, még várt egy kicsit, mielőtt felállt mosogatni. Apám csak ezután kezdett beszélgetni Auréllal.

Sokszor érezte, hogy legszívesebben itthagyná. Mit kell itt nagyszerűsködni meg mindenki kedvére kávé főzni. Bemenne, ledőlne az ágyra, olvasgatna, mint máskor, az öreg meg tűnjön innen. De muszáj volt beszélgetni.

(0,1)

Amit apám Aurélról leírt azokon a papírokon,
és az, ahogyan vele minden szombaton,
kávé mellett elbeszélgetett,
mosolyogva, egy-egy esetleges mondatba,
hétköznapi témába belefoglalva
mindazt a megbecsülést, szerető figyelmet,
amin maga is meglepődött,
hogyan érzi iránta,
nos ez a két dolog nem összeegyeztethető.
Vagy-vagy.

A formális logika szabályai szerint az egyiknek hamisnak kell lennie.
S mégis mivel a valóság nem számítógépes program,
egy bites információk tárháza,
bele kell nyugodni, hogy e kettő,
apám szeretetteli, meleg tekintete,
mellyel Aurélra néz,
és a saját kezével róla írt, kegyetlen feljelentés,
ez a hideg szöveg,
egyformán és egyszerre igaz.
Apám meggyőződése így épül fel,
e kettőt ő egyszerre tartja helyesnek,
s miután jelentését megírta,
nyugodtan várja a megsemmisülést,
az édes heppiendet,
nincs benne egy szikrányi kétely.
Formális logikával itt semmire sem megyünk.
Megválaszolatlan marad minden feltoluló kérdés.

(álom)

Egy este – úgy öt éves lehetél – rémülten meséltél apukárod, aki annyira hangosan ordítózik, mikor hazajön éjszakánként, hogy felébredsz a hangjára, s kétségbeesetten sírsz a félelemtől. Ez az apuka elmondásod szerint hazugságokat kiabál, s csodálkozó szemmel meg is magyarázod, mi is az a hazugság: olyasmi, ami nem igaz.

Hogy például azt ordítózza, mondd, hogy nem a paripák esznek paraszt, hanem az emberek, hogy a barna föld van fölül, és a kék ég alul, ahogy ma dél előtt le is rajzoltad. A hazugság természetrajzának tanulmányozásában eddig jutottál – képzeleted ezt a két hamisságot tudta előállítani, miközben küzdött az éjszaka közepén ordítózó, mindenkit felverő, hazug apa nagyon is valóságos képével, akihez azonban nem Neked volt szerencséd. Nem tudom, honnan és hogyan, mégis megképződött Benned álmodban ez az alak, anélkül, hogy én bár mikor meséltem volna valóságos párjáról, aki az én apám volt. Talán azért nem meséltem róla soha, mert sokáig én magam sem tudtam létezéséről, mert azt hittem, én is csak álmodtam őt, kiderült azonban, hogy az én emlékeim közül való, onnan ismerem, s onnan ismered Te is.

S ahogy a történetedet hallgatva nyeltem a könnyeimet, ahogy kétségbeesetten igyekeztem megtalálni az egyetlen, lehetetlen, eddig még soha nem létezett, s talán soha el nem hangzó mondatot, amely majd Téged is és engem is megvigasztal, eszembe jutott ő, a paripátlan, boldogtalan, parázsevő és tűzokádó ember. Sós János, a BM III/2-C alosztályának tisztje, anyám egyetlen szerelme, nagyanyám nem várt és nem kívánt fia. Most nincs itt, ma nem jön, már meghalt, már nem bánt hat minket, mondtam erőtlenül, s végül ezzel aludtál el. Ez megnyugtató.

Apu, apukám.

(éjjeli zene)

Apám többnyire józan volt,
egy évben csak egyszer-kétszer rúgott be,
akkor viszont egy teljes hétig volt magán kívül,
közben néha hazajött,
egy egész havi fizetést elivott, vagy kettőt,
nem lehetett visszatartani,
nem lehetett megállni előtte.
Anyám tudta, mindent, bármit oda kell adni,
ételt, pénzt vagy magát, a saját testét,
de azért veszekedett.

te veszekszel, nem én, én csak reagálok a te állapotodra, mit csináljak? üljek és tőrjem szótlanul? nem lehet veled beszélni, csak üvöltesz, mit üvöltesz már megint? mit képzelsz? mit akarsz tőlem, hát csak nem képzeled, hogy így, egész éjjel, így, ilyen állapotban hajlandó leszek? mit képzelsz, te rólam, mi? hogy képzeled? hogy képzeled ezt már megint? mit akarsz tőlem? hagyjál békén, hagyjál békén, fúj, hozzád se vagyok hajlandó érni, mit képzelsz te rólam? már megint ez

a görcs, hát belémállt, látod, hát mit csináljak, ha belémállt, beléállt a görcs a lábamba? nem érted? hagyd már abba ezt az üvöltözést, miért kell neked állandóan beszélni, mit beszélsz folyton? ezt nem lehet kibírni, hagyd már abba, gratulálok, akkor gratulálok hozzá, hogy nem hagysz békén, mit akarsz tőlem? beléállt a görcs a lábamba! mindent hall, itt van a szomszéd szobában, gondolod, nem érti? hát nem hülye, és mi van, ha érti? mi van, ha érti? hát ez nem egy gyereknek való, nem érted? költözzünk el, te hülye vagy? hát nem költözhetünk el, nem költözhetünk el a gyerek elöl, a gyerek az nem luxus, az nem úri jókedvemben való szórakozás, hogy most hazajövök, most meg nem jövök, itt kell lenni, kutya kötelességed, te csináltad, neked kell felnevelni, én nem akarom felnevelni azt a gyereket, az a te gyereked, hát nézz rá, nem pont úgy néz ki, mint te, kiköpött apja az a gyerek, hát nem úgy néz ki, nekem te ne magyarázd, hogy mástól van meg azt soha sem lehet tudni, meg semmi közöd hozzá, ezt már hallottuk, elég volt, nekem ilyen ne, még viccből se, egyáltalán nem vicces, te akartad, te csináltad, tessék vállalni! milyen görcs állt beléd már megint? na ne hülyéskedj

Az ilyen éjszakákon,
ha kétségbeesett félelmemben bepisiltem,
próbáltam észrevétlenül elosonni mellettük az összepiszkolt lepedővel,
anyám rémült pillantásától kísérvé.
Ha egyáltalán kijöttem a szobából,
az is hiba volt,
nem beszélve a sírásról,
még kevésbé az ijedtség e néma tünetéseiről.
Anyám a kezembe nyomott egy tiszta pizsamát,
visszalökdösött a sötét szobába,
aludj, sziszegte,
és hiába tudtam,
hogy előbb vagy utóbb,
így vagy úgy
anyám is utánam jön majd,
ő is aludni fog,
addig még hallgatnom kellett a koncertet,
az egymásnak felelő, ingerült mondatok
e végső, megszokhatatlan zenéjét,
végül erre aludtam el, engedelmesen.
Anyámat csak másnap reggel láttam.

(vége)

Vége van: a hangjának, a meleg
barna tekintetének, az erős
kezének, a kedves, kisfiús
mosolyának. Nincs már nekem apám.
Eloldódott a semmibe.

(negyven kiló)

Aurél egész életében ezt
a jelentést akarta megtalálni,
mégsem érte meg, hogy előkerült.

Életbevágóan fontos volt neki,
hogyan bizonyítsa, apám áruló,
vagy legalább rosszhiszemű. Ávós,
az a lényeg, a többi csak púder.
A végén ennek érdekében már csak
vodkát és krumplit vett magához, és
újra lefogyott negyvenkilósra.
Nyíltan szidta a komcsi kurva anyját
mindenkinek, akinek lehetett,
különösen persze apámnak.
Elfeledve a papos jómodort
négy-öt vodka után már zsidózott,
mit nem tett azelőtt sohasem,
vagy csak burkoltan, szalonképesen.

(A faluban, hova áthelyezték,
a szalonzsidózást nem értette,
nem művelte senki. A hiány beszélt.
A zsidókat ott mind elhurcolták,
aki még emlékezett, hallgatott.
Vagy komcsizott, s erre volt jó oka,
s ha már mondta, azzal nem törődött,
szépen mondja-e, szalonképesen.
A beszédmód, mit Aurél ismert,
a zsidózás kvázi-kultúrája,
mi otthoni köreiből virágzott,
ott, a szórványban nem is létezett.)

Ott körei nem is nagyon voltak,
a szomszéd Manyi néni volt maga
a gyülekezet, és nem volt templom,
nem volt remény, sem szándék építésre.
Messzi tanyákra közlekedés híján
biciklivel ment, ha néha hívták,
míg el nem fáradt, és le nem szédült
egyszer a bicikliről. Még nem ivott.
Minden ereje elhagyta eztán,
a cigánysoron kószáló gyerekek
sem foglalkoztatták többé, pedig
igazi tehetsége volt ahhoz,

hogy összegyűjtse, etesse-itassa,
tanítgassa, kiket már ily korán
megcsap a reménytelenség szele,
és beterelje őket a szélárnyékba,
hol maga is tartózkodott, amíg
át nem helyezték. Azután többet már
nem hitt semmiben, nem is csinált semmit,
a kertjét gondozta, kapálgatott,
ritkán temetett, soha nem esketett,
a rend kedvéért még megácsolta
a focikapukat, de összedőltek,
nem járt oda egy gyerek sem focizni.
Rég nem olvasott már bibliát sem,
mikor úgy öt év után, egy reggel
elment a vegyesboltba, s megvette
az első két decit. Módszeres
volt az önpusztításban innentől.
Lili egy idő után nem bírta
nézni, és többet nem látogatta.

(ránc)

A legnagyobb kérdésem minden reggel:
hogyan, mivel teljen el a napunk.
Mi történjen hosszú órákon át,
míg reggelből dél lesz, délből este.
Félek, elnyel az üresség, elűz
világgá Mellőled az unalom,
nem fogom tovább ezt bírni. Nincs más.
Étkezéstől étkezésig élünk,
közben játszótér, építőkocka,
homokvár, lego, főzőcske, séta.
Hogy valami élvezem nem stimmel,
hogyan ezt nem élvezem, hogy szép lassan
megöl napról napra, minden órával
távolabb kerülök attól, aki voltam,
és aki lehetek még, hogy eltűnök,
nem létezem, csak Te vagy, csak Te nősz
akkorára, hogy én megfulladok,
vagy csak ordítani kezdek. Veled.
Aztán eljön az este, elalszol.
Kisimítom a lepedő ráncait
a tested körül és betakarlak.

(sütemény)

Ha Irma nagy lett egy tál süteményt az asztalra,
Jenő papa mindig a legnagyobbat vette ki
Volt, hogy átnyúlt az egész tálon,
olykor fel is állt ebéd közben
és nyugodtan odasétált az asztal másik oldalára,
a levesét pedig fél karjával óvón körülölelte,
míg a másik kezével kanalazott.
Nemhogy nem éhezett,
az éhezésről soha egy szót nem ejtett.
Télikabátot húzott,
és nem ejtett szót a hidegről.
Naponta folyó meleg vízben mosakodott,
és nem ejtett szót a tetvekről,
előre köszöntek neki az utcán,
és nem ejtett szót az ordítózó kápókról és SS-ekről.
Néma volt.

(felszabadulás 1)

Irma nagy egy cselédszobában ül
Soroksáron, '945-ben,
a szoba felső sarka beomlott,
onnan néz be rá a májusi ég,
szerencsére már elég meleg van.
Ő az ölében tartja apámat,
az ordító csecsemőt, és kanállal
kezdi adagolni a szájába
a citromos krumplikását. Apám
elhallgat, mohón nyeli az ételt.
Hetek óta először van csöndben.
Nagyí rájön aztán, hogy az is jó,
ha ő eszik, és apámat szoptatja.
A krumpliból még van egy egész zsákkal,
vaj is maradt, citrom is van még kettő.
A szemközti házba orosz katonák
kvártélyoztak be, ők hozták. Cserébe
másnapról nagyanyám mossa az egész
század ingeit kincstári szappannal.
Ezt úgy nevezzük, felszabadulás.
Sokáig tér volt elnevezve róla.

(adatok)

Vígh Márta Magdolna, anyai részről
a nagymamám, s a Te dédmamád
az első szülést végül túlélte
még 1945-ben,
de kis híján meghalt egy a terhesség
és a háborús viszonyok miatt
nem kellően kikezelt tripper
okozta, hirtelen szövődményben.
Az élete napokig hajszálon függött,
akkor lett jobban, mikor meghozták
neki a hírt, hogy az újszülöttet,
kinek nem adott nevet, az orosz
kisfiút, ki '45 januárja
óta okkupálta testét, elvitte
egy tüdőgyulladás. Nem nézte meg,
csak mikor halott volt már. Tejfölszóke
újszülött test, nagy beesett szemekkel.

Anyámat tíz évvel később szülte,
napokig vajúdott, szülés után
atóniás vérzés lépett fel nála,
nem tudták megmenteni, elvérzett
tíz perc alatt. A kislányt, Vígh Lilit
(ki huszonnégy év múlva az anyám lett)
az apja hazavitte, s felnevelte.
Ez derül ki az anyakönyvekből
és a két kórházi archívumból.

(vitrin)

Anyám áll egy kórházi folyosón,
a gátsebe sajog,
nézi az üveg mögött ordító csecsemőt,
engem,
de nem hallja a hangját.
Apám épp nincs ott,
egy füstös presszó mélyén beszélget valakivel.

(halacska)

Reggel öt óra negyvenhét perckor kezdődtek a kontrakciók,
miután negyven perccel korábban elfolyt a magzatvíz.

Még egy kis pihenésre vágytam,
törölközőt hajtogattam a lábam közé,
és a szőnyegre feküdtem oldalt,
mivel az ágy elázott.
Időnként meleg löketekben folyt a víz még tovább,
tisztá volt, rózsaszín és illatos,
és csak lassan öntött el a fájdalom,
szelíd hullámokban,
mik nehézség nélkül partra vetettek volna Téged,
ha nem rángat föl, nem szakít ki onnan
anyám és
a sziréna hangja,
az ideges, piros ruhás emberek.
Siettetek,
mikor a fájdalom térdre kényszerített a lépcsőfordulóban
lefelé menet, és elfúlt a hangom.
Hordágyat hoztak, és pánikszerűen felfektettek rá,
hiába tiltakoztam.
Aztán már nincs semmi,
csak az érzés, hogy mindjárt szétszakadok,
kibújt a fejed.
És a megkönnyebbülés,
a tested már csusszant,
mint egy halacska,
kiúsztal a világra belőlem.
Az orvos sokáig varrt,
de egyszer vége lett annak is.
A csecsemős elvitt közben tőlem,
hiába tiltakoztam,
beletelt még jó pár órába,
mire újra találkozhattam Vele.
Azóta nem eresztlek.

(fény)

Sokáig nem tudtam,
újszülött arcod mihez hasonlít.
Csak torz grimaszt láttam,
magatehetetlen, részeg nagyapám távoli tükörképét Benned,
mikor még szabályozatlan arcizmaid
össze-vissza mozogtak álmodban,
vagy éhségedet kifejezve nyelvedet öltögetted.
Semmi fennkölt nem jutott eszembe.
Hosszan néztelek, vártam, hogy a szemed kinyisd,
rám nézz, és lássam,

hogy nem, mégsem hasonlítasz rá,
nincs még ott Benned mindaz,
ami egy öregember szeméből a fényt elűzi,
hogy a Te szemed más miatt fénytelen.

(mindennapi kenyérünk)

Lili mélységes sötétbarna szemét,
amibe apám úgy beleszédült,
(az én szemem és a Tiéd is ilyen)
anyjától örökölte, kit nem ismert.
Aurél Márta Magdolnáról
mindig nagy szeretettel beszélt,
ha Lili kérdezte, mindig ugyanazt
a történetet ismételte el.
Magduska (így nevezte) szerette
a madártejet. Mikor a fogságból
hazajöttem negyven kilóra fogyva,
zavarában azt készített nekem.
De az orvos azt mondta, nem szabad még,
inkább rizst egyek, így ő ette meg.
Egy földszinti szobakonyhában lakott,
ültünk a kredenc tövében ketten,
ő kanalazott, én éheztem még
néhány órát, és neveltünk magunkon.
Kenyér nem volt otthon, se rizs, csak tojás,
a szomszéd Karcsi bácsi tyúkokat
tartott az udvarban, Magdust szerette,
mindig adott. Tejet jegyre kaptak,
a madártej volt a legegyszerűbb,
vagy a rántotta, Magdus ezen élt.
A kenyérjegyét elcserélte mindig.
Végül sütött nekem egy friss cipót.
Azt máig nem tudom elfelejteni,
fehér volt és puha, kényszerített,
hogy várjam meg még azt is, míg kihűl.

(mindennapi kenyérünk 2)

Mindig ugyanakkor hallgat el, mindig
a történet ugyanazon pontján.
Nem mondja, miért nem védte őt meg,
nem mondja el, hogy félt, hogy lelövik.
Nem mondja, hogy nem lehet kiheverni

az undort, végleges. Nem mondja, hogy
Magdus milyen meggyötört volt, hogy
akarta, hogy egyen, legalább egyen.
Nem tudta, hogy mindegy volt a kenyér,
nem tudta, hogy az oroszok, mikor
végeztek, adtak Magdusnak, mert kérte.
Nem tudta, hogy Magdus neki is hagyott.
Csak jó pár évvel később tudta meg,
mikor túlélte a hadifogságot,
és elmondta, hogy miért, hogy ő csak,
hogy kenyérért indult, mikor elvitték.

(felszabadulás 2, 3)

Az óvóhelyre lejött egy katona,
(régóta várták, örültek is neki),
a kalasnyikovot rájuk szegezte,
és valamit kiáltott oroszul.
Miután lassan végignézett rajtuk,
egy mozdulattal magához intette
azt a nőt, neve Vigh Márta Magdolna,
ki az anyai nagyanyám lett később.
Lágyan szólt hozzá, szinte becézőn
súgott fülébe valamit, miközben
a szeme villogott, és a fegyvert
odatámasztotta – mintegy véletlenül
nagyanyám hasához, mikor közel hajolt.

Mikor Márta Magdolna a pincébe
visszatért, csak őt nézték mind némán,
a férje, Aurél is. Aznap és később
sem vittek el, nem állítottak sorba
abban a házban senkit, egyetlen
férfit sem, Márta Magdolnához jártak
vissza inkább még három napon át,
míg szabad volt rabolni. Mikor
lejött tehát a földszinti lakásból,
mely az épületből egyedül maradt
épen, (nem számítva az óvóhelyet)
annyira, hogy a konyhájában állt
a narancssárgára mázolt kredenc
benne a poharakkal sértetlenül,
oda lehetett látni a hideg
padlóról, melyen Márta Magdolna
először tért magához (hangját,

ha kiáltott, a plafon visszaverte,
de egy idő után már nem kiáltott,
csak nézett), mikor tehát a pincébe
visszatért a földszinti lakásból,
mindig ez a némaság fogadta.
Sajgó csontokkal ledőlt férje mellé,
a fekhelyére, és rögtön elaludt.
Miután harmadik este is vitték,
Aurél felment az utcára, hogy
kenyeret szerezzen, s nem jött többet
vissza, csak évek múlva, '48-ban.
Márta Magdolna tehát ott maradt
magára a szomszédok üres szeme
előtt, a csendben.

(mindennapi kenyérünk 3)

Bár nem bánta meg sosem, hogy konfirmált
végül túlkorosan, s lelkész lett,
protestáns, még hozzá kálvinista,
van néhány dolog a katolikus
liturgiában, minek hiányát
Aurél soha nem heverte ki.
Az úrvacsora is szép, az egyszerű
kenyér vétele azonban nem ér fel,
bárhogy is szeretné, az áldozással.
Az ostya. És a csend, miközben olvad
a szájban, az orgona is elhalkult,
hallani a hívek csoszogását,
s a mormolást: *Corpus Christi. Amen.*
S belül minden porcikájában
megremeg az a félős kis állat,
kit a hagyomány léleknek nevez,
s egy kicsit aznap talán növekszik,
gondolnánk. De nem. Csak végre csend van.

(öltöztetős játék)

De még nincs vége.
Új információk Kisirmától –
ő apám (fél)testvére, a húga.
Megerősít abban, amit már tudok.
Jenő papa beszélt neki erről,

mielőtt meghalt. Hozzátette még
a képhez, hogy Szél János nyilas volt.

Elfogott a szédülés. Az én apám
nem hasonlít senkire a családból,
senki másra. Én csak őrá. Mi ketten
elkülönböződtünk érezhetően,
sokszor rácsodálkoztam már erre.
Nem értettem. És most ez az idegen.
Most apám arca és az én arcom,
a mi közös arcunkhoz hasonló,
alatta nyilas egyenruhával.
Az öltöztetős játékos papírból –
ilyen ez is, ez jut most eszembe:
egy arc test nélkül kiszolgáltatott,
test és ruha pedig egyek. Tessék,
van rabruha és civil ruha is,
és még különféle egyenruhák.

(ikthüsz)

A játszótér elárul az esőben,
ilyenkor vonakodva jövök én is,
kitartó nyaggasodnak engedek.
Te előre látod, milyen jó lesz,
üres a hinta, átadni sem kell majd,
szárazra töröljük papír zsepivel.
Ráérősen bóklászunk a csapnál,
de nem nyitjuk meg, nincs sorban állás,
nem kell most víz a homokozóba.
Esőnadrágban a padkára ülünk,
bottal jeleket írunk a homokba.
Magunk vagyunk, és miénk itt minden,
az egész emberkéz építette hely,
minden mászóka, csúszda és pocsolya.
Túrjuk a kavicsot, és ha szólok,
elégedetten nézel vissza rám.

(epilógus) (zsoltár női hangra)

Besüt a nap a szobánkba, a függönyt
mozgatja a nyári szél, szép tiszta
az ablak. Még tegnap megpucoltam.

Csillámlik és kavarog a benti por.
A szőnyegen legózol. Fiacska.
Hiába írom ezt. Semmit nem használ
az emlékeket és hazugságokat
aprólékosan megformázó, hosszú
munka. Nincs itt senki más. Magunk vagyunk.

Márta Magdolna néma teste vádol.
Aurél magát sajnálja, másokat okol.
Anyám tehetetlen (ő még él),
inkább megnézi a *Barátok köztöt*.
Irma nagy glóriája fényében
moccanatlanul fekszik egy vaságyon,
és az időjárásról társalog.
Jenő papa kér még egy süteményt.
Apám a presszóban kávé szűrőcső,
közben átad egy kézzel írt papírt.
Ez a túlvilág, ez a mi világunk,
ez a béke.

Mind Teérted vagyunk. Csak Teérted.
Jegyezd ezt meg. S ha egyszer úgy érzed majd,
nem kapsz levegőt, bocsáss meg nekem.

Véresmajor

A Maros utcai zsidó kórház kertjét a legbelső oldalán nem zárta le másik ház oldala, más belső kertekhez kapcsolódott. A kertkatlan túloldalán lakott – élt és alkotott – éveken át Szabó Dezső. Az ostrom alatt Pesten volt, a Rákóczi téren halt meg, a Városmajorban leölt zsidók halálsikolyait nem hallhatta már.

Egyetlen nappal élte túl őket.

Szabó Dezsőt 1979-ben kezdtem olvasni. Tizenkilenc évesen. Akkor vásároltam meg a Szépirodalmi Könyvkiadónál frissen megjelent novelláskötetét. Emlékszem, anyám és nevelőapám is említette, hogy tudnak róla, olvasták a könyveit. Mindketten ismerték *Az elsodort falu* című regényét, és évtizedek múltán sem ment ki a fejükből. Felzaklató, nagy hatású mű, amellyel fogékony korszakukban találkoztak: úgy számolom, tizenhat-tizennyolc évesen, de mindenképpen húszéves koruk előtt. Nálunk otthon mégsem volt meg Szabó Dezső egyetlen könyve sem. A kommunista uralom alatt csak egyszer adtak ki tőle valamit, az önéletrajását. Gondolom, szétkapkodták a hívek.

A kötélt legendája, az volt a novelláskötet címe. Címlapját Huszárik Zoltán tervezte, pontosabban az ő festménye került rá díszítésként. Nem jó, még csak nem is megragadó kép, a gesztus lehetett fontos: köszöntse az utókor nevében a kor egyik zseniként tisztelt alakja a régi zsenit. Főképpen a nemzeti elkötelezettségű művészek taborának nevében.

Arra már nem emlékszem, hogy a szüleim a tudomásomra hozták-e, Szabó Dezső antiszemita szerző, vagy később, máshonnan tudtam meg. A '79-es novelláskötetből aligha: a novellákat válogató Nagy Péter akadémikus úgy állította össze a gyűjteményt, hogy különösen kényes darabok ne szerepeljenek benne.¹ Sok évvel később, a könyvkiadást valamennyire már ismerve úgy látom: ez volt a legtisztább megoldás. A szerző előbb vagy utóbb rendszerint zsidózni kezd, valószínűleg terjedelmesebb műveinek mindegyikében felbukkannak ilyen részek – antiszemita kitételekben nem bővelkedő novellái között viszont mégis csak akadt egy átlagos terjedelmű kötetre való.

Három évvel később a másik kiadó, a Magvető bocsájtott közönség elé újabb adag, bár az életmű terjedelméhez képest ismét csupán kóstolónyi Szabó Dezsőt. *A Gondolkodó magyarok* című füzetsorozatban megjelent és *Ady* címet viselő kiadvány két Adyról szóló esszé tartalmaz, valamint az összeállító Szigethy Gábor előszavát és bőséges jegyzeteit. A jegyzetek közé rejtve egy harmadik esszé részletét. Ha addig nem értesültem Szabó Dezső zsidógyűlöletéről, ebből a kiad-

Részlet a készülő könyvből.

¹ Nagy Péter nevéhez fűződik az *Életeim I–II.* 1965-ös kiadása is (Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest).

ványból már értesülhettem. Jól példázza egyébként a két kötet, hogy egy gát kezdeti, csekély szivárgása hogyan kezd fokozódni, mígnem megjelennek a buzgárok, majd nem sokkal később bekövetkezik a gátszakadás. Veres Péter már egy 1965-ös szövegben szorgalmazza Szabó Dezső ügyének újratárgyalását, mert, szerinte, addig egyoldalúan értékelték; ezt 1973-ban engedték megjelenni. És akkor hozzá lehetett kezdeni a novelláskötet szerkesztéséhez.

Szigethy minden tekintetben messzebbre merészkedik Nagynál. (A szerző ádáz antiszemitizmusára szándékoltan ködös módon utal: *olykor ellenérzést keltő*, írja. – Mikor kelt ellenérzést? – kérdezhetnénk, sok évvel később. – És kiben? Azokban, akik olyanok. Túlérzékenyek. És csoda, hogy berzenkednek? Amikor Szabó Dezső annyira jól megmondja nekik!)

Általában tisztelem a könyveket, vagyis nem firkálok, nem jegyzetek beléjük. *A kötélt legendájában* egy ceruzavonásom sincsen, de az *Ady* című füzetet nem kíméltem: hol ceruzával, hol piros filctollal aláhúzogattam a számomra fontosnak tűnő sorokat, és sok mindent jegyeztem a margókra. Talán, mert akkor éppen főiskolás voltam: kritizálásra, vitára könnyen lobbanó „fiatal művész”. Most hasznát veszem, hogy ilyen tiszteletlen voltam a könyvvel. Ez idő szerint többet érnek nekem harmincöt éves firkáim, mint Szabó és Szigethy urak zengő mondatai. Először is azért, mert megmutatják, hogy huszonkét éves koromban már kapiskáltam, milyen szerepet játszott Szabó Dezső, és nem fogadtam el őt aggálytalanul. Nélkülük csak arra emlékeznek, hogy a korábban olvasott novellákat érdekesnek találtam, de nem váltak igazán fontossá számomra. Nem úgy, mint például Csáthéi, amelyeket nagyjából ugyanakkor ismertem meg – azokat még mindig elég vonzónak érzem.

Azt is hajdani firkáló énemnek köszönhetem, hogy a '82-es kiadvány hátlapjára tett Szerb Antal-idézetéről („Történelmi tény, hogy a húszas évek kezdetén Szabó Dezső volt a szellemi Magyarország legfontosabb embere. Egy egész nemzedék az ő könyvein keresztül alakította ki életformáját, az ő szemével nézte a szellem jelenségeit...”) most – újra – megtudhatom: *abban a részben található, amit a kommunisták nem engedtek kinyomtatni*. Igen, kiment a fejemből, pedig az is történelmi tény, hogy a *Magyar irodalomtörténet* végét levágták, úgy adták ki, és csak a rendszerváltás után jelenhetett meg újra a teljes mű. Szigethy erre természetesen nem hívta fel a figyelmet. Viszont a kiírt zsidó származású író mondataival hitelesítette a zsidógyűlölő írókat. Tanulságos a szigorú ellenőrzés alatt tartott irodalom utólagos szemügyre vétele: abban a korszakban, amelyben korlátozottan publikálják a prefasizta szerzőt, a fasizmus áldozatának munkája sem jelenhet meg csonkítatlanul, és ez valószínűleg törvényszerű.

Láthatom, hogy Szabó Dezsőt érdeklődéssel, de nem tisztelettel, nem behódolva olvastam, egyik első megjegyzésem az, hogy *pont fordítva van*. Aztán arra csodálkoztam rá, hogy Szabó Dezső milyen jól kiemeli Ady verseiből *mindazt, amitől mindig viszolyogtam*.

Ha én sírok, a nagy Élet sír... – az ilyen hangvételi sorokról van szó.

Pirossal húztam alá Szabónak eme mondatát: *Ő jelenleg az új generáció leghatalmasabb nevelője egy magyarabb magyarság, egészségesebb morál, életebb élet felé, és melléírtam: ezt se nagyon szeretem!*

Mindez nem akadályozott meg benne, hogy a kötet megjelenésével nagyjából

egy időben eleget tegyek a felkérésnek, és rendezőként részt vegyek egy Szabó Dezső-novella felvételén a Magyar Rádióban. Katona Imre József, az akkor még pályakezdő szerkesztő sok olyan novella felvételét kezdeményezte, amelyek nem voltak meg a Rádiónak, és amelyekre szerinte szükség volt, ugyanakkor őszinte érdeklődéssel kereste a kapcsolatot az akkoriban induló rendezőkkel. Így ismertük meg egymást. Valószínűleg a Magyar Rádió ezen alkalommal készítette az első felolvasást Szabó Dezső szövegéből, legalábbis a háború óta. A két könyvkiadó után – vagy a Magvetővel egy időben – mi jöttünk a *Kell a kereszt* című novellával. Emlékszem a felvételre, nemcsak azért, mert első rádiós munkáim egyike volt, hanem azért is, mert a legkevésbé sem simán ment. Mehetett volna, de nem a könnyű, gyors munkára törekedtem, és a biztonságot sem tartottam szem előtt. Őze Lajossal sohasem dolgoztam korábban, nem is találkoztunk, csak a színpadról ismertem és a vászonról.

Ha felolvasásra választ színészt a rendező, egyik lehetséges célja lehet olyasvalakit keresni, aki hasonlít a szerzőre, felidézi az ő alakját. Biztosan nem erre törekedtem, Szabó Dezső erős, magabiztos, impozáns férfi – ezzel szemben Őze megjelenése és hangja elkínzott, fájdalommal, vívódással teli; nem az elbeszélőhöz, hanem az általa teremtett nyomorult alakokhoz illik.

Lehetett róla tudni, hogy nincs rendben az egészsége, és hogy sokat iszik. Az első kitérőt felvétel azért maradt el, mert kórházba került. A második alkalommal kapatosan jelent meg, folyton összeakadt a nyelve. Neheztelés nélkül megkértem, hogy hagyjuk abba, és próbáljuk meg másik alkalommal. Azt mondta, érti, rendben. Harmadjára színjőzanon és felkészülten érkezett, és fölvevük a novellát. Akkoriban, a „létező szocializmus” utolsó éveiben így ment ez. Az időpontok többnyire éjszakaiak voltak, 22 óra, ilyesmi. Természetesen mindhárom alkalommal ott volt Katona Imre József is. Természetesen nem kapott prémiumot a túlórákért, és én sem vettem fel tripla honort. A színésszel se fizettette ki senki az elpocsékolt stúdióidőket. Viszont lett egy használható felolvasása a Magyar Rádiónak. Emlékszem arra is, hogy mielőtt belekezdünk a felvételbe, mondtam néhány dolgot Őzének a novelláról és az íróról. Többek közt azt, hogy elég jó szerző, csak hát sikerült megbántania „bizonyos embereket”, és azt nem felejtették el neki. Most úgy alakult, hogy lehet vele foglalkozni, ami örvendetes. Őze Lajos nem helyeselt, nem kezdte szidni a bizonyos embereket.

Azért írom le, hogyan idéződik fel ez a jelenet most előttem, mert kijelöl egy pontot az életemben, amikor már tisztában voltam a magyar kultúra egyes szereplőinek bűneivel, de még nem dolgozott bennem ellenük irányuló indulat. Zoltán Gábor megismerte és használta a korabeli irodalmárok által bejáratott beszédmodot. Nem érezte a veszélyt. Konkrétan a személyesen rá leselkedő veszélyt sem. Pedig már ott volt, bontakozott. Készíthetett műsort akárhány nemzeti szellemiségű szerző művéből, egy idő után a kortárs nemzetiek mégis elkönyvelték őt ellenségnek, nemzetietlennek.

Azt sem tudtam, hogy ez az író egy ideig szomszédságomban, a Városmajorban élt. Az ezerkilencszáznyolcvanas évek elején nem jelezte még emléktábla, hogy Szabó Dezső a Városmajor utcában lakott. Sombor-Schweinitzer Józsefről és Keresztes-Fischer Ferencről valószínűleg hallottam, olvastam: a bátor kommunistákat elnyomó csúf Horthy-rendőröként emlegette őket az akkori történet-

írás és publicisztika. Most, amikor levéltárakban kutatok, váratlanul megismerem egy kevésbé ezeket a férfiakat. Egyes elem kerülő lapokon láthatom a belügyminiszter mondatait a nemzetiszocialisták szervezkedésének rendkívüli veszélyességéről, a valószínűleg saját kezű betoldásokkal és javításokkal. Láthatom a budapesti rendőrfőkapitány-helyettes hétről hétre készített jelentéseit a szélsőséges pártok tevékenységéről.² Meg akarták óvni az országot a nemzetiszocialistáktól, mint ahogy a kommunistáktól is. Jó lett volna, ha sikerül nekik ez is, az is.

Dr. Sombor-Schweinitzernak köszönhetően tudom meg, hogy 1936. május 19-én a *Nemzet Akarata Pártjának vezetője, Szálasi Ferenc nyug. őrnagy Szabó Dezső íróval folytatott tárgyalásokat a Városmajor utca 19/b. szám alatt*. Még egészen az elején vagyunk a történetnek, Szálasi Ferenc csak egy évvel korábban lépett ki a hadseregéből, hogy szabadon politizálhasson. Ebben az időben Budapesten még nem is szerveződik a pártja, csak a vidéki csoportok alakulnak sorra. Az országban sem az övé a legfontosabb náci szerveződés, két nagy nemzetiszocialista párt vetekszik az elsőségért, Pálffy Fidélé és Festetics Ferencé. Más kiemelkedő nemzetiszocialista vezérek, mint Meskó Zoltán, hol ebben, hol abban a szervezetben próbálnak meg érvényesülni. Miért nem közülük kerül ki a nemzetvezető 1944-ben?

Ugyanazért, amiért egyikük sem tartotta fontosnak beköszönni a Városmajor utcában lakó író-prófétához.

A német példa parancsolóan erős volt, és más országoké ugyancsak: eljött az ideje, hogy megteremtsék a magyar nemzetiszocializmust. Akik a harmincas évek elején elindították a szervezkedést, joggal számíthattak rá, hogy a mozgalomnak legalább olyan erős bázisa lesz, mint Olaszországban, Németországban és Ausztriában. Próbálkozók bőven akadtak. Meglehet, a kelletténél bővebben is. Ugyanakkor évek teltek el úgy, hogy egyik önjelölt vezér sem tudta maga mögé utasítani vagy a szolgálatába állítani riválisait. Amelyikük átmenetileg meggyengült, nem adta fel, és újra próbálkozott, amelyik átmenetileg megerősödött, arról sem hitték még a saját párthívei sem, hogy visszavonhatatlanul ő vált a mozgalom igazi vezérévé. Az ilyen helyzet minden politikai irányzat esetében korlátozza a sikerességet, de a nemzetiszocializmusban különösen, mert a lényegéhez tartozik a vezérelvűség. Kellott volna egy ember, akinek elhiszik, ha azt mondja: *Én vagyok a nép, az ország, a végzet vagyok, az egyetlen út; aki meggyőzően kiáltja a tömegek felé, hogy kezdődik a harc, és a nagyobb jog, a még nagyobb igazság, a természet ereje el fogja söpörni az ellenséges torlaszokat*. A Németvölgyi úti költő, Szabó Lőrinc szavait vettem kölcsön, aki 1928-ban írta a *Vezért*, ám annak ellenére, hogy közben két verseskötete is kijött, csak tíz évvel azután adta közre könyvben – az igényt a magyar ducéra vagy Führerre a legtöbb későbbi nemzetiszocialistánál előbb ismerte fel és öntötte szavakba, igaz, csak figyelemre méltó késéssel iktatta végérvényesen életművébe. Viszont ő nem a fasizmus ideális beszédmódját használva szólalt meg, a vezér lelkületét egy még mindig nagyjából racionális nyelven, mintegy értelmezve mutatta be. '38-ra aztán végre kiemelkedett a magyar nemzetiszocializmus vezéralakja, aki egészen másképpen beszélt, mint Szabó Lőrinc.

---

² Országos Levéltár K149 651/7

Úgy beszélt, mint Szabó Dezső.

„Semmi okunk a csüggedésre. Igaz, hogy ma még hazátlanok oktatnak hazaszeretetre; az istentelenek vonják kétségbe istenhitünket; a gyávák adják a bölcs tanácsot a bátraknak; a gondolat nélküli, az eszmeüres és a lélekszegény lopja, orozza, sikkasztja és önti üres formákba mindazt, amit lelkünk gazdagsága, szellemünk tudása alkotott, termelt, kialakított. De hatalmas igazságjárás van egész földünkön, el fog jönni az idő, mikor minden megkapja az ő helyét és jutalmát: ők a történelem szemétdombjára kerülnek és elégettetnek, mi pedig a történelem kerekéhez, hogy irányíthassunk és vezethessünk!” Eszmeüres, lélekszegény, igazságjárás – az újságlapokon ezekre a szavakra bökődtek a kávéházakban a zsidók, a kozmopoliták, de még a konzervatív urak is. Hüledeztek. Hogy micsoda értelmetlenség minden, amit Szálasi Ferenc mond. Elment a nyug. őrnagy úr esze?!³

Ugyanakkor Szerb Antal favoritjai ezek voltak Szabó Dezső szókészletéből: megtáruulás, átzuhogó élet.

Milyen nyelv is ez? Ha az inkább racionálisan, nyugatosan gondolkodó ember fülével hallgatjuk, hibbant és nevetséges. Ha belülről, a nacionalisták, a Nyugattól viszolygók fülével, akkor egyszerre mély értelmű, őserővel telített, prófétai és merészen modern, gátlástalanul expresszív.

Hiába volt Szabó Lőrinc antiszemita, attól még eredendően és minden ízében individualista maradt: semmiképp sem adhatta meg egy kollektivista mozgalom, a magyar nemzetiszocializmus alaphangját. Ennél is fontosabb, hogy a nyelve józan, racionális.

Egy Ady kellett volna... Csak hát Adyval volt az a kis probléma, hogy azon az erőtől duzzadó prófétai nyelven kifejezetten nyugatbarát, modernista és, ami még sajnálatosabb, filozemita tartalmakat közölt. Hagyhatták volna a csudába, az lett volna a legegyszerűbb. Legtöbben biztos hagyták volna. De akadtak, akik nem. Azért, hogy kiragadják a bitorló kezekből, Szabó Dezső tette a legtöbbet. „... még Ady Endre is csak rajta keresztül jutott el a magyar ifjúság nagy részéhez” – így folytatódik a már idézett Szerb Antal-féle méltatás. Persze Szerb nem úgy fogalmaz, hogy Szabó kiragadta Adyt „a zsidók kezéből”, és visszaszolgáltatta őt „a magyaroknak”. Egyszerűen elismeri, hogy az író-esszéista-politikus erőfeszítése eredményes volt. Ezzel azt hallgatja el, ami a lényeg volt, ugyanakkor említésre se méltó, mert általánosnak tekinthető vélekedésnek számított.⁴

Vad kavargás! Azt bizonygatva, hogy Ady életműve igenis az aktuálisan legfőbb magyar kultúrkinccs, Szabó nem csak a kozmopolitákkal ment szembe, óhatatlanul szembekerült a konzervatív nacionalistákkal is, Szabolcska Mihály és Gyóni Géza híveivel. Ugyanakkor más oldalról Kosztolányi ugyanolyan hévvel kelt ki Ady Endre és Szabó Dezső ellen: heves kritikával illetve az I. világháború után közreadott regényt, *Az elsodort falut*. Őt nem a regényből kicsapó politikai tartalmak, faji indulatok zavarták, hanem a beszédmód.

³ Paksa Rudolf történész szerint Szálasi első írása, amellyel közönség elő lépett, még nem az igazi, kiforrott Szálasi-stílus jegyében fogant – ahhoz fokozatosan jutott csak el. Arról is ő tesz említést, hogy Szálasi folyamatosan olvasott, képezte magát. Szomszjasan kereste az őt tápláló forrásokat. Paksa Rudolf: *A magyar szélsőjobboldal története*, Jaffa Kiadó, Budapest, 2012.

⁴ Halott szerző a jó szerző: Ady Endre nem kérhette ki magának, hogy Szabó Dezső hirdeti nagyságát és értelmezi üzenetét.

Szabó Dezső nem magánhasználatra sajátította ki Adyt, és nem elégedett meg azzal, hogy esztétikai örömben részesítheti olvasóit: 1920. március 5-én Szabó Dezső vezetésével 900 egyetemista vonult a parlamenthez, ahol petíciót adtak át a numerus clausust követelve. Erről nem tett említést sem Szerb Antal, sem Nagy Péter, sem Szigethy Gábor. Erről most, kutatás közben szerzek tudomást.

Nyilvánvaló, hogy az író közéleti szereplőként egy fordulóponton erősen befolyásolta a magyar történelmet. Segített az eseményeket abba az irányba fordítani, hogy 25 évvel később a Maros utcai kórházban tartózkodó embereket le lehessen mészárolni.

Másrészt az is jellemző, hogy 900 fölbőszült ifjú élén hadonászva sem a másik Szabó, sem a másik Dezső nem mutatkozott, hiába gondoltak ők egyes ügyek kapcsán hozzá hasonlókat. Lehet, hogy jó érzés 900 üvöltő fiatal magyar értelmiségi vezéréként feltűnni, de az is valami, ha az ember megpróbál olyan novellákat írni, mint a műfaj legjobbjai, Maupassant és Csehov, bízva benne, hogy a hozzáértők ítélete szerint terméke a mesterekével egyenrangú. És az is lehet célja a magyar íróknak, hogy mindaz, amit elgondol, hibátlanul illeszkedjen nyelvének rendjébe, és ezáltal őrizze, megtartsa, tovább örökítse a rendet – Kosztolányinak ilyesféle céljai voltak, nem az, hogy népvézérként tegye emlékezetessé magát. Célja lehet az íróknak, hogy zabolátlan, az átlagember szemében kusza, felelőtlen, sőt bűnös érzelmeit egyszerű mondatokba foglalva érthetővé és átélhetővé tegye sokak, akár még az átlagemberek számára is – így szeretett volna megbecsülést szerezni magának Szabó Lőrinc.

Ha beleolvasunk, itt is, ott is az ősfasizmus szuvas fogú lehelete csap ki Szabó Dezső szövegéből. „A piszkos demokrácia mind növekedőbb árral öntötte el a magyar életet...” „A szabadverseny-demokrácia lehetetlenségét éppen a zseni örök lázadása, hontalansága mutatja és megsemmisítésében a zseni a legfőbb erő.”

Ezt persze úgy kellett érteni, hogy A. E. a magyar vers zsenije, Sz. D. pedig a magyar prózáé. Ami Szabó Dezsőt illeti, tényleg érdekes író, de ha sohasem vesz tollat a kezébe, attól nem marad csonka a magyar irodalom. Ady Endre ellenben korának egyik legfontosabb szerzője, aki nélkül a magyar irodalom kétségtelenül szegényebb volna. Mégis mélységesen torzító az olyan megfogalmazás, mely az ő dolgait más dimenzióba helyezi, mint ahol Babitséi, Kosztolányiéi, Szép Ernőéi, Füst Milánéi fellelhetők. A zsenizés nemcsak kortárs, egyenrangú társaival szemben igazságtalan, de vele szemben is ártalmas: visszanyomja őt a nemzeti romantika avíttóságába. A zsenizés torzítás, hamisítás: már ezzel a beállítással is rontott valamit a világon Szabó Dezső – így gondolom most, 57 évesen.

Szabó Dezső 1936-ban volt 57 éves. Szálasi Ferenc 18 évvel fiatalabb nála, akkor 39. Nem áthidalhatatlanul nagy korkülönbség, a felek akár negligálhatnak is, ám ebben az esetben hangsúlyozzák, kiemelik. Szálasi olyasmiket mond, hogy „önhöz képest mindnyájan csecsemők vagyunk!”

Ilyen kijelentés Festetics Sándor ajkát nem hagyhatná el, nemcsak ezért, mert csupán három esztendővel született később Szabó Dezsőnél, hanem azért sem, mert ő gróf. Felmenőinek ősi kastélyában született Dégen, ott él családjával, a pártvezetést is onnan intézi. Azt hiszi, hogy ez így működhet. Nemzetiszocializ-

must prédikálni és arisztokrata módon élni. Birtokainak művelését nem maga irányítja, de még csak nem is egy általa vezetett szakértői csapat. Minden birtokrész ki van adva bérletbe, jelentős részben zsidó származású gazdálkodók dolgoznak és dolgoztatnak a több tízezer holdon. A szerződéseket évről évre megújítják, miközben a nemzetiszocialista párt vezére – természetesen – kikel az ellen, hogy zsidóknak a magyar földhöz, a magyar gazdasági élethez bármilyenmű közük legyen. (Ugyanakkor a zsidó származású bérlők szerepe sem ellentmondásmentes: az általuk szállított nyereségből működik a likvidálásukra törekvő párt.) Az élet természetesen bonyolult, van, aki nem ütközik meg az ellentmondásos helyzeteken, és van, aki képtelen elviselni őket. A nemzetiszocialisták az utóbbiak közé tartoznak: legyen minden tiszta, világos!

Pálffy Fidél fiatalabb volt Festeticsnél, de a negyvenet már ő is elhagyta, és ő is gróf volt. Többnyire szintén vidéki birtokán tartózkodott. Túl a származásukon és az életkorukon, az általuk használt nyelv nem vált el eléggé a leváltandó politikai elit nyelvétől ahhoz, hogy az új korszakba lépni kívánó potenciális nemzetiszocialisták megszólítva érezhessék magukat általa.

Ezek az urak nem tudtak elég mélyre hajolni a nemzet előtt. Pedig igazán kiemelkedni csak az tud a sokaságból, aki el tudja hitetni vele, hogy maga sem más, mint alázatos szolga. A nemzet minden tagjától megkövetelt korlátlan önfeladás a vezértől sem lehet idegen. Ez az alázat Szálasi egyik alapvonása, mely arcképein is megmutatkozik. (Paksa Rudolf szerint, míg katonatiszt volt, y-nal írta a nevét, politikai pályára lépve tért át a közrendű i-re; tény, hogy évekbe telt, mire általánosan elterjedt lett az utókor által is ismert szerény változat.) Amikor fejet hajt Szabó Dezső előtt, Szálasi Ferenc a nemzet géniusza előtt tiszteleg.

Szigethy Gábor olyan mondatokat idézett Szerb Antaltól, amelyek Szabó Dezső jelentőségét méltatták. Igaz, a fiatal irodalomtörténész szövege eleve dicsérő, mintha emberfelettien elfogadó lenne, vagy mintha erőnek erejével kényszerítené magát számára idegen jelenségek méltatására. De azért a Szabó Dezsőről szóló rész vége felé mégiscsak jelzi, hogy az addig oly nagyvonalúan értékelt életmű alapvetően szemben áll mindennel, ami az irodalmat és általában az emberi társadalmat értékesé teszi:

„Világképének veszedelmes mozzanata, az expresszionista kultúra- és irodalomellenesség különösen hamisan csengett a kor egyik legműveltebb írójának szájában, de naivabb közönsége komolyan vette, és kezdett büszke lenni nem nehezen szerzett műveletlenségére. Sajnos, ma már csak ez az ellensznobizmus az, ahol Szabó Dezső hatása még mindig érezhető” – így Szerb Antal 1934-ben, két évvel azelőtt, hogy Szálasi tiszteletét teszi a Városmajorban. Én most ebben a mondatban (mely nem jelenhetett meg a kommunizmus évtizedeiben, és Szigethy sem tartotta fontosnak idézni) látom a lényegét. A nemzetiszocializmus lázadás a kultúra ellen, és Magyarországon ennek a lázadásnak Szabó Dezső volt az egyik szellemi vezére.

Mennyi időt töltött együtt, miről tárgyalt a Városmajor utcai lakásban a két férfi? Nem tudhatjuk. Ha Sombor-Schweinitzernak tudomására jutott is, a szokásos heti jelentésébe nem írta bele.

Más kérdés, hogy a tisztelgő látogatás, a hódoló szavak dacára Szabó Dezső nem állt be a sorba, és nem kötelezte el magát Szálasi mellett. Egyesek tudni vélik, hogy a hatalomátvétel után a nyilasok az életére törték, és ezért német katonákat rendeltek ki a védelmére. Tény, hogy majdnem elhurcolták: közösen járőröző német katonák és nyilas pártszolgálatosok az utcáról észrevették, hogy az író ablaka nincs elsötétítve. Behatoltak a lakásba. Ilyen esetekben az volt a vád, hogy a lakó az ellenségnek jelez. A német katonákat lenyűgözte Szabó Dezső temérdek könyve, ezért ők hajlamosak voltak jóhiszeműen feltételezni, hogy az író egyszerűen megfeledezett az elsötétítés kötelméről:

„Elmentek, elbúcsúztak Szabó Dezsőtől és magukkal vitték a nyilast, aki dühös volt, hogy Szabó Dezsőt nem tudta magával vinni. Mondottuk neki a folyosón, hogy mit akar Szabó Dezsőtől, országos botrány lenne, ha Szabó Dezsőt fedékenységeért baj érné, de a nyilas legyintett:

– Mit bánom én, ha Szabó Dezső, vagy pityipalkó. Nyitva volt az ablak, el kellene vinnem, de a németek kedvéért nem bánom.

Undorral hallgattuk ezt a megjegyzést és utána Szabó Dezső sápadtan mesélte el megmenekülésének történetét. – Szörnyű ez a diktatura – mondotta. – Most a saját bőrünkön tapasztaljuk az elmebeteg uralmának végvonaglását. Mit szól ehhez Európa?! Megcsúfolnak mindent, ami humánus, ami magyar érték.”⁵

---

⁵ Úr György: *Szabó Dezső utolsó napjai*, Forum Ny., Budapest, 1947.

MUTABOR

*Az ELTE Egyetemi Könyvtárának, ahol 1983-tól 2013-ig,
harminc éven át a Mátrai-paddás volt a műtermem*

Mandelli Dávid, a párizsi magyar Diogenész és a romantikus könyvtárosok

„A kalifa, aki örömet tartott könyvtárában régi kéziratokat, még ha nem is tudta elolvasni őket, megvásárolta az iratot és a szelencét, és útjára bocsátotta a kalmárt. Úgy vélte azonban, hogy mégiscsak szeretné megtudni, mit tartalmaz az írás, és megkérdezte a vezírt, nem ismer-e valakit, aki meg tudná fejteni. »Legkegyelmesebb uram és parancsolóm« – válaszolta a nagyvezír –, »a nagymecset mellett lakik egy ember, Tudós Szelim a neve, és ért minden nyelven, hívasd el, talán ő ismeri ezeket a rejtélyes vonásokat.«

Tudós Szelimet egy-kettőre elő is teremtették. »Szelim« – mondta neki a kalifa –, »azt mondják rólad, nagy tudós vagy; kukkants csak bele ebbe az írásba, el tudod-e olvasni? Ha el tudod olvasni, egy rend új ünneplő ruhát kapsz tőlem, ha nem, akkor tizenkét pofont kapsz és huszonötöt a talpadra, mert akkor hiába neveznek téged Tudós Szelimnek.« Szelim meghajolt, és szólt: »Legyen meg az akaratom uram!« Aztán sokáig nézegette az írást, majd hirtelen felkiáltott: »Ez latinul van, uram, vagy akasszanak fel!« »Hát ha latinul van, mondd meg, mi áll benne!« – parancsolta a kalifa.

Szelim nekilátott a fordításnak: »Ember, aki ezt megtalálod, adj hálát Allahnak kegyelméért! Aki a szelencében levő porból szippant, és azt mondja: 'Mutabor'¹ – az bármilyen állattá változhat, és megéri az állatok nyelvét is. Ha azután vissza akar térni emberi alakjába, hajljon meg háromszor kelet felé, és mondja ki újra azt a szót; óvakodj azonban, nehogy elnevesd magad, ha már átváltoztál, mert akkor emlékezetedből egészen kihullik a varázsszó, és állat maradsz.«²

*

Wilhelm Hauff *Gólyakalifa*³ című varázslómeséjének elején szerepel e pár sor. A mese végén a drogkereskedő varázslók megbűnhődnek – gólyaként vasketrecbe zárják, illetve felakasztják őket. Hosszú nyak. Egy Dugonics András által az akasztásról feljegyzett, kegyetlen mondás szerint: „– Hosszú bötüt csináltak belőlük...”

A romantikus német meseíró Hauff alig huszonöt esztendőit élt, az európai *Ezeregy-éjszaka*-divat idején írta meséit – többségük 1826-, '27-, illetve '28-ban, Mary Shelley *Utolsó ember* című regényének londoni megjelenésével egy időben látott napvilágot a német *Mesealmanach*-ban.⁴

¹ E szó röviden azt jelenti: *átváltozom*. Csak éppen kimondatlanul rejt magában a jövő időt, miként a magyar nyelvben is szokás. Nem most *változom* át, hanem *majd átváltozom*. Ráadásul ez a paszszív alak, tehát nem is magamtól változom.

² Wilhelm Hauff, *Mesék*, Corvina, Budapest, 1957. *Gólyakalifa* ford.: Szinnai Tivadar. Szinnai fordításának 1988-ban, Bukarestben, a Kritérionnál megjelent kiadásában tovább enyhül a helyzet: hiányzik az összes pofon, pofleves – zwölf Backenstreiche –, csak a huszonöt marad a talpra.

³ *Die Geschichte von Kalif Storch*.

⁴ *Märchen-Almanach auf das Jahr 1826*

A sors úgy alakította, hogy tudós Szelim nem maradt csupán mese: vagy húsz évvel Hauff előtt valóban megszületett, és majdnem tíz évvel túl is élte őt. Párizsban lakott, igaz, nem a mecset mellett, hanem a Pavillon de l’Arsenal tőszomszédságában. Lelkesült túlzással úgy mondják, majdnem a világ minden nyelvén beszélt, és ezekből valami saját, többnemzetiségű nyelvet alkotott magának. Mindez elég angyalinak tűnik.

Éppen, mint a bölcsödések. A hiszékeny felnőttek úgy vélik, a kicsik még nem ismerik a szavakat, ám ők egymáshoz dugják buksijukat és saját nyelvükön társalognak – a gyermektudomány ezt *hottentottának* nevezi.

A nyelveknél kissé elidőzöm. Danilo Kiš *Borisz Davidovics síremléke* című regénye a következő sorokkal kezdődik:

„Az alább következő, kétségek és habozások közt születő történetnek csupán az a *baja* (vannak, akik ezt szerencsének mondanák), hogy igaz: tisztességes emberek és szavahihető tanúk keze jegyezte fel. De ahhoz, hogy a szerző megálmodta módon legyen igaz, románul, magyarul, ukránul vagy jiddisül kellene elbeszélni; vagy alkalmasint, mindezeknek a nyelveknek a keverékén. Akkor, az esetnek meg a zavaros, mélyen tudat alatti történéseknek a logikájából következően, egy-egy orosz szó is az elbeszélő eszébe villanna, hol olyan gyengéd, mint amilyen a *teljatina*, hol pedig olyan kemény, mint a *kindzsál*. Ha tehát az elbeszélő fel tudná eleveníteni a babiloni zűrzavar egyébként leírhatatlan és rémületes óráit, Hana Kryzewska felváltva románul, lengyelül, ukránul elhangzott alázatos könyörgését és iszonyú rimáncodását hallanánk (mintha a lány halálának kérdése csupán egy nagy és végzetes félreértés következményeként merülne fel), hogy aztán a haldoklás görcsében és a végső elnyugvásban halotti imáját mormolja héberül, a keletkezés és a halál nyelvén. (...) Reb Mendel, akinél Miksa segédként dolgozott, nem hisz a szemének. Felteszi az okulárét, gyufát vesz elő, s azt mondja jiddisül: »No csak, no csak, próbálja meg még egyszer, Herr Mixat.«⁵

Több okból idéztem ezt a szöveget. Danilo Kiš apja zsidó származású magyar volt, édesanyja montenegrói, Kiš jól beszélt magyarul, járt is Magyarországon – szeretik is errefelé, akik ilyesmire hajlamosak. E regénye, mint láttuk, az univerzális nyelv témáját is érinti – épp erről írta az Egyesült Európa közös könyvkiadási programjának egyik első könyvét Umberto Eco professzor is nemrégiben.⁶

Kiš könyvében ráadásul feltűnik egy Mendel nevű hős – és így nevezik jelen dolgozatunk főszereplőjét is, bár őt ezenkívül még Mandelnek, Mentellinek, Mandellónak, illetve Mendellinek is hívták. Ráadásul életrajzírói tanúsága szerint ő is alkotott egy kortársai számára varázslatosnak tűnő univerzális nyelvet.

Mandellinek hívták, vagy akárhogy, mindenesetre a világ sok tájáról a csodájára jártak, így nem meglepő, hogy meglátogatták a kíváncsi angol utazók is, és egyikük cikket írt róla egy otthoni havilapba. E cikket – mint honi tárgyút – franciára fordította egy párizsi lap, mely az angol újságokat szokta szemlélteni.

⁵ Danilo Kiš, *Borisz Davidovics síremléke (Hét fejezet egy közös történetből)*, Maecénás Könyvkiadó, Budapest, 1990. ford.: Borbély János. (E kis kötetet Csaba bácsitól, a boltjában állandóan olvasgató, Köztársaság téri régiségkereskedőtől kaptam kölcsön „– Mondd csak, hogy ócskás. Kérsz egy kávé? Nesz. De a csontnyelű ezüstkanállal.”)

⁶ Umberto Eco, *A tökéletes nyelv keresése*, Atlantisz Könyvkiadó, Budapest, 1998. Fordította Gál Judit és Kelemen János. (E könyv 148–150. lapjain, az egyiptomi hieroglifikus ábécé betűjeként, feltűnik a gólya.)

A párizsi lapban aztán meglelte Mandellit egy magyar utazó, ő meg magyar tárgyúnak ítélte hősünk történetét, magyar nyelvre fordítván a mesét, és egy hazai havilapban megjelentette azt. Így Tudós Szelim iránt immár magyar igény is mutatkozott.⁷

Éppen Wilhelm Hauff halálának évében, az 1827. esztendőben – tehát tíz évvel Mandelli halála előtt – Magyarországon is újságcikk jelent meg Mandelli Dávidról: a *Tudományos Gyűjteménynek*,⁸ az ország maga korában leghíresebb havi folyóiratának az évi XI. kötete egy értekezéssel indult, melynek címe: *Magyar Diogenes Párizsban*.⁹

„A mióta Párisban lakom, már többször hallám azt a’ kérdést, hogy esmerem-e híres, neves hazámfiát, a’ tudós Mandelyt? – Felette különös embernek mondották, de mostani szálását senki se tudta. Minapában Revue-Britannique nevű Frantzia folyó-írásban (Mai. 1827.) e’ következő tudósítást olvastam, melly a’ New Monthly Magazineból nagyon kivonva:

‘Egy tudós Magyarnak élete Párisban’

‘–Egy fából épült kerti-házhoz jöttünk, (mond egy Anglus utazó), mellynek egyik oldala egy szomszéd épülethez nagyon támasztva; általmérője lehet vagy hét lábnyi. Ezt a kis hajlékot a’ ház’ tulajdonosa ingyen engedte által Mentelli Urnak; (az Anglus így írja a’ nevet). A’ társam kotzogatott s beléptünk a’ börtönszobába. Mi hárman alig találtunk helyet a’ szűk kunyhóban. Jobb kéz felől egy fehér fa-láda állott a’ szobának tsak nem egész szélében. A’ Philosophus egy deszkán ült ‘s lábát a’ ládában tartotta, mellyben egy ótska gyapjú-takaró feküdt. A’ háta annak a’ háznak falához volt támasztva, mellyhez a’ kerti-ház hozzá van építve. Ő előtte valami kis asztal állott a’ ládán, ‘s azon egy író-kő-táblát láttunk, mellyen ő theorémáit ‘s megfajtéseit irdogálja. – Az időnek mostohasága az üveg-ablakot és a’ deszka-falat nagyon megrongálta; a’ Philosophus az ilyen lyukakra és hasadékokra holmi papiros darabokat ragasztott, mellyeken a’ legtsinosabb görög és arab írás látszott. – A’ láda mellett balra egy régi kar-szék állott, mellynek kar-fája, valamint a’ szobának nagyobb része, mindenféle nagyságú könyvekkel volt elborítva, a nagy folio daraboktól fogva egészen a’ parányi kis 18-tzad rétig, melly Blæu sajtója alól ki-jött.¹⁰ Ezt a’ kar-széket hajdanában Fesch Cardinális¹¹ adta volt Mentellinek. – Egy

⁷ Igényeiket hősünk pozsonyi születésére alapozva a tót atyafiak is beálltak nemrég Mandelli Dávid igénylőinek sorába, a világhálón egy szlovák nyelvű, rövid és hibás – Tessedik Sámuel és Ferencet összekeverő – cikk szólal fel a szlovák remeteigények képviseletében.

⁸ E folyóírás fájdalomból tartott fájdalomba – 1817. évi, első évfolyamában az ifjú Kölcsey támadt lapjain a gyermek-gyanútlan Berzsenyire, 1841. évi utolsó folyamában pedig már Kossuth Lajos írt keserű levelet Széchenyi „gróf úrnak”.

⁹ Mandelli élete felkeltette Ráth-Végh István érdeklődését is, *A könyv komédiája* című könyvének egy cikkében áttekinti a Mandelli életéről írt főbb beszámolókat, és ezek egy részét idézi. Magam a *Tudományos Gyűjtemény* lapjain és Szemere Bertalan útikönyvében leltem Mandellire. Ráth-Végh a *Wurzbach-féle* életrajzi lexikon XVI. kötetének adatait ismerteti, majd a *Revue Britannique* 1827. májusi számát, megemlíti Tessedik Ferenc cikkét – kivonatolja, de nem idézi, mert Tóth Béla már közölte a szöveget a *Magyar Ritkaságok* című kötetében –, idézi viszont Nodier Mandelli halálára írt emlékbeszédét a *Regelő* című régi magyar folyóirat fordításának alapján.

¹⁰ A tudós könyvtárának épp ilyen, festői leírására lelünk a később Nodier-val kapcsolatban idézett amerikai leírásban.

¹¹ Joseph Fesch (1763–1839) Napóleon félig svájci származású, korzikai nagybátyja volt, előbb lyoni érsek, majd 1803-tól kardinális. Napóleon hatalomra jutása után annak római követje VII. Pius pápánál a császárrá koronázás ügyében. Élete utolsó éveit mesés gazdagságban, műgyűjteménye közt élte le Rómában.

darab czín, melly edény formára vólt öszve hajtva, vas-dróton az asztal felett füg-gött 's métsnek szolgált. Ezenkívül egy setét szegletben egy bádog-fazekat vettünk észre, nem különben egy vizes-korsót és egy darab fekete kenyeret.'

'Mentelli Úr, mondta barátom minekutánna személyemet megesmértette vólna vé-le, Mentelli Úr épen úgy beszéll anglusúl mint te vagy én, noha talán kettónken kívül soha se látott anglust.' – Ez igaz is vólt. Én vélem nagy könnyűséggel beszéllt, igen válogatott kifejezésekkel, minden Francia idiotismus nélkül, 's a' mi legtsudállatosabbnak látszott semmi idegen accentussal. Ez a' különös ember egyenlően beszéll deák, német, régi s új görög, tót, arabs, sanscrit, persa, olasz, magyar és francia nyelveken, 's a' többi esmért nyelveket is nagyobb részint érti. A' Sinai nyelvet is tanúlta, 's mintegy három ezer jeleit esméri; legjártasabb pedig a matematikai tudományokban és a statistikában. – Ő az életnek minden gyönyörüségeit a' tanulásra való vágyásának felszentelte. – Minden héten egy leczkét szokott adni a' Mathesisből 's azért három frankot kap. Ezen a' pénzen megveszi az egész hétre való élelmét, mely két kenyérből, és egynehány földi almából áll.¹² 'Hogy ha, ugymond, minden nap fris kenyeret vennék, sokkal többet eltudnék költeni; a' kemény kenyeret azért szeretem, mert nehezen lehet megemészteni'. Egy, kétszer a' hétben bádog-fazekában két vagy három földi-almát főz magának a' méts' lángjánál, 's már azt is Luxusnak tartja. – Egy vastag flanel ruha vólt rajta. Télen a' ládájában hálál [sic!], nyáron tsak a' kar-székében. Illyen nyomorúlt élet-mód és a' sok éjtszakázás legkissebbet sem árt egészségének; az ábrázatja vidám, szinte fris és egészséges, képvonásai nyílt-szívűségre mutatnak, teste épen nem sovány. Hosszú haja a' vállra letsüng, barna szakállá valami méltó-ságot ád ábrázatjának, melly a' régiség¹³ karaktereire emlékeztet. Girodet festőmü-helyében gyakran model-nek szolgált 's így is szerzett magának valamit. Azt kérdezém, hogy meg nem únja-e élete' módját? ő azt felelte hogy épen nem, hogy már húsz esztendőttől fogva így él, hogy az életnek örömei igen kívánatosak ugyan, de minthogy azoknak megszerzése végett kéntelen lett vólna a' drága időt az unal-mas letzke-adásra fordítani, inkább tsak így akarná tanulását folytatni, mellyre

¹² földi alma – krumpli

¹³ Anne-Louis Girodet-Trioson de Roussy festőről első „műtermemben”, a pesti Operaház csillár-padlásán olvastam először, Delacroix naplójában. Mandelli életrajzának festő-modellkedést illető passzusai mellé állítható e művész egy naplóbejegyzése 1823–24 teléről, abból az esztendőből, mikor Mandelli és Nodier az Arsenal épületébe költöztek: „Festőink el vannak ragadtatva attól a gondolattól, hogy zsebükben a kész, eszményi szép, amelyet híveik és barátaik elé tárhatnak. Ha egyiptomi fejet eszményien akarnak ábrázolni, arra törekednek, hogy Antinous profiljához hasonlítson. Azután azt mondják: »Minden lehető megtettünk, s ha javításaink ellenére még sem lett szebb, azért már a szeszélyes természet a felelős, a tömpe orr, a vastag ajkak, ezek a megenged-hetetlen vonások.« Mulatságosan példázzák ezt az elvet a fejek Girodet képein; ezek az átkozott horgas orrok és pisze orrok, ahogyan a természet készíti őket, egyszerűen kétségbeejtik a derék festőt. Csak nem festheti olyannak, amilyen a valóságban?» (E. Delacroix Naplója (Szemelvények), Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, Budapest, 1963. Faludi János fordítását sajtó alá rendezte Vásárhelyi Miklós). Delacroix ki nem állhatta a David-tanítvány Girodet hideg, szürkés árnyalatú festményeit. A napóleoni korban pedig ez eléggé hódított Európa-szerte, többek közt Füssli és William Blake képei ilyen árnyalatúak, Byronnak például igen tetszett az ilyesmi. Girodet nem csak festett – többek közt Osszián képét –, sok illusztrációt is készített klasszikus szerzők műve-ihöz, és a klasszicista divatnak megfelelően Moschus-, Szapphó-, Anakreon- és Catullus-imitáci-ókat is írt, és egy hat cantóból álló verset *le Peintre* címen. Am a sok éjszakai munkától elgyengül-ve, épp Delaroiix idézett bejegyzésének évében, 1824-ben meghalt. Delacroix nagy híve, Charles Baudelaire is sokszor említi művészeti írásaiban Girodet-t.

még most sem talál elegendő időt, ámbátor ugyan az egész napot és a' fél északát a' tudományoknak szenteli. Egyébiránt épen nem tartja magát szerentsétlennek.'

'Igy tehát koránt sem a' különösség' affektálása vitte őtet ezen kemény regulájú életre; ő tsak tudományos kintseket akar egymásra halmozni, azoknak szaporításában talál mulatságot; a' fősvény ember példájára, aki minden nyugalmát 's az egész életét a' pénznek feláldozza.'

'Azt beszéltte nekem, hogy Angliát kivéven, Európának minden tartományait gyalog öszvejárta; – hogy a' Francia Akadémiának némelly tagjai legjobb baráti, 's hogy mind a' mellett is, hogy ruhája olly rossz állapotban van, ők épen nem áttallják karon fogva vele sétálni, 's társaságokban is szívesen látják. – Ez ugyan például szolgálhatna aristocraticus Universitásainknak, 's a' sok dandy (hetyke, tsetsebets) Professorainknak, kik oly szép számmal vagynak Angliában. Nálunk a' ruha szükséges a' tudomány ékesítésére; Angliában megvetik a' tálentomot ha rongyosan jár.'

A szegény Mentelli egy kis históriát beszélt, melly talán ide fog illeni: 'Minapában, úgymond, egynéhány barátim mindenféle ruhát küldöttek ajándékba. – Egy kétszer magamra vevém, de minthogy az új könyvet még inkább szerettem, mint az új ruhát, tsak hamar arra szántam volt magamat, hogy az ajándékozott portékát eladom, 's az árán egynéhány könyvet veszek, melly után már régen sopánkodtam. – Magamra vévén tehát régi köntösömet az új ruhát egy zsbvásá-roshoz vittem, a' ki, minekutánna a' finom portékát nyomorult öltözetemmel öszvehasználtotta vólna, nekem esett 's mint tolvajt a' Policiánál bevádolt. Igy árestomba jöttem 's ott ültem egy egész hétig holmi kóborlók között, minthogy balgatag tselekedetem miatt szégyenlettem barátaimat szomorú állapotom felől tudósítani. – De végtére észrevévén, hogy az időmet így elvesztegetem, tsak ugyan pennát fogtam, – 's esmerőseim tüstént szabadítottak ki. – Hogy ha egy különös tömlöztben tanulásomat szabadon folytathattam volna, azt olly könnyen el nem hagytam volna. Igen alkalmas helynek tartom; az ember ott ingyen él, 's minden idejét a' tanulásra szánhatja.'

Az én barátom Mentelli Urat néha ebédre hívta, de az ilyen vendéglésnek rendszerint veszedelmes következései valának az ő egészségére nézve; egy pohár bortól forró-hidegbe esett.

Angliát igen kívánta látni, – 'jól tudván, úgymond, hogy ott drága az élet, száz ötven Frankot akarok reá szánni erre az útra, 's az ottan való mulatásomra.' – Én akaratom ellen is nevetésre fakadtam, bizonyossá tévén őtet a' felől, hogy Angliában ennyi pénzzel beérni teljes lehetetlenség. – 'Én (úgymond a' Philosophus) a' proportióhoz képest ezen summának harmadrészével az egész Continest bejártam. Tudom hogy Angliában az eleség igen drága; – nekem tsak kenyér kell, meg víz; – éjtszaka, ha mezőn vagyok, holmi sövény mellett is elhállok, a' városokban pedig és a' falukon a' templom' ajtajához fekszem'. – Úgy de, mondék én, Angliában legnagyobb bűnnek tartatik ám az, ha az embernek pénze nintsen. A' ki szegény, az szükségképen bűnös is; – törvényeink tsak a' vagyont őltalmazzák, nem pedig a' szegénységet. – Ha valami fának árnyékában fog hálni, majd akkor költik fel, mikor a' tömlöztbe viszik. A' béke' birája úgy bánik az Úrral mint valami kóborlóval vagy egy Contrabandistával. Ha az Úr megmondja, hogy ki légyen, ő a' rongyos ruhájára fog mutatni, 's azzal okvetetlenül be fogja bizonyítani, hogy az Úr hazudott. Ki tudja végre talán valami kemény büntetés is fogja érni gondatlan lépéseért. Én esmérek egynéhány birákat a' Provinciában, a' kik az Urat nagy hirtelen a' pellengerbe vetik tsupán tsak azért, mert felső ruhája nem ér tíz vagy tizenkét guineát. – Mikor az Úr Angliába megy, vigyen magával gazdag ruhabeli készü-

letet, és ne morogjon ha mindent, a' mire szüksége lehet, öt vagy hatszorosan fog fizetni.

Ez az intés nem maradt siker nélkül; Mentelli egészen lemondott ideális planumáról. – Későbbben is gyakran láttam őtet Párisban való mulatásomban. Arra kért, hogy egy Sanscrit munkát szerezzek meg neki Londonban; fájdalمامra ott meg nem kaphattam.

Minthogy nagy dialectikával bir, sokszor igen rendkívül való állításokat felhoz, 's eszét avval mutatja. – Magaviselete szelíd és elragadó, hosszú-szakállá 's esze és méltóságos ábrázatja azokra a' képekre emlékeztetnek, mellyeket Titian a' maga idejebéli emberekről készített vala. – Mind a' mellett, hogy az embereket és a' társaságot szereti, még is egész életét, 's minden örömeit a' tanuláshoz való hajlandóságának szenteli. Talán soha nem élt egy ember is a' ki a' tudományokat illy enthusiasmmal imádta volna, minden haszonkeresés és minden kérkedés nélkül. Őtet a' tudományok' tárházának lehetne nevezni. Ő a földmérő, természet-vi'sgáló, nyelv-tudó; ő mindent olvasott, mindent tud. Kérdezze meg valaki, hogy a' régi vagy újabb írók mint ítélték légyen ilyen vagy amollyan tárgy felől? azonnal elmondja saját nyelveken 's tulajdon kifejezéseikkel mindent azt, a' mit a' külömbkülömbféle nemzetből való Prosaicusok vagy vers szerzők ezen dologról írtanak. 'S így Mentellire valóban reá illik Pic de la Mirandole' mondása: ő beszéllhet de omni rescibili'.¹⁴ – Tudományának roppant elterjedése pedig annál nagyobb bámulást okoz, ha azt meggondoljuk, hogy neki semmi nevelése nem vólt, hogy ő minden tsak magától tanulta."

[Tessedik Ferenc ennyit idéz a *Revue-Britannique*-ből, ezután írja le saját tapasztalatait, melyek így az olvasottaknak mintegy ellenőrzései.]

Ezen kis értekezésnek olvasása még inkább serkentett az új Diogenes' kinyomozására, 's végre, sok terhes futkározás után, (mert Párisban akárkire is könnyebb reá akadni, mint az illyen Philosophusra) tsak ugyan reá találtam. Már jó időtől fogva az Arsenalban lakik, hol a Bibliothékát szabadon használhatja. Ezt az engedelmet és a' szabad lakást a' Ministerium' protectiójának köszönheti. Az Arsenalban lévő Portás egy keskeny, kis ajtóhoz vezetett, a' ház' garaditsa alatt. 'Ime, úgymond, itt a' szobája'. – Én ott inkább fa-kamrát kerestem volna mint ember-lakást. Az ajtón semmi kilints; kopogásomra semmi felelet. 'Tessék megnyitni az ajtót'! – mondék francziául jó hangosan: – semmi vállasz. – Azomban a' szobában valami zörgést hallottam mintha valaki rakosgatna. Egynehány minuta után megnyílt az ajtó vagy egy arasznyira. Egy sápadt ábrázat nézett ki felém, hosszú, barna szakállal, borzas hajjal, félénk tekintettel: – 'Botsánatot kérek, mondék francziául, hogy látogatásommal alkalmatlankodom, azt hallottam, hogy az Úr magyar; igen kívántam Párisban egy hazámfiára akadni'. A' komor kép egy kitsint meg vidult. Örvendek rajta, úgymond hasonlóképen francziául, hogy magyart láthatok nállam. – Azután német nyelven kérdém, hogy beszéll-e jól németül? – Igen is beszéllek, viszonzá ő

¹⁴ Giovanni Pico della Mirandola e mondását: *de omni re scibili, azaz minden tudhatókról*, Voltaire, meglehetősen tompasággal, gúnyos toldalékkal látta el – *et quibusdam aliis – és egyéb dolgokról*. Igazi szellemidzés itt a drága, örökké betiltott Pico megjelenése, ő, a világ egyik legfinomabb és okosabb embere, aki harminc évet élt, a vége felé elégette műveit és szerzetesnek akart állni. Nem csoda, hogy az Oxfordban Ruskin *Modern Painters*-ét olvasó Walter Pater is szeretettel írt róla, és éppen Heinrich Heine *Die Götter im Exiljét* hosszan idézve. (*Pico della Mirandola*, *Forthnightly Review*, 1870. október, magyarul: Pater Walter, *A Renaissance*, Révai Kiadás, Budapest, 1923. Fordította Sebestyén Károly, 57–82. *Pico della Mirandola*).

ugyan azon a nyelven. – Hát magyarul tud-e az Úr? kérdém magyarul. 'Már nem tudok' volt a felelet törött magyar accentussal. (Az Anglus útazó nem sajdíthatta, hogy egy valaki a' ki magyar-országban született, magyarul ne tudjon. Látszik, hogy még nem volt nálunk). Ekkor beléptem a' szobába, mellynek szélessége alig ha mér három lépést, hossza talán ötöt. Az ablak mellett a' földön, 's egy kis asztalka körül mint egy nyóltzvan vagy száz darab könyv volt egymásra halmozva ; egy Persa Lexicon ki volt nyitva. Az asztalkán egy jegyző kő-tábla feküdt, hátúl egy rossz szék állott hát-támasz nélkül. Egy kevés szalmát láttam a' földön három deszkával besántzolva, 's egynéhány barna ronggyal betakarva. Sok Kóldús jobb ágyon hál. A' falon függő deszkán egy két fekete kenyeret láttam, mellyek közül egy meg volt szegve, de 'a mint látszott tsak foggal vagy körömmel, nem késsel. A' szegletben egy vizes korsó állott. – Földimnek testén nem volt egyéb egy ótska, szürke katona kaputnál, veres hajtókéra, a' lábán fa-paputs, a' minót Franciaországban a' falusi nép szokta hordani. – Diogenes Úr a' falhoz támaszkodott, kezét hátra tévén mint valaki a' ki zürzavarban van; magam vagy két lépésre állottam tőlle a' szoba' közepén. Ülésről nem lehetett szó, mert az a' rossz szék talán egyes embernek is kevés lett volna.

(...)

Ime! egy új Diogenes. – Az ő látása különös érzést gerjesztett bennem. – Ki lehet ez, a' ki annyit tud 's annyit elfelejtett; – a' ki a' roppant Párisban, a' világnak legnyughatatlanabb pontján, húsz esztendőttől fogva, tsak nem olly magányosságban él mint egy Anachoréta Théba' pusztájin? – a' ki Eget, földet a' tudományokért oda engedí, 's a' drágán szerzett kintsnek semmi hasznát nem veszi?

Van elég példa arra, hogy a' fejnek megsértése által némelly emberek az elmúlt dolgokról egészen elfelejtkeznek. A' házról való leesés, mellyről a' beszélgetésünkben szó volt, talán hasonló dolgot okozott? – Avagy tsak titkolni akar valamit? az elmúlt dolgokat a' feledékenység fátyolával kívánna betakarni?

Eszembe jut, hogy mintegy nyóltz esztendő előtt egy Mandel nevű Zsidó tanulótt esmértem Po'sonyban; – a' Philosophus talán atyafia lehet? de neki épen semmi zsidó accentusa nintsen, 's azt talán lehetetlen volna eltitkolni legalább német beszédjében. – Korára nézve lehet vagy negyven öt esztendő. Tessedik Ferencz"

Szinnyi József, a zseniális szótárszerkesztő – maga is nyelvész – a következőket írta Mandelli Dávidról a 19-20. század fordulóján:¹⁵

„Mandelli Dávid, a »magyar Diogenes«, különc tudós, (családi neve Mandel volt), szül. 1780. körül Pozsonyban zsidó szülőktől; 12 éves korában szülei Rajkára (Mosonm.) küldték, hogy a szülői házban szerzett talmud-tudományban az ottani rabbitól bővebb ismereteket szerezzen; innét 1799-ben Prágába, 1880-ban¹⁶ Berlinbe ment; bölcséleti s theologiai tanulmányok, de különösen a nyelvek tanulására adta magát; már itt kezdte különczködő életét, szemöldökeit leborotváltatta s a középkori tudósok visszavonult rideg életét utánozta, burgonya volt egyedüli eledele. 1805-ben Offenbachban tartózkodott, hol nevelői állást foglalt el és a szerzett pénz-

¹⁵ *Magyar írók Élete és Munkái*, Budapest, 1902. VIII. kötet

¹⁶ Nyilván 1800-ban. Egy Prágát járt rabbinövendék életéhez szépen illik egy ilyen időutazós nyomdahliba. Szerény személyem is boldog lenne a tudattal, hogy halála után még vagy száz esztendeig utazgatni fog, majd visszatér fiatalkorába.

zen Párisba ment az ottani egyetem látogatására. Ez időtől fogva életéről mitsem tudunk; 1827-ben Tessedik hazánkfia fedezte fel Párisban; szülei holtak hitték. Ekkor már a világ legnagyobb nyelvtudósának vallották, még Mezzofantinál¹⁷ is több nyelvet beszélt; az európai nyelveken kívül jártas volt a keletiekben is; kedvenc tárgya volt azonban a latin, görög, zsidó, arab és a perzsa nyelv. A menyiségtanban is kiváló tudósnak bizonyult. A bölcseletben is oly jártas volt, hogy Plato munkáit könyv nélkül tudta, abból tudós környezetében szélteben idézett. Életmódjában a cynikus Diogenest választotta mintaképének, zsibvásáron vett ruhában járt és hosszú szakált viselt; a tudományos munkáival szerzett pénzen pedig könyveket vett. Főtt ételt soha sem evett, gyakran növénynyel és gyökerekkel táplálkozott.¹⁸ Házi butora egy durván faragott karosszék, zsámoly, asztal, szalmazsákkal borított deszkából és kis szekrényből állott, melyben könyveit tartotta; tentatartója törött üvegből, lámpása szintén egy töredék üvegdarabból állott; papiroskimelésből palyatáblán végezte matematikai feladványait. Rendkívüli életmódja miatt gyakran a rendőrséggel is meggyűlt a baja; egyszer tömlöcbe zárták; ezzel sem sokat törődött, miután könyveit magával vihette. 154 frank volt évi jövedelme; ebből megtakarított 400 frankon egy ritka kéziratot vett. Egy ideig magánleczkéket adott a matematikából és az arab nyelvből; azonban ezzel is csakhamar fölhagyott. 1822-ben a francia kormány 1800 frank évi fizetés mellett megbízta őt egy bibliographiai munkával, mely a keleti nyelvű könyvek címzeinek leírásából és azoknak az illető tudományszakokba való beosztásából állott. Ezen

¹⁷ Giuseppe Caspar Mezzofanti olasz nyelvtudós élete kész arab rege: a bolognai egyetemen tanult, később ugyanott az arab nyelvet tanította, 1833-tól a vatikáni könyvtár „első őre”, mai kifejezéssel igazgatója, néhány év múlva pedig kardinális lett. *Állítólag* 58 nyelven beszélt, többek közt, *állítólag*, magyarul – tagja is volt akadémiánknak. Nyelvünk egyik tanulságos dokumentumában, *A Pesti Hirlap nyelvőre* című, Kosztolányi által szerkesztett könyvecskében – hol József Attila Horger Antal ura is minicikkeket írt – feltűnik e talján tudós: „Mezzofanti (1774–1849) a világ legnagyobb nyelvcsodája (élete végén állítólag 103 nyelven tudott), megtanult magyarul is, 1817-ben magyar nyelven üdvözölte József nádort olaszországi utjában, de kárbaveszett a fáradsága, mert a nagyszámú kíséretben csak egy ember beszélt magyarul. Hagyatékában két kis magyar verset is találtak. Így álmodta meg régi foliánsok között »Vörösmartyt dallamos orkánjaival és égig zengő szenvedélyével, így jósolt Petőfiről, Aranyról és így látta meg a magyar nyelv végtelen, soha meg nem szakadó útját«: »Tudja, – mondotta Frankl Ágoston cseh költőnek – melyik nyelvet tartom az olasz és a görög után, minden más nyelv előtt, leginkább dallamosnak és a verselés szempontjából leginkább fejlődésre képesnek? A magyart. Ismerem néhány új költőjüket, néhány versüket, melyek a dallamosságukkal meglepnek. Ügyeljen, ebben a nemzetben egyszerre csak fel fog tűndökölni egy költői lángész és a nézetemet igazolni fogja. A magyarok, úgy látszik, még nem is tudják, micsoda kincs lakozik a nyelvükben.«” i. m. 48. E könyvecské *Bőségszaru* című fejezetében Kosztolányi Milton és Shakespeare szókészletéről is említést tesz, és Littré nagy francia szótárával hasonlítja össze büszkén a magyar Czuczor–Fogarasi szótár szókincsét.

¹⁸ Platón és a vegetarizmus így szerepelnek Shelley életében is, éppen ezekben az évtizedekben. A felvilágosodott filozófusok Rousseau óta tartózkodtak a húsevéstől, részben hogy ezzel is kimutassák különbözőségüket a húszabáló főuraktól. A kamasz Shelley egyik filozófus példaképe, William Godwin is vegetárius volt, de ő főleg egészségügyi okokból – asztmája ellen javasolták e kúrát. Ő könyvet is írt a témáról, veje, Shelley pedig hosszú jegyzetet *Mab Királynő* című versének egy passzusához. Ebben idézi John Newton *Defence of Vegetable Regimen* című könyvét, mely szerint Prométheuszt azért büntették az istenek, mert lehozta az égből a tüzet, hogy az emberek meg tudják sütni az állatok húsát, a húsevés pedig – szerinte – szifilisz okoz, továbbá a Zodiákus jegyei egy régi, vegetárius szimbolikát hordoznak. E könyvben Shelley is saját étkezési szokásainak igazolására talált, attól kezdve fanatikus vegetárius lett, kenyérmorzsalékot hordozott a zsebében, és néha egész nap csak azt ette.

munkájával azonban nagy szorgalma s ismeretei mellett egy hónap alatt elkészült, havi fizetését felvette s állását elhagyta. Hálából egy kis szobát bocsátottak rendelkezésére. 1836. decz. 22. Párisban, midőn a Szajnából vizet merített, az egyensúlyt elvesztette és a vízbe fult. – Hátrahagyott irományai nehezen fejthetők meg, mint-hogy a különbféle nyelvek zavarából állanak. Több francia tudós (különösen Nodier) emlékbeszédet szentelt neki. (Temps 1837. 1. szám). – Nevét Mandely, Mandl, Manteli, Menteli és Mentellinek is írták.”

*

Csúcsív Démon és Elzevír Ördög (Charles Nodier, Victor Hugo és a dzsinnek)

Charles Nodier Mandelli Dávid fölött mondott emlékbeszédéről tudhatunk, Szinnyi József is említi. Fiatalabb kortársa, Sainte-Beuve¹⁹ szerint Nodier 1780-ban született – tán épp abban az esztendőben, mint Mandelli, a pozsonyi magyar zsidó, akiről a sír fölött megemlékezett.

Besançon²⁰ forradalmi polgármesterének – egyben rendőrfőnökének – fia volt Nodier, édesapjáról általában megjegyzik, inkább csak a jakobinusok elnyomó gépezetében akart részt venni, nem volt különösebben meggyőződéses alkat. Fia is belevetette magát az aktuális rendszerváltás gyönyöreibe, már tizenkét évesen (!) a helyi jakobinus klub tagja lett, később Strasbourgban Elzász jakobinus kormányzójánál a »terrorista« Euloge Schneidernél lakott, majd Charles Pichegru titkára lett.

Nodier a szülővárosában, Besançonban tanult, majd a város könyvtárosa lett, később egy támogatója segítségével Laibach könyvtárosává nevezték ki, 1811-ben pedig »tetraglot« folyóiratot jelentetett meg *Le Télégraphe Illyrien* címen, francia, német, olasz és szlovén nyelven Laibachban. E város nem más, mint Ljubljana, a régi Osztrák–Magyar Monarchia Illíria tartományának, illetve az illír királyságnak nagyvárosa a mai Szlovéniában.²¹ 1811-től egy ottani folyóiratot is ő szerkesztett néhány esztendeig.

Mandellihez hasonlóan tehát Nodier-nak is meglehetősen köze volt a nyelvészethez, ráadásul egyúttal szótárszerző is volt: 1823-ban megjelent *Dictionnaire Universel de la Langue Française* című kétkötetes nagy szótára Littré idejéig az egyik legkomolyabb francia értelmezőszótár volt. Nem csoda, hogy vonzódott a poliglott mesefigurához, az élő Platónhoz, „a magyar Diogeneshez”.

Ahogy Napóleon egyre több hatalmat gyűjtögetett, első konzul lett, Nodier egyre inkább az ellenzékbe, a fiatal republikánusok közé került. Csakhogy Nodier így lassan az ellenzék másik részének, a királypártiaknak is akaratlan harcostársa lett. A rendszerváltáskor ez mindenestre sokat segített, de az is lehet, hogy földijének, a vén összeesküvőknek köszönhette, hogy egykori jakobinus klubtagsága és börtönviseltsége ellenére 1823-

¹⁹ Charles Augustine Sainte-Beuve (1804–1869) tagja volt a fiatal francia romantikusok baráti körének, ő írta meg – az öngyilkos, bristoli kölyökköltő Chattertonhoz hasonlóan – egy képzeletbeli, fiatalon meghalt költő, Joseph Delorme verseit és elmélkedéseit.

²⁰ Besançon nagyon régi város, a római korban *Vesontio*, manapság már van egy *Nodier* nevezetű utcája is.

²¹ A szlovén–francia kapcsolatok másik kiemelkedő alakja, Kopitár évre pontosan Nodier kortársa volt. A krajnai szláv nyelv tudósa is 1780-ban született, – nem mellékesen – bécsi cenzor volt, és szintén udvari könyvtárnok. 1814-ben Párizsba utazott, hogy a franciák által elrabolt kéziratokat visszaszerezze. Az ő híres grammatikája éppen Laibachban jelent meg 1808-ban, tehát Nodier, a szlavista poliglott nyilván ismerte. 1844-ben halt meg, épp, mint Nodier.

ban simán kinevezték a frissen alapított Bibliothéque de l’Arsenal²² könyvtárosának, mely állásában húsz esztendeig meg is maradt.

Nodier irodalmi munkássága sokban hasonlít Haufféhoz, nemcsak a német romantika nagy ismerője volt, de maga is szellemekről, lidércekről, kísértetekről írt meséket. Félig tudományos, félig szépirodalmi stílusát a múlt században például De Quincey-éhez hasonlították.²³ Lefordította a *Faustot* is (amely munkába körülbelül akkortájt Shelley is belekezdett). Nagy hatást gyakorolt a romantikusokra: Lamartine, Alfred de Vigny, Victor Hugo látogatták könyvtárbeli lakásán tartott összejöveteleit, melyekről az idősebb Dumas is írt emlékirataiban. Alfred de Musset és a fent idézett Charles Augustin Sainte-Beuve is sokat köszönhetett neki. Ennek megfelelően ő az egyik főszereplője Victor Hugo emlékiratainak:

„Nodier is, én is, mindketten kutató természetűek voltunk. Amikor együtt utaztunk, s ilyesmire sor került néhányszor, ő könyvek után kutatott, én pedig ódon házak után; ő egy lapszélekkel ellátott *Cymbalum Mundi* példányon lelkesült föl, én egy málladozó kapuzaton. Kölcsönösen egy-egy ördögnevet adtunk egymásnak. Nodier azt mondta:

– *Az ön testében Csúcsító démon lakozik.*

– *Az önében pedig Elzevir ördög – válaszoltam neki.*”²⁴

Tökéletes lehetett ez a megjegyzés, ugyanis a viktoriánus skót meseíró, antropológus Andrew Lang, Stevenson jóbarátja is éppen ilyen összefüggésben említi meg Charles Nodier-t, *Books and Bookmen* című kötetének *Elzevir*-fejezetében:

„E gyönyörűséges kicsi könyv első kiadása, a maga két piros betűs passzusával mégis oly kívánatos dolog, hogy míg ezt birtokolhatja, maga Charles Nodier sem akarna ezen kívül egyéb más »Virgilt«.”²⁵

Részben Nodier hatása érződik Hugo húszas években kiadott balladáin is – Hugo egyszerre dzsinnekről kezdett mesélni. Nodier 1820-ban írt egy *Vámpír* című melodramát is, ez igen sikeres volt, Dumas-t és Hugót is hasonló darabok gyártására ösztönözte. A téma korabeli népszerűségét jelzi, hogy kissé korábban Lord Byron különös ifjú orvosbarátja, William Polidori is írt *Vámpír* című novellát – igaz, Byron nevéen.²⁶ Nodier egyéb rémtörténeteket is alkotott – ópiummámorban – lidércnyomásról és vámpírokról. Felnevezett magára a rettentő Sade márkira is:

²² Az Arsenal Könyvtárát a forradalmi időszakítás szerint az „V. esztendő Floréal 9-én” – azaz 1797. április 28-án – alapították egy dekrétummal Paulmy márkijának és Artois grófjának könyvtáraiból. A 19. század folyamán Charles Nodier mellett még José-Maria de Heredia volt e könyvtár vezetője. Az Arsenalt 1934-ben a Bibliothéque Nationale-ba olvasztották.

²³ Erre a *Mélanges tirés d’une Petite Bibliothéque* című írása a legjobb példa, mely először 1829-ben jelent meg.

²⁴ Victor Hugo, *Ezt láttam*, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1969. Fordította Berényi Pál és Lontay László, 8. E sorok írója e helyütt joggal elsápadt, hiszen élete több évtizedét töltötte ilyen-olyan ablak- és kapuívék fényképezésével, ugyanezen évtizedek másik oldalát pedig ha nem is mindig Elzevirek, de jó könyvek között, e jóserejű sorokat olvasva méltán elgondolkozhatott tehát a testében lakozó ördögsokaság fölött.

²⁵ Andrew Lang, *Books and Bookmen*, new impression, 1913, Longmans.

²⁶ Ez egyúttal a lord életének egyik legdühítőbb élménye is lehetett, ugyanis a nagy Goethe e röpké rémséget – Polidori elmeművét – nevezte a lord legjobbjának.

„Charles Nodier, a később híressé vált meseíró, aki akkor még vidéki fiatalember volt, kiadott egy Napóleont gúnyoló verses röpiratot, és amint Párizsba jött, nyomban börtönbe csukták, ugyancsak a Sainte-Pélagie-ba. Ő éppen szemtanúja lehetett annak, mikor Sade-ot elvitték. Így ír erről emlékirataiban: »Először csak egy hájtómeget láttam, mely olyan nehézkesen mozgott, hogy lehetetlen volt annak a finomságnak és eleganciának a nyomát felfedezni benne, mely modorában megmutakozott. Fáradt szemében azonban még mindig volt fény és szépség, mely időnként feltámadt, mint a haldokló parázs szikrája.«²⁷

Entomológus – azaz bogarász –, meseíró, filológus, bibliográfus és szótáríró volt – kellems összeállítás. 1833-ban az Akadémia tagjának is megválasztották, s bármilyen jakobinus volt is fiatalkorában, ekkorra a királypárthoz sodródott, olyan közel, hogy 1843-ban még egy Becsületrend is a kabátjára akadt.

A francia romantikus nemzedék túlélte az angolt, Nodier 1844-ben halt meg – mint a *Vatek kalifa* írója, Beckford²⁸ –, népszerű, sokak által olvasott szerző volt, emlékbeszédet írt róla Prosper Mérimée is – Stendhal, Turgenyev és Puskin barátja.²⁹ Kortársa, az ördögi Paul Féval – kinek a *Púpos* című történelmi kalandregénye gyerekkorom kedves ijedelme volt – különös kis szösszenetet írt róla *Charles Nodier első szerelme* címen. Neve – stílszerűen – még az *Ezeregyéjszaka* angol szakirodalmában is előkerül: a viktoriánus Richard F. Burton – sokat szidott, „pornografikus” – *Ezeregyéjszaka*-fordításának *Terminal essay*-jében ekként említi őt – „Charles Nodier (...) a maga módján géniusz.” (E dicséret fényét a repülő szőnyeg magasságába emeli, hogy Burton Madame Tussaud londoni panoptikumában is szerepel, burnuszban és terítővel a fején, mint álarab. Az angol *Ezeregyéjszaka*-fordító csak álöltözetben vegyülhetett feltűnés és agyonverés nélkül a mekkai zarándokok közé.)

*

Nodier, a bogár- és könyvgyűjtő francia könyvtáros éppen saját ellentétét támogatta Mandelli Dávidunk személyében, aki legkevésbé volt gyűjtő. Mandelli ugyanis – alkatilag s filozófiájából eredően – nem tartott saját könyvtárat, beérte egy ládával és mások könyvtárának használatával. Nodier úr viszont őt is befogadta a könyvtárba, így valóban támogatta, de ezzel mintegy begyűjtötte és egyből katalogizálta is. Kényelmes dolog volt ez:

²⁷ F. Scott Fitzgerald egyetemi barátja, későbbi kiadója, Edmund Wilson, a manapság már klasszikus amerikai kritikus írta e sorokat *Az élet jelei* című könyvének *Dokumentumok Marquis de Sade-ról* című cikkében. (Európa Könyvkiadó, Budapest, 1969. Fordította: Szilágyi Tibor, Zrubeczky György)

²⁸ E Mandelli–Nodier-dolgozat elején Wilhelm Hauff *Gólyakalifa* című meseregényét idéztem. Élete főművét – *Vathek, conte arabe* – (magyarul: *Vatek kalifa története*) című keleti rémregényét – a zseniális műgyűjtő külön, William Beckford franciául írta meg. Egyik kiadását Stéphane Mallarmé rendezte sajtó alá. E könyvet nevezték Byron bibliájának. Beckford életrajzát lásd *A madárfészek-árus* című kötetemben.

²⁹ Prosper Mérimée (1803–1870) Nodier arsenal-beli fiatal irodalmár-körének – például Hugónak – volt kortársa, és Mandellihez s Nodier-hoz hasonlóan életének fontos része volt nyelvek iránti érdeklődése: tudott angolul, spanyolul, olaszul, görögül, németül, kissé cigány nyelven, arabul, baszkul, katalánul. Mint műemlékfelügyelő, Franciaország régi épületeivel foglalkozott, a brit irodalom szerelmese volt: 1824–25-ben a skót Macpherson részben kitalált *Ossziánját* fordította francia nyelvre, nem csoda, hogy később ő maga is egy soha nem létezett spanyol író névében jelentetett meg színdarabokat, a *Théâtre de Clara Gazul comédienne espagnole*-t. Nodier-hoz hasonlóan fontos szerepet játszott életében a délszláv nyelv is: *Guzla* című művét egy „illyr népköltés-gyűjtemény” fordításaként jelentette meg. (Az emlékbeszéd mellett könyvben is kiadta egy írását Nodier-ról: *Portrait historiques et littéraires* 1874.)

Mandellivel egy olyan könyvet fogadott a könyvtárába Nodier, aki egyből a polcát is magával hozta, ráadásul katalogizálta a többi könyveket. Ez aztán az előnyös támogatás. Nodier – mondhatjuk – a könyvészek gyűjtője is volt, és nem is titokban. Akkor is, amikor a fiatal írókat maga köré gyűjtötte. Egy polnyi ifjú, lelkes, francia romantikust. Persze, mivel entomológus is volt, úgy is fogalmazhatunk, begyűjtötte a könyvmolyokat, és finom, speciálisan e célra készített tűkre tűzte őket, mint egy bogarász.

*

A magyar romantikusok és a ládalakó hagyatéka

Nos, ez az ember, Charles Nodier írt Mandelli Dávidról emlékbeszédet. Ennek egy részlete pedig – szerencsére – magyarul is megjelent. Gyönyörű fordítását nem más, mint Szemere Bertalan közölte *Utazás Külföldön* című remek könyve³⁰ első kötetében, 1840-ben:

„Páris, December’ 25kén, 1836.

Kétségkívül emlékezel Mentelire, a párisi magyar diogenesre, kivel Tessedik ismerkedete meg bennünket franczországi utazásában. Közrészvétel fogadtatván rajza a saját jellemű személyről, mit ő kezdett én bevégezem; de ha ő anya volt ki ránk nézve szülte Mentelit, naplóm Sir mely a halottat foglalja magában. Halld róla magát Nodier Károlyt, egyikét korunk legjelesb íróinak:

‘April’ havában, 1824ben, az Arsenal, e vén épület, három uj lakót kapott: St. Martine-t a föliratok s művészetek academiájának tagát, ki ide kormányzóul küldeték, és engem’, ez emlékirat’ szerzőjét, mint könyvtárnokot. A harmadik volt egy tudós magyar, Menteli nevü, kinek a felsőség az épület’ legszerényebb zugában engede fődélt. E három ember közül már csak magam élek, ha azon szenvedő állapotot miben synylódom, életnek mondhatni. Menteli, kinek történeti ismerettára mindig készen s nyitva állt, engem’ kétségkívül Spartiate Othryadashoz fogott volna hasonlítani, ki társait csak azért élte tul, hogy őket földbe takarítsa.³¹

Menteli’ multja egy megfejthetlen titok vala, mert hasztalan leendett volna minden ipar számtalan nyelvből összezavart bő de összefüggetlen s töredékes beszédében bizonyosságot keresni. Ugyhogy csak azt is nehéz volna megmondani, ha jogtudós volt e vagy katona avagy pap? Mit bizonynyal állithatni az, hogy ember soha nem nyert teljeseb és sokfélébb oktatást, vagy inkább soha ember az első oktatás’ hiányát nem pótolta ki roppantabb s kitartóbb munkával. Ő ismerte mind azon nyelveket, miknek a tudósok csak nevét ismerik, és dicsekvék mint Postel Vilmos,³² az ő prototypusa, hogy Európának akárhol kimutatott pontjárul megin-

³⁰ Szemere Bertalan e művének egy másik passzusában az idegenek helyzetéről ír London városában, főként a lengyel emigránsok szomorú sorsáról. Lásd *A madárfészekárus* című kötetem Joseph Conradot illető fejezetét.

³¹ A spártai Othryadas történetét Hérodotosz írta meg. 300 spártainak kellett megküzdenie a csatamezőn 300 argoszival Thyreia városának birtoklásáért. Majdnem mindenki odaveszett, csupán Othryadas és két argoszi maradt életben, azok hazafutottak a győzelem hírével, a spártai ellenben a csataterén maradt, összeszedte a halottak fegyvereit és eltemette halott társait.

³² Több szempontból is érdekes és találó megjegyzés a kabbalista Guillaume Postel (vagy Postell) említése. Ez a 16. századi, normandiai nyelvzseni rendkívüli módon ismerte a keleti nyelveket, főleg a hébert, Párizsban a keleti nyelvek professzora is volt. (Midőn meglátogatta Loyolai Ignácot, érthetően nem is nagyon értettek egyet.) Postel szemei előtt az isteni akarat héber betűkkel jelent meg a mennybolton: a csillagokat összekötő képzelt vonalak óhéber szövegeket alkottak az égen. Velencében személyesen találkozott a női Krisztussal, Johannával, a női

dulván, Chináig tolmács nélkül elmehet. Azonban a tót, arab, zsidó, görög, latin volt különös és megszokott nyelve, s ez utolsó állítással nem mondunk róla sokat, mert a francztul oly különböző e nyelvek' olvadékából készített ő magának egy saját nyelvet, melyen irt s melyen beszélt.³³ S ennek oka nem ott feküdt, mintha különösen a franczban nem találta volna a kellő szót, hanem eszméinek, nézeteinek rendkívüli rohama, hozá járulván articulatioinak hihetetlen folyósága, nem engedék bevárnia a szükséges szót, fejében hatvanat lelvén készen azon egy dolog' kifejezésére. Csak ha észrevév hogy meg nem értetett, synonymonai kyrielljének kimerítése után egy másodperczig szünetet tartá, és közönséges lefordítását odaveté megdöbbszent hallgatóinak, e rövid hozzáadással; 'a mint ti beszéltek, ti mások.'

Tizenhárom év előtt azon szerencsés gondolatra jövének, Mentelit egy oly munkára használni, minek elvégzésére csak ő volt képes, más senki sem. Rá bízták egy roppant könyvtárban meghatározni nyelvét s tárgyát valamennyi kéziratoknak, mik a mi tudósaink' mindentudóságán felül voltak, és ezen fontos munka' díja 1800 franc volt. Egy rövid hónap alatt minden nyelv megnevezve, minden cím lefordítva s minden könyv illető osztályába helyezve lön. Menteli fölvev hódiját s többé nem jelent meg. 'És helyed?' mondták neki. 'Nekem már nincs helyem, válaszola, – miután a munka el van végezve.' Ekkor mintegy hálaul adák neki az említett kamrácskát a' hajdani Sullypalotában.

S Menteli nem kívánt többet. Évenként 154 franc kamatot huzott, melyel ő, ugy hitte, nagy gazdagságot folytat. Néha én magam is láttam zavarban pénze miatt, tartván balesettől s igyekeztvén azt biztos kézbe adhatni. Néhány hónap óta pedig halála előtt a gazdagság' minden nyugtalanságai kinozták, rettegett a tolvajoktól.

Ez utóbbi körülmények magyarázatot várnak, mire csak azoknak nincs szükségök, kik látták Mentelit s életmódját ismerték. Mind azon tanulmányok között, mik munkás életét elfoglalák, oly mélyen egyikbe sem hatott, mint a régi philosophok' iratiba. Kivált Plato volt oraculum; könyv nélkül tudta s minden beszédébe bevegíté. Ő szinte felelt volna Plato' nevében, mint Pythagoras Euphorbuséban, s valóban a természet mindent tön, hogy támadjon benne ezen philosophi betestülés' eszméje, mit hinni magam is hajlám, mert véletlen soha nem teremtett szembetűnőbb hasonlóságot annál, mely volt Plato és Menteli között. De nem Plato' életét választá példányul, hanem Diogenesét, s a könyvtár körüliek nem is nevezték őt másképen.

Ruházata állt egy avult katonaöltönyből, min nem látszék hogy valaha új volt volna, s egy pár fapapucsból. Borzos és vastag szakála azon dunaparti pórok' képét adta neki, mire Auévre és Lafontaine' rajzaiban ismerünk. Élélme azon maradék kenyér volt mit a katona laktanyák' kapuiban árulnak, mihez járult a nagy napokon bizonyos gyökér, nyers zöltség, mert tüzet ő ugy sem használt, mint az eredeti ember nem. Butorát tette egy fakarszék, egy fa és bőrládácska mikben könyveit s iratait elzáróghatá, de ugy hiszem, ide jöttekor e fényüzési czikkeket már kamrájában találta, mi fölmenté egyebet venni mint írószer s két agyagkorsót. De el ne feledjük a nagy vászonzsákot, melyel minden két hétben élélmét vásárolni ment s mi neki étektáru szolgál. S im ez tökéletes összeírás a fiscus' számára, ki

---

megváltóval. Mindebben persze van egy jó adag tipikus, korabeli különösség, de Postel kitalálta az egyesült Európát is (!), és annak ellenére, hogy francia hegemonia alatt gondolta el a világkormányt, támogatta őt a német császár is. Kedélyes cikket közöl Postelről Jean-Baptiste Ladvocat abbénak, a Sorbonne héberprofesszorának *Dictionnaire historique portatif* című, 1752-ben megjelent életrajzi lexikona.

³³ A filozófusok nyelve, a Wit-spell, illetve Comenius univerzális nyelve jut eszünkbe, lásd *A madárfészeképus* erről szóló rövid fejezetét.

örökli vagyonát. E szerint könnyen képzelhetni Menteli' nagy gazdagságát, ropant takarékait, mik mellett néhány év előtt azon állapotba tette magát, hogy egy becses kéziratot 400 francon szerzett meg.

Talán kérdik, nem lehetett e nevezetes ember' sorsán javítani? és én bátran felelem: nem: Egy kemény télben fát küldtünk neki s el nem fogadta. Minden ily nemű ajánlás jellemének bántása volt. Utolsó hónapjában beszéltem neki a lehetőségéről, számára egy kis nyugdpénzt eszközölni s mosolyogva válaszolt: 'De hát minek? az is sok a mi van.' Menteli a maga csodálatra méltó életében valósítá mind azt, mit a bölcsek álmodtak. Mint ezek, ő nem elégedék meg csak teoriáját vizsgálni a bölcseségnek, hanem azt az életbe is áltvitte. Szükségeit megszorítván oly szabad lön mint ember lehet e földön, és boldog volt mert szabad volt.

Azonban czélt értünk számára egy kis szobácskát elkészíttetni, tisztábbat, jobbat, egészségesbet azon lyuknál, miben annyi éveket élt, és minthogy a kormány' e kedvezését nem taszítá vissza, tudván hogy tisztességes munkáiért ezzel neki tartoznak: uj lakát valóságos gyermeki örömmel foglalta el. Nyolcz nap óta lakott benne.

A mult csütörtökön, december' 22én, délután Menteli kimegy két korszójával, azt szokása szerint a Szajna' vizébül megtölteni. A folyam még is áradásban volt. Lassan juta el a philosoph a Louvier-sziget' végére azon oldalon, mely a Mariehidra néz, egy kissé alul a czövekeken. Megtölti egyik korszaját s leteszi a partra; azután másikat meríti a vízbe. Hihető, kihuzni nem vala könnyü, mert Menteli vénült s életmódja sem volt erőadó. Mondatik hogy ekkor baljával egy sajkához támaszkodék, mit a folyam a Grévehez vert s nem volt megkötve. Különös elszóródás egy tudósban, ki egész életén keresztül a staticával s dynamicával foglalkodék, s ki e kettőben vivhatott volna Archimeddessel. Első illetésre a sajka elfordult s a szerencsétlen eltűnt a habokban. A parti munkások lármat ütöttek; néhány sajkások ott eveztek el, de vagy nem hallák vagy nem akarák hallani. Egy óranegyed mulva jött egy, ki próbálta megmenteni, de csak mint tete met huzták ki. Ezen emberek könnyen vigasztalták magukat, mert hiszen ez csak az arsenali vad volt; ők nem tudták, hogy az arsenali vad egy volt a század' legemlékezetesb emberei közül.

Menteli 50ede körül volt. Sok iratot hagyott maga után, de emlékéből e nagy embernek nem marad egyéb e bucsusoroknál. Hogy hasznát vehetnők iratainak, olvasni kellene tudni, és hogy olvashatnók, találni kellene ki nem található többé, – egy más Mentelit.'

Toldalékul két észrevételt adok e sorokhoz, egyik mi szerint később az arsenalbeliektől ugy értesítettém, hogy teste a Szajnában hasztalanul keresteték, mert meg nem találtatott; másik, hogy mig én Párisban mulatok, vagyonairól s iratairól a pecsét le nem vétetik, s így azokat hiában vágyok látni s megszerezni."

*

A Szemere Bertalan útikönyvében említett korábbi magyar útikönyv – *Tessedik Ferencz' Utazása Franciaország' déli részeiben* – 1831-ben jelent meg Pesten, Trattner és Károlyi' könyvnyomtató intézetében. Trattner, majd Károlyi voltak a *Tudományos Gyűjtemény* című havilap kiadói is, így értelemszerűen szerzőjüknek, Tessediknek útikönyvéről is a lap szerkesztője írt ismertetést – Vörösmarty Mihály.³⁴ Írásában Tessedik Mentelli-cikkét is határozottan kiemelte, mely annak idején folyóiratukban jelent meg.³⁵

³⁴ Vörösmarty Mihály 1827-től 1831-ig volt e lap szerkesztője.

³⁵ „a 204. 's következő lapokon pedig olvashatni: 'Egy tudós magyar' élete Párisban' a' mit minden

Szeretettel emlékezem itt Vörösmarty fiatalkori barátjára, Fábíán Gáborra is. Ő a romantikus nemzedékkel egy időben, 1795-ben született, Pozsonyban, Pápán és Pesten tanult, és jogot végzett, mint Vörösmarty Mihály. Mandellihez hasonlóan zsidó származású volt, imádta is a keletet, ő fordította magyarra Hafiz verseit. Nem sokkal Hauff művei előtt, 1824-ben jelent meg Petrózai Trattner Mátvás betűivel e karcsú kötet: *Hafiz Persa Költő Divánjából Gházalák 's Töredékek*. Kellemes zenéjű versek sokasága, könnyed kézzel, erőlködés nélkül fordítva. Többek közt ezzel és 1833-ban megjelent *Osszián*-fordításának három kis kötetével³⁶ is hatott barátjára, Vörösmarty Mihályra. Méltán. Ha már a romantikus meseírókat, Hauffot és Nodier-t említettem, érdemes tudni, hogy Vörösmarty volt az 1830-as években – szintén Trattnernál – megjelent magyar *Ezer egy éjszaka*-sorozat³⁷ szerkesztője, s ő maga is lefordított sok mesét – a tenyérszerű kötetek előlapján ilyenkor V. M. monogram szerepel.

Mandelli életrajzírója, Vörösmarty recenziójának alanya, Tessedik Ferenc 1800-ban, Vörösmartyval egy esztendőben született, 1822-ben fejezte be jogi tanulmányait, Pesten ügyvédnek csapott föl, majd Gróf Apponyi Antalnak, az osztrák császár nápolyi, londoni, s párizsi követének titkára lett. A gróf társaságában utazta be Európát, ezen útiélményeit örökítette meg említett könyvében. Egy második kis vidéki Julien Sorel a fényes párizsi de La Mole palotában. Csak szerencsésebb: itthon előbb az udvari kamaránál titkár, majd akadémiai levelező tag lett.

Az is megragadhatta Mandelli életrajzában, hogy a különös tudós éppen pozsonyi származású volt, ugyanis ő maga és édesapja, Tessedik Sámuel evangélikus lelkész is sokáig élt, tanult és dolgozott abban a városban, apja éppen azokban az években, 1780 körül, amikor Mandel Dávid született.

Sok évvel ezelőtt olvastam először a párizsi magyar Diogenésről. Megragadott különös életének s költői halálának története. Egy ember, aki kívülről tudta Platón összes műveit, és a művészeti akadémián róla rajzolták a klasszikus fejtanulmányokat, mert „megszólalásig hasonlított” Platónhoz. Hát a megszólalás után is. El kellene utazni Párizs városába – gondoltam –, felkutatni Girodet mester festőműhelyének régi rajzait, azok közül is a Platón-portrékat, és ekkor megpillanthatnánk Mandelli Dávid arcképet. Át kellene nézni Girodet tanítványainak műveit is – többek között Jean Baptiste Aubry-Lecomte, Francois Delorme, Achilles Devéria és Nicholas Robert-Fleury festményeinek arcait, nem beszélve a litográfiákról –, e festők közt ugyanis több remek kőrajzoló akadt, hisz az 1820-as évek éppen a litográfia első nagy korszaka volt.

A keleti nyelvekben való rendkívüli jártasságának köszönhetően Mandelli igen rövid idő alatt rendezte a párizsi Bibliothèque Nationale összerabolt keleti anyagát, és a tekintélyes honoráriumból mindössze két kéziratot vásárolt. Egy ekkora tudású ember, aki, nyilván meggondoltan, hatalmas összeget költött el néhány papír- vagy pergamenlapra egy pillanat alatt. Ebben is Platónhoz hasonlított: „Feljegyezték, hogy Platónnak, a filozó-

---

esetre közlendőnek tartanánk, ha a 'T. Gyűjtemény' olvasói már 1827. XI. füzetből nem ösmernék." (*Vörösmarty' Minden Munkái*. kiadák barátai Bajza J. és Schedel Ferencz. Tizedik kötet. Pesten. Kilián György' tulajdona. 1848.)

³⁶ *Ossian' Énekei*. Az eredeti gael mértéken fordította Fábíán Gábor. Budán, 1833. A Királyi Egyetem' Betűivel. 3 kötet (Ossziánról festett képet az e cikk elején említett francia festő, Delacroix kortársa, Girodet is, kinek akadémiai műtermében Mandelli Dávid volt az egyik modell klasszikus fejek ábrázolásához.

³⁷ *Ezer egy éjszaka*. Arab regék. Pesten, 1829-1834, Petrózai Trattner J. M. és Károlyi I. tulajdona, Úri Útsza 612. [18 füzet]. György Lajos *A magyar regény előzményei* című tanulmányában, 1941-ben azt írja, a teljes sorozat egyetlen magyar közgyűjteményben sem található meg, a füzeteket Vörösmarty, Zádor (Stettner) György, Szalay László és egy érdekes, igen szegény sorban élő író, Lencsés (József) Antal fordították, neveiket monogramok jelölik.

fusnak igen csekély vagyona volt, mégis a Püthagorasz-hívő Philolaosz három könyvéért tízezer denárt adott. Ezt az összeget állítólag barátja, a szürakuszai Diön adta neki ajándékba” – írja Aulus Gellius.³⁸

Kikérte-e már valaki Mandelli Dávid kéziratcsomóját a könyvtár kéziratárából? – hiszen nyilván a paksamétában van az a két kézirat is. A szövegek között, melyeket Nodier nem értett, Szemere Bertalan pedig hiába próbált megszerezni. Mi áll a lapokon?

*

Regényírók vagy regényhősök legyünk?

Éveken át gyűjtöttem az adatokat e történet főbb szereplőiről, Mandelli Dávidról és az emlékbeszédét író Charles Nodier-ről. Kezdtém átlátni, történetük jobb megértéséhez mely kortársaikat kell még megismernem – Nodier esetében ez eléggé az én választásomon, elképzelésemnél múltott, életéről oly sok adat maradt fenn, annyi érdekes ismerőse volt, hogy ezek útvesztőjében akármerre elindulva új és új utakra bukkanhattam.

Mandelli esetében maradt az az egy-két életrajz, melyek apró eltérésekkel majdnem ugyanazt írják le. Egy remete élete három nézőpontból: ötvenesztendőskorában, halála után és később, egy újságcikkek alapján összeállított lexikoncikkben. Ennyi.

Az egyik ember karrierjének ívét végigkövethettem, támogatóinak sorát elég jól megismerhettem, politikai nézeteinek alakulását magamban megmagyarázhattam, megindokolhattam, irodalmi alkotásainak témáiból épp úgy képet rajzolhattam róla magamnak, mint kortársainak, barátainak róla alkotott véleményeiből.

A másik ember mozdulatlanul ült továbbra is, nem szólt egy szót se, csak mosolygott. Azon, hogy nekem kell kitalálni, mire gondol. Azt hiszem, lassan, sok év múltán kezd valami derengeni.

Érdekes utat jártam be Mandelli és Nodier nyomában az évek során. Ki-ki végigvezetett egy pár olyan útvonalon, amit nélkülük sosem ismertem volna meg, éppen ilyen összeállításban különösen sosem. Lassan eláraszt a jó érzés, hogy az út egy szakaszának végén járok. Most, hogy összehordtam magamnak hetet-havat ezekről a régi emberekről, világuk néhány része már közelebbi ismerősömmé vált. Megpihenhetek és átgondolhatom, tulajdonképpen mit tartok e két emberről és a kapcsolatukról.

Gyerekkoromtól érdekelnek a párhuzamos életrajzok. Ez magánszerencse. Mondjuk, véletlen. Persze, ezek az életrajzok, amik engem foglalkoztattak ez elmúlt évtizedben, nem párhuzamosak, hanem inkább egy szövet szálaihoz hasonlítanak. Legyen a hasonlat a jó öreg tweed. Neki semmi köze a brit folyamhoz, ikerszálakból szőtt szövetet jelent, etimológiailag inkább a *twins*, az *ikrek* e szó eredete. Az égbolton ők a *Gemini*, a hajósokat fentről irányító ikerszálak, *Castor* és *Pollux*. Tehát több egybeszótt különböző színű szál. Az elcsépelet hasonlalt: egyik ember a másik életén áthúzó színes szál. Ezeknek a szöveteknek a valódi színe érdekelt. Összehordtam hát az említett hetet-havat, és vártam a csodát, hogy egyszer csak megérzek valamit e két ember egykori kapcsolatából.

Mit tudtam hát meg Mandelli Dávidról és mit Charles Nodier-ről? Először is, manapság komolyan elgondolkodom azon, hogy mennyire hirtelen és gonoszul aggatnak valakire jelzőket a többi emberek. Mandellire örökké azt mondják: különöc. Szerintük tehát inkább éppen olyannak kellett volna lennie, mint korának többi bogarász tudósa. Akiket aztán unalmas viktoriánusoknak vagy poros, elavult akadémikusoknak lehetett skatulyázni, úgy, ahogy voltak, tömegesen. Mandelli és Nodier kora, legalábbis Angliában és Franciaországban, már nagyon modern idő volt. Hatalmas paloták magasodtak a kivilá-

³⁸ Aulus Gellius, *Attikai éjszakák*, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1968. Fordította Muraközy Gyula, 57.

gított sugárutak mellett, ezerféle gépelyek pöfögtek, zakatoltak a füstokádó gyárakban. A politika egészen közeli elődje volt a mai gusztustalan színhátéknak – a bécsi kongresszus sok hatása még napjainkban is működő politikai erő, és nem csak a főként ott és akkor kialakított mai protokollra gondolok. Nem sok generáció választ el bennünket egymástól. A kontinens tudományos fejlődése évszázadok óta töretlenül haladt előre, a boldog atomkor felé. Az irodalomtörténet, a sajtó évszázados hagyományok alapján rutinosan zakatolt. Mandelli-szerű emberek legfeljebb Charles Dickens vagy Victor Hugo regényeiben léteztek, ott népszerűek is voltak, maguk a koronás fők is érzékenyültek sorsukon. Mandelli Dávid azonban igen különös döntést hozott, kezébe vette sorsa irányítását. Eldöntötte, milyen viszonyt gondol megfelelőnek olvasmányai, életelvei és életének gyakorlata között. Úgy döntött, nem folytatja azt az életharcot, amelynek egyik legjellegzetesebb francia képviselője akkortájt éppen Charles Nodier úr volt.

Ám Mandelli nem vonult ki a világból, mint Thoreau *Walden* című regényének rokon-szenves, bár kissé álszentre írt hőse, ő ott maradt a civilizáció kezeügyében, lényében-lényegében mégis érinthetetlenebbül, mint egy keleti istenkirály. Nem tudom, melyik volt életének az a pillanata, amikor egyszerre megállította az időt. Távolról sem lehetetlen, hogy nagyon is jól tudta, ezentúl akármennyit tanul és dolgozik, csakis a különöckök közt kaphat helyet az emberiség könyveiben. Azok, akik az életharcot folytatták, nem szívesen jegyezték fel aényt, hogy létezik más lehetőség is. Hogy a kapu mindig nyitva áll. Hogy ők is használhatnák akármikor. Hogy valaki már kilépett rajta. De nem hallgathatták el, mivel nem vonult el, hanem ott ült az orruk előtt egy centre. Csodájára jártak hát. Az is tanulságos, miként adták kézről kézre a különböző nációk zszurnalisztái, utazói. Kiderül, hogy egész csinos útiélménnyé válhatunk. Ez nem is rossz. Már ha valakinek kötélidegei vannak. Úgy látszik, Mandelli idegeivel jót tettek azok a földi almák. Meg a laktanyából kapott előző napi kenyér. Nem menekült el, hagyta magát megérinteni, megismerni, megbámulni, munkát is vállalt, hisz megismerték, sejtették, mit tud – akákit nem bíznak meg a francia nemzeti könyvtár keleti anyagának rendezésével. Ezen érdemes komolyan eltöprengeni. Hogy mitől bíztak benne ennyire. Mindenesetre hittek benne, és nem csalódtak. És ami az egyik legszebb a történetben – amiben van még igen sok szép dolog –, hálásnak bizonyultak, sőt, mi több, úrnak: ha valaki egy hónap alatt elrendezi és szakokba osztályozza egy hatalmas könyvtár zavaros keleti anyagát, mely munkát egy évre taksáltunk, akkor azért az egy hónapi munkáért is adjuk neki oda az egyévi aranyat. Nem semmi. Mandelli meg mosolygott és átvette, aztán el is költötte, ahogy kell. Vett egy-két pergamenlapot, és már másnap reggel ismét a rongyos szegények örök sorában csoszogott-toporgott a laktanya előtt.

– Jöjjetek földi almák, jöjjetek kőkemény, fekete sercnik, emésztés rágós őrangyalai. Most egy darab ideig vígan emészttek és olvasgatók.

Attól a pillanattól fogva Mandelli Dávid csakis azzal foglalkozott, és éppen úgy, amivel és ahogy kedve tartotta. Ezzel azonban nem ártott senkinek, mert a lehető legkisebb mértékben használta fel a pénzüket.

Nodier Arsenal könyvtárbeli igazgatói lakására, mintegy a beérkezett győztestől tanulni, ellensni a tapasztalatokat, eljártak az ifjú, törekvő romantikusok, ha már ezt a kifejezést használtam, az életharc újoncai. Mesés korszak volt, a fura Andersen is meglátogatta a társaság tagjait.³⁹ Miközben regényhősökről és napi politikáról csacsogtak, meglátogatták-e a tőlük pár méternyire, egy viskóban lakó, élő regényhőst? Victor Hugo, Sainte-Beuve, Charles de Vigny, Lamartine, Alfred de Musset. Nők és politika és rémregények. Gondolom, nem rendeztek csoportos kirándulást a szalomból a bódéba.

³⁹ Elég sokat utazgatott a meseíró, járt Párizsban, Charles Nodier Arsenal könyvtárbeli lakásában, pár héten át Londonban Dickens Károlynál lakott – annak (utólag) őszinte sajnálatára –, egy Dunai gőzhajóról pedig megcsodálta „Budának hófehér akropoliszát” is Gellért hegyén.

Mandelli Dávid, bátran feltételezhetem, ha akart volna, nyugodtan kiadhatott volna könyveket. Lehet, hogy nem volt regényíró alkat. Viszont, hogy nem volt romantikus, azt azért nem mondanám. Mikor döntésre jutott, azt suttoghatta maga elé – *Mutabor* –, majd szemükbe nézve hozzátette – Nektek, másoknak, ez azt jelenti – *Átváltozom*.

„Átváltoztam, mint soha még.
Egyszerűen: az lettem, ami voltam.
Önmagammá alakultam. Most
már vagyok, mert tudom:
lenni, nem hasonlítani akarok.

Ruhám, mint a bibliaiaknak,
teveszőr, bőrv derekamon,
derekam körül. Tekintetem
tapadó, eleségem pedig sáska
és erdei méz. – Újrateremteni
lettem állatot és embert. Újrateremni a magot.
A levegőt és a semmit.
Élőt, élettelelt. Világot a világtalanoknak.

– Fölszámolni a káoszt.
(Látni tanítani.) Fájjon a teremő,
és fájjanak a teremtmények. A sorban
elsorvadó manó-fajok. A fölösleges
jelzők és hasonlatok. Csöndben
visszaváltozom azzá, ami vagyok.
– Azt sem tudom, kinek,
nemhogy tudnám, minek vagyok.”

(Sziveri János: *Átváltozások*, részlet)

*

Menteli Hongrois D – 465

2014 telén kétszer meghaltam. Feltámasztottak, megszereltek, összeraktak – kiborg lettem. 2015-ben sikerült barátaimat fellelkesíteni, és kisebb expedíció körvonalazódott a párizsi Bibliothèque Nationale felderítésére: belajstromozták-e Mandelli hagyatékát, és ha meglelik, mit rejt a csodálatos csomag? 2016 folyamán nem történt sok, a franciák nem hittek az egészben, és azzal takaróztak, hogy akkoriban még nem vezettek beszerzési jegyzékeket. Pár hónap elfolyt megint, ekkor, 2017 elején meglepő fordulat történt, valamelyik könyvtáros egy különös halotti maszkra lelt a raktárban. Gipsz fejtörédék ez, csupán egy régi arc öntvénye, szoborszerűen, talpazaton. Szerencsére szöveget is írtak alá: „Menteli Hongrois”. A név alatt pedig egy szám, D – 465 szerepel, feljebb meg egy elmosódott dátum – ezt jó lenne közelebből látni.

A sorszám D betűjéből már viszonylag könnyen azonosították a halotti maszk öntőjét, hiszen „D” Pierre-Marie Alexandre Dumoutier, kora nevezetessége volt, az egyik leghíresebb francia *frenológus-cranológus* – koponyaszakértő, Dumont D’Urville legfontosabb kutatásainak résztvevője, vele vitorlázott egzotikus expedícióira is, és például a maorik arcáról is készített gipszöntvényeket, melyek a párizsi *Musée De L’Homme*-ban ma is látha-

tók. A tetovált maorik gipszarca alatt pedig éppen ilyen, csak nyilván korábbi sorszámok szerepelnek: D – 136. Dumoutier-t megszállottan érdekelték a különféle népek fejének arcának jellegzetességei. Ebből viszont érdekes következtetés adódik, talán egyáltalán nem mellékes megjegyzés Menteli neve alatt sem a nemzeti hovatartozás jelölése, *Hongrois*. Lehet, hogy ő volt egzotikus népünk első képviselője, akivel a nagy francia frenológus találkozott, ezért számára Mandelli volt a jellegzetes magyar. „Menteli D – 465 Hongrois.”

T I L M A N N L A H M E

A MANN CSALÁD

részlet

A Mann család kormányzása nem könnyű feladat. Ebben az évben még nehezebb, mint máskor, és az erős, határozott Katia Mann, aki 58 éves lett a nyáron, teherbírásának határán jár. Egyfelől az érzékeny, teljes mértékben munkásságára koncentráló Thomas Mann szükségletei, aki semmilyen gyakorlati kérdésben nem nyújt neki segítséget, és ha felesége távollétében állít be a kifutófiú a kitisztított öltönyökkel, kénytelen elküldeni őt, mert nem tudja, hol található pénz a házban; másfelől a sok gyerek a számtalan problémájával és követelésével; ráadásul még a Zürichben élő öreg anyjával járó gondok, akinek a leveleiben zavarodottságra utaló jelek mutatkoznak; végül a kaliforniai környezet megszokása, ami Katia Mann-nak nehezebbre esik, és nem utolsósorban a házépítkezés. Augusztusi látogatásuk alkalmával Meyerék! még egyszer előadták azokat az érveiket, amelyek szerint az aktuális

---

Tilmann Lahme eddig nagyrészt publikálatlan levelek és naplók felhasználásával készült könyve, amely 2015-ben a frankfurti S. Fischer kiadónál jelent meg, magyarul pedig az Európa Könyvkiadó fogja kiadni, Thomas Mann családjának történetét dolgozza fel 1922-től 2002-ig, az utolsó gyermek haláláig. Thomas Mann-nak hat gyermeke született feleségétől, a dúsgazdag és köztiszteletben álló müncheni családból származó Katia Pringsheimtől. 1905-ben házasodtak össze, és még ebben az évben megszületett első gyermekük, Erika. Egy év múlva követte őt Klaus Mann, a későbbi író, majd 1909-ben Golo (Angelus Gottfried Thomas) Mann, akiből neves történész lett. Utána, 1910-ben újabb leány született, Monika Mann, majd hosszabb szünet után, 1918-ben megint leány, Elisabeth, végül 1919-ben Michael. Lahme a szülőkével együtt voltaképp nyolc párhuzamos életrajzot szerkeszt egybe: kronologikus rendben előrehaladva, bőségesen idézve az ismeretlen dokumentumokból, mintegy a szereplők saját szemszögéből évenként sorra veszi, kivel mikor mi történt. Módszere szigorúan tárgyias: nem kommentálja, értelmezi a tényeket és forrásokat, hanem csak beszélteti őket. Magának Thomas Mann-nak az ismertnek vélt, sokszor feldolgozott élettörténete is számos új és meglepő adalékkal gazdagodik, de igazán a hat gyermek külön-külön, valamint egymásra és a szülőkre vonatkoztatott története bizonyul elképesztően érdekesnek és rémesnek. Kínos, aggályos, nevetséges részleteikkel együtt végeredményben tragikusnak. Hat,

helyzetben el kellene állniuk ettől. Mannék meghallgatták őket, de mégis az építkezés mellett döntöttek, Meyerék pénze nélkül is, csaknem olyan dacosan ragaszkodva elhatározásukhoz, mint Klaus Mann a *Decision*höz². Talán túlságosan megtetszett Thomas Mann-nak az építészeti tervrajzon az ő majdani írói műhelye, a külön háló- és fürdőszobával ellátott „stúdió”, semhogy le tudott volna mondani róla vagy akár csak várni tudott volna rá; továbbra is arra spekulál, hogy ha igazán megszorul, számíthat Agnes Meyerre.

Szeptemberben Katia Mann az építkezéssel járó problémákról, „az emberek hanyagságáról és megbízhatatlanságáról” számol be Klaus fiának, aki elutasította a családi kérést, hogy állítsa le a folyóiratot, és hónapról hónapra tovább kínlódik a *Decision*nel. A karácsonyt talán mégis sikerül már az új házban ünnepelni, írja még Katia Mann. Élénk gyerekforgalmat remél, noha „mint tudható, nincs elég gyerekszoba, mert az átkozott Agnes teljes csődöt mondott”. Az anya beszámol Klausnak a családról, Golóról, „aki kétségkívül maga sem a legszimlább és legkényelmesebb eset”, de a szüleinek „kedves és bátorító lakótársa”. Ír Michaelről, aki a családjával átköltözött San Francisco közelébe, és három zenésznövendéknek tart órákat. „A fiú tulajdonképpen igazán rendes és megható, komoly és nagyon igyekszik, és ha nem lesz belőle semmi, akkor ennek oka csakis fogyatékos képességei lehetnek.” Hogy Michael hegedűjátéka javult ugyan, de „minden bizonynyal gyenge a formálása”, ezt az apa jegyezte föl. A szülők csak mérsékeltlen bíznak legkisebb gyermekük zenei képességeiben.

És levelében Katia Mann máris a következő bajos gyereknél tart, akinek van ugyan saját lakása Santa Monicában, a szülők ízlése szerint mégis túl sokat tartózkodik náluk. „Hogy a Mönle³ is híjával van a képességeknek, ahhoz nem fér kétség, de hát Istenem, nem ez az egyetlen hiányossága, és az együttélés ezzel az egocentrikus, hóbortos, narcisztikus, amellet gyakran furcsamód agresszív és könyörtelen teremtéssel eléggé vigasztalan.” Végül még a vendéglátó ország is kap egy anyai pofont. „*Taedium Americae*”-jéről – Amerika-undoráról – előző levelében írt Katia Mann Klausnak. Semmi türelem nincs benne az iránt, ahogy Amerika a hadba lépés peremén taktikázik. „Gyalázat volt és marad”, írja most, „hogy csak az orosz háború *negyedik* hónapjában kezdik végre a segítségnyújtás módszereit Moszkvában megbeszélni. És a neutrality act felfüggesztését most majd megint egy hónapig fogják vitatni. Mindig mondom, soha többé demokráciát!” A „gonosz öreg Mielein”, ahogy aláírja a levelet, volt már jobb kedvű.

Erika Mann Londonban beszédeket ír és olvas be a *Deutsche Hörer*nek, amelyeket a BBC Németországba sugároz. Aki hallgatja az ellenséges propagandát és rajta csípik, a legrosszabbra számíthat. Ebben az évben hozzák meg az első halálos ítéleteket a külföldi rádióadók hallgatásáért. Erika Mann mélységesen gyűlöli Hitlert és az övéit, és beszédeiben ezt a gyűlöletet csak nehezen leplezi. Propagandisztikus szempontból a gyűlölet nem szerencsés. A hallgatóknak nyújtani kell valamit, reményt vagy legalább információkat a meggyőzésük érdekében. Ezért Erika Mann kifejti német hallgatóinak, milyen óriási az ellenfelek világa, amelyekkel szemben Németország hosszabb távon nem fogja tudni az akaratát

---

részikereik ellenére lényegében kisiklott életű, de legalábbis boldogtalan ember története, a Nagy Ember árnyékában.

A közölt részlet a család amerikai emigrációja idején, 1941/42-ben „játszódik”. Az érthetőség kedvéért néhány magyarázó lábjegyzet utal olyan információkra, amelyek az itt nem közölt előzményekből következnek. – *A fordító*

² Eugene Meyer dúsgazdag amerikai bankár és vállalkozó volt, a *Washington Post* tulajdonosa. Felesége, Agnes E. Meyer Thomas Mann nagy rajongója és támogatója.

² Klaus Mann hamar csődbe ment amerikai folyóirata.

³ Monika Mann (1910–1992). 1940-ben férjével, a magyar Lányi Jenővel együtt Kanadába tartott, amikor hajójukat elsüllyesztette egy német tengeralattjáró. Lányi odaveszett, Monika Mann túlélte a katasztrófát.

érvényesíteni; hogy azon a sok idegen népen, amelyeket alsóbbrendű embereknek tekint és akként kezel, huzamos időn át nem fog tudni uralkodni; és arra a belátásra apellál, hogy le kell mondani az „erősebbik jogáról” és az olyan örült rögeszmékről, mint hogy a német-ség kiválasztott uralkodó faj. „Ne ellenkezzenek ezekkel a belső hangokkal szemben, amelyek jobban és behatóbban szólítják meg Önöket, mint amennyire mi képesek lehetünk. Ne essenek kétségbe! De ne várjanak tovább. A döntés még az Önök kezében van!”

Golo Mann tőle telhetőleg segít, asszisztál apjának, támogatja anyját, és ismét előveszi csaknem kész könyvét Friedrich von Gentzről, hogy átírja az amerikai közönségnek. De azzal, hogy kénytelen szüleivel együtt élni, nincs kibékülve. Független akar lenni, saját életét akarja élni, saját maga akar pénzt keresni. Agnes Meyer igyekszik neki tanári állást szerezni valamelyik college-ban – időközben jobban megismerte Thomas Mann másodszülött fiát, és szimpatizálnak egymással. Erőfeszítéseit egyelőre nem kíséri siker. De tovább próbálkozik, és baráti levélkapcsolatban maradnak, karácsonyi ajándékok nélkül is.

Saját helyzetének kilátástalansága, a nyomasztó háborús hírek, amelyek korántsem engednek arra következtetni, hogy mint apja gondolja, hamarosan vége lesz az egésznek, melankolikus levelekre készítetik Golo Mannt. Éppen most, a derűs kaliforniai ég alatt, szükségét érzi, hogy köszönetet mondjon Manuel Gassernek, a svájci barátának, aki felszabadította homoszexuális gátlásai alól: „Hogy találsz bennem valamit, az nekem akkor nagy és szép meglepetés volt. Ahhoz voltam szokva, hogy a legkomolyabb szimpátiáimat is csak egyoldalúan éljem ki, és ebben az esetben sem vártam sokkal többet, mint a valójában kevés előzőben.” Amerikában még nem találta meg az igazit, írja a barátjának négy hét múlva. Így alkalmilag, inkább mélabúsan, mint örömmel, a megvásárolható szexhez folyamodik.

Csaknem minden a pénz körül forog ebben az évben; és csaknem minden Agnes Meyer körül forog. A családban gyökeret vert az a nézet, hogy a nő szerelmes az apába, nemcsak abban az értelemben, hogy tiszteli, rajong érte, csodálja benne a nagy embert, hanem a szó szoros értelmében. Erika Mann tavasszal közölte az apjával, hogy Agnes Meyernek korábban viszonya volt Paul Claudel francia íróval és diplomatával. „Alighanem ez lett volna az én dolgom is”, jegyezte föl Thomas Mann ingerülten a naplójában. A Claudelre vonatkozó híresztelés nem igaz, és hogy Agnes Meyer valóban másra áhítozott volna Thomas Mann részéről, mint hogy a nagy író közelében lehessen és be legyen avatva művészetének titkaiba, ez bizonytalan. Alkalmak különben alig kínálkoztak – Katia Mann nincs ugyan mindig jelen, mikor férje Agnes Meyerrel beszélget, de mindig ott van a közelben. A Mann család legkésőbb 1941 tavaszától fogva mégis meg van róla győződve, hogy Agnes Meyer rendkívüli segítőkészségének igazi indítéka az, hogy szeretne Thomas Mann szeretője lenni.

Október 7-én és 8-án Thomas Mann leül az íróasztalához, és még az írásnak szentelt délelőttöt is feláldozza, hogy a mecénás asszonynak levelet írjon, amelyet naplójában „közokiratként” aposztrofál. Agnes Meyer beszámolt neki arról a „sejtéséről”, hogy Thomas Mann nincsen jól, és hozzáfűzte: „Segítségére lehet-e Önnek valamilyen módon a barátnője?” Igen, lehet. Levélét Thomas Mann úgy olvassa, mint „a rossz lelkiismeret tanújelét” – már rég magáévá tette Klaus és Erika Mann-nak azt a nézetét, hogy Agnes Meyer morális kötelességének érzi, hogy segítsen neki. Válaszát hosszas kerülővel kezdi. Beszámol az életéről, annak derűs oldalairól, a boldogító művészi erőfeszítésekről, de az emigráció nyomasztó terheiről is, a világhelyzet súlyáról, a nemzetiszocializmus iránt érzett gyűlöletéről és az egészségéről („amely tulajdonképpen nem ismeri sem az igazi jó közérzetet, de a komoly betegséget is csak alig ismeri”), hogy végül, sok levéloldal után, rátérjen a lényegre: a házépítésre. Ez kétségtelenül „kissé merész, önféjú csíny” volt, de alapvetése éppen életének stílusa és szokásai voltak. Az elmúlt években hét alkalommal tüntették ki itt Amerikában díszdoktori címmel, de arra nem gondolt senki, hogy gyakor-

lati téren segítsen neki. Hermann Hesse barátjának egy gazdag mecénás házat épített Svájcban. „Vajon ebben az országban miért nem jutott eszébe soha egyetlen városnak, egyetlen egyetemnek sem, hogy valami hasonlót ajánljon fel nekem, ha nem másért, csak »becsvágyból«, és hogy azt mondhassa: »We have him, he is ours?«” Így most ő maga építi fel magának a házát, hitelbe. Ha a könyveiből jelenleg nem fogy is annyi, mint régen, de biztosan jobb idők is jönnek majd nemsokára, legkésőbb, ha kész lesz a *József*. „Olyan vállalkozás” ő, amelybe „érdemes befektetni”.

A tapintatos Agnes Meyer nem céloz arra, hogy Thomas Mann egyáltalán nem óhajtott meghosszabbítani a nagyvonalúan dotált princetoni vendégtanári állását, amelyet ő szerzett neki; azt sem említi, hogy a vendéglátó ország elégtelen támogatására vonatkozó panaszai kissé furcsán hangzanak, ha figyelembe veszi az ember a többi, valóban rászoruló emigránst, beleértve Heinrich Mannt is. Segíteni akar. De a maga módján akarja ezt megtenni. Hogy egyszerűen pénzt adjon neki, „az nekem, Önre tekintettel, soha nem volt elég jó”, írja később. A washingtoni Library of Congresshez fordul, a nemzeti könyvtárhoz, amelyet ő és a férje évek óta támogatnak, és elintézi, hogy Thomas Mannt kinevezzék *Honorary Consultant*nak. 400 dolláros havi fizetést kap érte. A pénz egy alapítványi alaptól származik, amelyet Agnes Meyer kezel, de Thomas Mann erről nem szerez tudomást. Ellenszolgáltatású évente tart egy előadást a könyvtárban, és hivatalosan tanácsadóként működik. Az amerikai mecenatúra finom módja ez, amely nem foglal magába közvetlen pénzkifizetést, és így nem jár kínos kötelezettségérzésekkel. Thomas Mann azonnal felismeri, milyen elegánsan járt el gazdag barátjánál. „Szebb megoldást elképzelni sem lehetett volna”, írja Agnes Meyernek, „és vagyok annyira művész, hogy szinte jobban örüljek a formájának, amelyet Önnek köszönhetek, mint a »tartalmának«.”

Örvendetes fináléja ez a Mann család nem éppen szubtilis kísérleteinek, hogy hozzáférjen az „átkozott Agnes” pénzéhez – pénzügyi szempontból még attraktívabb is, mint a külön-külön követelések, mivel a Libraryval való egyezés határozatlan időtartamú. Decemberben Thomas Mann levelet kap Agnes Meyertől, aki arra céloz, hogy minden jóindulata ellenére nem vak, azaz látja, milyen üzemek folynak az apa háta mögött; „vádolja a gyerekeket”, jegyzi fel magának Thomas Mann, „lehangoló, de félig találó”. A barátjának ez a levele is, mint a legtöbb, a papírkosárban végzi (míg Agnes Meyer természetesen Thomas Mann összes levelét megőrzi). Arról vajon beszámolt-e az írónak, hogy Klaus Mann ősszel ismét közvetlenül hozzá fordult, és pénzt kért a *Decision*re? Elutasította, de küldött Klaus Mann-nak egy csekket személyes célokra. Kapcsolata a *Washington Post*tal lehetetlenné teszi, hogy más amerikai publikációt támogasson, ez a magyarázata. Talán nem ez volt az egyetlen ok: legkésőbb Klaus Mann kolduló levele felnyithatta a szemét, hogy milyen hátsó szándék rejlik Erika Mann 15 000 dolláros levele mögött.⁴

Válaszában Thomas Mann védelmébe veszi a gyerekeit, akiket nem úgy ismer, mint akik olyannyira az ő zsebében élösködnének, mint Agnes Meyer hiszi, és „akiknek vámpíri természetéről Ön túlságosan sötét képet alkot”. Hogy legalábbis félig-meddig igaza van, csak a naplójában ismeri el. Gyerekei közül csak az egyik „esetében”, írja a levelében, „kell bizonyos kibebrendüléséről beszélni”. De egyébként, „ha az ember kellő méltányossággal veszi szemügyre a dolgot, tulajdonképpen nagyon is komoly igyekezetet, jó akaratot és szerénységet tanúsítanak”. Kiemeli Michael zenei erőfeszítéseit, akit időközben felvettek a San Franciscó-i szimfonikusok ifjúsági zenekarába; aztán behatóan foglalkozik Golóval, dicséri szerénységét és derekas próbálkozásait, hogy előbb Európában kötelezze el magát, most pedig itt Amerikában kapjon tanári állást. A két legidősebbre, akikről persze tudja, hogy Agnes Meyert csöbe akarták húzni, csak mellékesen tér ki: „Ha Erikára

⁴ Erika Mann a szülők tudta nélkül levelet írt Agnes Meyernek, és apja szükségleteire és nyugalmára hivatkozva 15 000 dollárt kért tőle a házépítésre, azzal a hátsó szándékkal, hogy ebből 3000 dollárt Klausnak adna a folyóiratára. Agnes Meyer elhárította a kérést.

gondolok, egyszerűen megesik rajta a szívem, Klaus legalábbis megindító, Elisabeth elvégzi, ami emberileg lehetséges, és persze csak Moni az, aki nem csinál semmit.”

Erika Mann visszatért Londonból. Fogalma sincs, hogyan lehetne megszabadítani Klaus öccsét a romlásba döntő folyóiratától: „folyton újabb és újabb tervecskék nyüzsgönek a megbabonázott fiú fejcskájában, ékesszóló ál-logikájával minden ellenvetést tönkre locsog, miközben a tetejébe még nagy bátorságával, megindító szorgalmával és ezzel a számomra tisztára felfoghatatlan szenvedélyességével kis híján a szívem szakasztja meg. Micsoda megpróbáltatás!”

1941 decembere még három fontos eseményt hoz: Amerika hivatalosan is belép a háborúba Pearl Harbor megtámadása után, és hadat üzen Németországnak. Pacific Palisadesben nem készül el Mannék háza. És a *New Yorker*ben két részes, nagy cikk jelenik meg Thomas Mannról.

Az igényes, népszerű, gunyoros tónusú magazin Thomas Mann kedvenc olvasmányai közé tartozik. Janet Flanner *Goethe in Hollywood* címmel sziporkázó, roppant szórakoztató és pletykálkodó portrét készített, amelyben megpróbálja elmagyarázni, hogyan lett Thomas Mann kora irodalmi emlékműve, a legnagyobb élő író, noha ő maga olyan zárkózott, merev és régimódi ember, mint egy „remekbe szabott sétabot”, és a regényei olyan komplexek, amilyen cselekményszegények. Mégis bámulatos mennyiséget adnak el belőlük – és Flanner közli azokat a számokat, amelyeket Thomas Mann amerikai kiadójától kapott az egyesült államokbeli eladásokról: a *József Egyiptomban* 47 000 példányban kelt el a szabad kereskedelemben és 210 000 példányban a „Book of the Month Club” könyvsorozatban; *A Buddenbrook házból* 48 000 példányt adtak el, a *Stories* című novellagyűjteményből 92 000 példányt, a *The Magic Mountain*ből, amely a legismertebb regénye Amerikában, több mint 125 000-et.

Méltatja a cikk Thomas Mann szerepét mint Hitler ellenpólusát, de közben Flanner nyakleveseket is kioszt a politikus Thomas Mann-nak – foglalkozik az 1914-es háborús lelkesedésével és az antidemokratikus *Egy apolitikus ember szemlélődései* című könyvével, és nem marad említetlenül az 1933 és 1936 közti hallgatása sem. Janet Flanner sejteti, hogy bizalmas információkat szerzett a családon belülről. Hogy kitől, már a cikkéből kiderül – mellékesen egészen jól ismeri New Yorkból Klaus Mannt. Leír egy jelenetet 1933 márciusából, amikor a két legidősebb, politikai téren tisztánlátó gyermek állítólag telefonon közölte az apával, hogy Münchenben rossz az idő, nem jöhet haza. Thomas Mann nem értette a célzást. Igen, itt Svájcban is rossz az idő. Csak Katia Mann értette meg, hogy nem az időjárásról van szó. Ezt követően Erika Mann-nak, a család „szuperintendensének” nagyjából két évre volt szüksége, hogy meggyőzze apját: nyilvánosan szembe kell fordulnia a náccal. És aztán Erika napszemüveg mögé rejtőzve visszautazik Münchenbe, és kimentti a *József* kéziratát a náciaktól körülvelt szülői házból...⁵

Erikát és öccsét, Klaus Janet Flanner világotatókként mutatja be, akik mindenütt sikeresek és közkedveltek. A német emigrációs közösséget szorosán a kezükben tartják. Azt mesélik, hogy csak az mondhatja magát igazán menekültnek, aki bírja Klaus és Erika Mann áldását. Golo Mannt a család konzervatívjának nevezi, urbánus apja komor, vidéki változatának, aki úgy döntött, hogy történész lesz, mert ez egyike azoknak a kevés dolgoknak, amiknek az apja nem nevezhető. „Poor Monika” már a hajószerecsétlensége előtt csak a „szegény Monika” volt a családban. Elisabeth házasságát a nála 36 évvel idősebb antifasisztával, Giuseppe Borgesével Janet Flanner „ultraromantikus házasságnak” nevezi. Végül Michael, a legfiatalabb, hegedűs igyekszik lenni és az anya kedvence. Katia maga a cikk szerint a Mann család ügyvivője, aki már nem egy kiadóban keltette föl azt a vágyat, hogy Thomas Mann bárcsak agglegény maradt volna. Az apa Flannernél egoistaként és önimádóként jelenik meg, aki mindenestül nagy művére koncentrált.

⁵ Könyve egy korábbi részletében Tilmann Lahme kifejti, hogy ez a széles körben elterjedt és a Mann család által is hitelesített történet: legenda, egy szó sem igaz belőle.

Thomas Mann élvezettel olvasná ezt a portrét, csak ne róla szólna. Így bosszankodik és szítja a „vicclapba illő garázdaságot”. Miközben mérgelődik a téves részletek, a pletykák és az apró gonoszságok miatt, fel sem tűnik neki, hogy rendkívüli közszereplői helyét – és azt a tényt, hogy senki máséhoz nem hasonlítható *amazing family*je van – ez a cikk csak megerősíti. Thomas Mann, még Janet Flanner kritikus szemével nézve is, a modern Goethe Hollywoodban.

*

Az 1942-es január–februári dupla szám után Klaus Mann *Decision*je örökre lehungyja „szelíd, okos szemét”. A csődöt nem lehetett tovább halogatni. „Rettentő szomorú vagyok”, írta Klaus Mann már a végső felágaskodás előtt is. „Nemcsak azért, vagy elsősorban nem is azért, mert maga a folyóirat odaveszett, és nem is csak a sok hiábavaló fáradság és vesződség miatt, hanem mert az egész slamasztika azt mutatja meg amúgy istenigazából, hogy a magunkfaját mennyire nem akarja, nem becsüli, nem méltányolja ez a kétes világ.” Erői felőrlődtek. Klaus Mann a New York-i Hotel Bedfordban leül az íróasztala elé, és *The Last Decision* címmel ír egy dühöngő vádiratot, amely gyűlölködő kirohanás az amerikaiak ellen, akiknek az igazi arcát az elmúlt hónapokban ismerte meg: „Érzéketlenek, sznobok, önzők. Megbénítja őket hiúságuk, megszállottjai annak a szenvedélyüknek, hogy minél több pénzt lapátoljanak össze. Megaláztak, kinyírtak és tönkretettek: és ezt határtalan renyhességüknek és pökhendiségüknek köszönhetem, és annak, hogy döbbenetes mértékben hiányzik belőlük a részvét képessége és az alkotó képzelőerő.” Kétségbeesett búcsú ez a szöveg. Klaus Mann túladolja magát altatókkal, és lefekszik a szállodai ágyára meghalni. A *Decision*-munkatárs és barát, Christopher Lazare barátja még épp idejében talál rá.

A Csendes-óceánig mindebből nem hatol el semmi. Katia Mann-nak van épp elég más gondja. Végre kész az új ház a Pacific Palisades-ben a San Remo Drive-on, be lehet költözni: húsz szoba 485 négyzetméternyi lakóterületen, kilátás a tengerre, a telek 4000 négyzetméternyi, a kertben pálmák és citromfák nőnek. Most meg kell szerveznie a költözködést. Katia Mann kicsit borzad ettől a „kastélytól”. New Yorkba arról számol be, hogy Golo erős támasza. Monika húga ellenben, aki a szülők ízlése szerint túl sokat tartózkodik náluk, ahelyett, hogy Santa Monica-i lakásában lenne, a költözködés tájkán nem mutatkozik, még azért sem, hogy a saját holmiját összepakolja, „a költözködés napján azonban pontosan megjelent új otthonunkban, hogy felszolgáltassa magának az ebédjét”. „Igazán elkeserítő”, írta Katia Mann nemrég Klausnak, „hogy épp ennek a gyermeknek kell olyan megrögzötten kitartania mellettünk, de végül Gölchen (aki pedig, a jóisten a megmondhatója, egyáltalán nem kedveli őt) és én mégis úgy találtuk, hogy túlságosan kemény dolgoz lenni épp most változtatni ezen, úgyhogy egy ideig (?) hadd menjen csak így tovább.” Ez az idő néhány hét múlva véget ér. A család Thomas Mann-nal együtt megvitatja a Monika-ügyet, és ennek alkalmából az apa arra ragadtatja magát, hogy „elkeseredésemet végképp szabadjára engedjem. Ragaszkodom eltávolításához.” Elmúlt az oly szörnyű módon megözevgyült Monika Mannra kiszabott családi tilalmi idő, ha volt egyáltalán.

Thomas Mann is többnyire rosszkedvű ebben az időben. A költözés felborítja rendezett életét, és ha tevőlegesen nem is vesz részt benne, hanem a segéderők instruálását és a tényleges költözködést feleségére és Golo fiára bízva, bensőleg mégis fel van dűlve. A megszokott dolgozószobái rend néhány napig nem áll helyre, és így kénytelen hálószobájában ideiglenes munkahelyen írni. „Fáradt és szomorú vagyok”, jegyzi föl a második napon az új házban. „A keretben ültem, K. vállára hajtva a fejem.” A költözés előestéjén még egy „tömeg-partyt” is el kellett viselnie barátok körében, Franz Werfelrel a közép-pontban. Werfel rokonszenves ember és a felesége, Alma Mahler-Werfel legalább is origi-

nális nő; Golo Mann-nal mindketten a Franciaországból való közös menekülésük során barátkoztak össze – és a cseh-zsidó író személyét tulajdonképpen Thomas Mann is kedveli. De hogy most ezen az estén minden Werfel és a *Das Lied von Bernadette* című regénye⁶ körül forog, azt „leverőnek, degradálónak, ostobának, a büszkeséget és magányt sértőnek” találja. És Werfel *The Song of Bernadette*-je Amerikában ráadásul még nagy piaci siker is, amely az összes emigráns-kollégát háttérbe szorítja, és Hollywoodban nemsokára meg is filmesítik. Thomas Mann ezt rosszul túri. Még a költőzködés kellős közepén sem tudja lerázni bosszúságát: „Werfelről, dühösen.”

A japánok támadása a hawaii Pearl Harbor kikötőjében állomásozó amerikai haditengerészet ellen végre alkalmat szolgáltat Roosevelt elnöknek, hogy Amerikát beléptesse a második világháborúba. Mannék régóta vártak erre, egyre türelmetlenebbül. De Thomas Mann úgy érzi, most sem mennek a dolgok elég gyorsan és határozottan. Annyi bizonyos, írja februárban Agnes Meyernek, „hogy ezt a háborút a demokraták nem annak forradalmi jellege iránti kellő érzékkel, nem elegendő lelki merészséggel, kezdeményezéssel, határozottsággal viselik”. Attól fél, „hogy egyáltalán nincs meg a kellően világos és őszinte győzni akarás, mert félnek a változásoktól, amelyek együtt járnának a győzelemmel, és annak ára lennének.” Konkrétan kommunista fordulatot lát Európa közepén mint a háború valószínű következményét – ezt nem írja meg Agnes Meyernek, csak céloz rá. Neki ezzel nincs problémája. A „világforradalomtól” nem fél, jegyzi föl Thomas Mann nyáron a naplójában: „Lojális lennék a kommunizmushoz, diktatúrájának, ha az lenne a náciizmus alternatívája, készségesen, csaknem örömmel vetném alá magam.”

Hogy miért nem bízik az amerikaiak erejében és a nyugati demokráciák katonai és politikai győzelmében, ez Agnes Meyer számára nem világos. Nyíltan ki is meri mondani értetlenségét és kritikáját Thomas Mann felfogásával szemben. Ő erre azt jegyzi föl naplójában: „A Meyerné ostoba és bosszantó levele” – de aztán félresöpri a bosszúságot, amelyet a „királyi guvernánt” okozott, aki „pedagógiai zsarnokságot” gyakorol fölötte. „18-i levele elementáris esemény volt”, válaszolja. „Mivel érdemeltem ezt meg?” Négy nap múlva újabb levelet küld: talán még nem hangsúlyozta neki eléggé, hogy „legutóbb milyen roppant üdítően hangzott filippikája”. Ő szilárdan hisz Amerikában és Hitler elleni háborújának győzelmében.

Thomas Mann és Agnes Meyer viszonya általában is terhelt ebben az időben. Thomas Mann, nem tudván, hogy tulajdonképpen honnan származik a Library of Congress *Consultant*-jaként húzott fizetése, kritikusan nyilatkozott annak mértékéről. Ez Agnes Meyert arra készíti, hogy fellebbentse az előkelő fátylat mecénáskodásáról. Elmagyarázza Thomas Mann-nak, hogy a havi 400 dollár tőle származik. Az összeg nagyságát is megmagyarázza neki: „Nem úgy van az, hogy én azt mondtam magamban: »úgy, ennyi elég lesz« – nem, nem ilyen hidegen és matematikai módra történt ez a döntés, kedves barátom, hanem egészen másképp. Ez az összeg a teljes jövedelem, amely mint magánvagyonom a birtokomban van – tehát amivel tetszésem szerint rendelkezem, anélkül, hogy megkérdeznék valakit vagy a tanácsát kérném. Nem bánnam, ha több lenne, de ez viszont biztos – amennyire biztos lehet manapság valami.” Szép, csak enyhén hibás németségével még hozzáteszi: „Sem gyakorlati, sem eszményi rokonságunkban nem cselekszem más-ként. Mindkettőnek mindazt odaadom, amit adhatok.”

Az „ijedség és szégyen”, amiről válaszában Thomas Mann ír, nem tart sokáig. Március végén Agnes és Eugene Meyer látogatóba érkeznek Pacific Palisades-be, megtekintik az új házat, és Thomas Mann felolvas barátjának a készülő *József, a kenyéradóból*. Beszélgetéseikből „álnokságokat” hall ki, és ezekre tudatosan „értetlenséggel” reagál. Agnes Meyer, aki azt tervezi, hogy életrajzot ír Thomas Mannról, az első elbeszélések óta állandó

⁶ Magyarul: *Bernadette*.

östémájáról beszél vele: élet és szellem ellentétéről, a művész hidegségéről és a „közönséges örömből” való kirekesztettségéről. Thomas Mann a beszélgetésekből csak egyvalamit hall ki: „Minden annak megmagyarázására szolgál, miért nem kezdek vele viszonyt.” De van megnyugtatóbb fejlemény is, amiért érdemes „bizonyos rémületes, korlátok között tartandó dolgokat” elviselni. Meyerék segítségükről biztosítják arra az esetre, ha a nagy új ház fenntartási költségei túl nagyok lennének.

Agnes és Eugene Meyer, akik washingtoni politikai kapcsolataiknak köszönhetően kiválóan vannak informálva, beszámolnak a roppant méretű amerikai háborús termelésről, amely véghezviszi azt, amit az egész Mann család által olyannyira csodált roosevelti *New Deal* soha nem ért el: gazdasági fellendülést eredményez. Meyerék a katonai helyzetről és az amerikai csapatok bevetéséről is tájékoztatják Mannékat. Thomas Mann egy olyan „memorandummal” járul hozzá ehhez a beszélgetéshez, amelyet Giuseppe Borgese dolgozott ki, és amely elnyerte apósa tetszését: egy „támadási tervről” van szó, amely „Alaszkán, a Behring-szoroson, a Jeges-tengeren és Oroszországon át Németország és Japán ellen” irányulna. Agnes Meyernek nem sikerül elég jól palástolnia elképzelését a két botcsinálta katonai stratégián. „Meyerék hitetlenkedése”, jegyzi fel Thomas Mann sértődötten a naplójába.

Elisabeth Mann Borgese nem éri be a férje oldalán játszott szereppel. Becsvágyó. A zongorázásról, legalábbis komoly formájában, lemondott. Más célok felé fordul. Anyjának az év elején arról számol be büszkén, hogy két előadást kell tartania; az egyikért nem kap semmit, a másikért 25 dollárt. „Mindig is mondtam, hogy hamarosan sok pénzt fogok keresni.” A következő levelekben újra meg újra beszámol a *lecture*-jeiről, bensőleg a csodált nővér, Erika sikereinek nyomdokába lépve. Tavasszal az „öngyilkosság az emigrációban” témájáról kellene majd beszélnie – nemrég Brazíliában megölte magát Stefan Zweig, az egyik legsikeresebb német nyelvű szerző, noha sem politikai téren, sem anyagiilag nem fenyegette veszély. A téma „rendkívül gyűlöletes” számára, írja Elisabeth Mann Borgese az anyjának. Az irodalomhoz nem nagyon ért, Zweig stílusát szörnyűnek tartja (de ezt ebben az összefüggésben mégsem szabad kimondania), és aztán a *The Social Turner Hallban* tartandó rendezvényről kiderül, hogy korántsem olyan tiszteletreméltó, mint sejtette: Chicago német tornaegylete hívta meg. Thomas Mann ezt írja szeretett lányának: „Bár sokat kellett nevetnem is lecture-sikereiden, ezt öröm és megindultság járta át.”

Elisabethnek kis híján a bátyjáról is beszélnie kellett volna: Klaus Mann kiheverte a *Decision* bukását és a rákövetkező öngyilkossági kísérletét, de csak úgy-ahogy. A folyóirat-vállalkozás, amelyen mindenki csak a fejét csóválta, ártott reputációjának a New York-i irodalmi életben. Sokaknak, főleg barátoknak és ismerősöknek adósa, akik sejtik, hogy soha nem fogja nekik törleszteni tartozását. Neve hallatán New Yorkban nem nagy a lelkesedés. Alig talál már publikációs lehetőséget, nem hívják meg többé előadásokra vagy rendezvényekre. „Minden félresikerül”, jegyzi föl naplójában, amelyet most angolul vezet. Mégis ír, ami a kevés állandó dolog életében. Szokásos szelvészgyorsaságával (mindjárt angolul) megírja önéletrajzát, amelynek a *The Turning Point* címet adja. De az irodalmi fordulópont nem elég, valódi kell. Klaus Mann jelentkezik önkéntesnek a U.S.Armyba. Különös lépés ez a meggyőződéses pacifista részéről; mindenestre így megszabadul jelenlegi gondjaitól, a hitelezőktől, a perspektívtalanságtól. Nem utolsósorban amerikai állampolgár lehetne katonaként. Aztán kiderül, hogy aktuális barátja, Johnny, egy New York-i férfitprostituált megfertőzte szifilisszel. „Több éjszaka közvetlenül az öngyilkosság szélén”, írja a naplójában. Nemi betegsége miatt az Armynak sem kell.

A sok családi probléma közé, amelyekkel Katia Mann-nak törődnie kell, tartozik legújában a sógor is. Heinrich Mann a feleségével, Nelly asszonnyal egyre olcsóbb lakásokban él West Hollywoodban. Könyveladásokból származó jövedelme Amerikában szinte egyáltalán nincs, sikeres öccsének kell kiségetnie. Katia Mann 100 dollárt küld nekik ha-

vonta. Nemsokára a támogatás diszkrétebb formájára térnek át. Thomas Mann egy segélyalapon keresztül fizet Heinrich Mann-nak. Így ezt az összeget az adójából is levonhatja.

Heinrich Mann, aki időközben már 71 éves, testileg és szellemileg kezd leépülni. Felesége, Nelly nem éppen támasza. Hol egy mosodában dolgozik, hol egy kórházban, megszerzi az autóvezetői jogosítványt, de alkoholproblémái újra meg újra nehézségekbe sodorják. 1942 tavaszán a házaspár fontolóra veszi, nem lenne-e jobb nekik New Yorkban: Heinrich Mann városi ember, a kaliforniai klíma árt neki, és New Yorkban kedvezőbbek a publikációs lehetőségek. Katia Mann arról számol be Klaus fiának, hogy Erika és Heinrich Mann háziornosa „konspirálnak”: az „agg bácsi” pihenjen egy darabig öccse házában, és függessze fel a Keletre való átköltözést, míg Nelly, a „részezes ribanc” hadd utazzon csak előre. Heinrich Mann úgy fogja „élvezni” a feleségétől való elszakadást, magyarázza Katia Mann tovább a tervet, hogy „a kártékony néemberhez” nem is akar majd többé visszatérni.

1942 áprilisában tehát Heinrich Mann egy időre öccse Pacific Palisades-i házába költözik, és Katia Mann gondolja. Ez „eléggé értelmetlen áldozat”, állapítja meg, mivel a sógor egyfolytában a feleségéről áradozik, és esze ágában sincs elhagyni őt. De mihelyt visszatérne hozzá, folytatja, „úgyis elszabadul újra a pokol, ami nálunk abban nyilvánul meg, hogy folytonosan telefonhívások futnak be a nő tűrhetetlen viselkedése miatt, aki részezen randalíroz mindenfelé, úgyhogy nem is maradhatnak tovább a lakásukban”. Mindez egy „szomorú és megoldhatatlan problémahalmaz”, fejezi be a beszámolót Heinrich Mannról, „mert annyit, hogy ne csak a szerény megélhetésre fussa, hanem a nő kicsapongásaira is, nem tudunk adni neki, és így nem fog kilábalni a nehézségekből és katasztrófákból, amelyek természetesen az egészségét is aláássák és rombolják a tehetségét vagy már le is rombolták.”

A tervek mind megghiúsulnak, mint Katia Mann sejtette. Heinrich Mann Los Angelesben marad, kitart a felesége mellett, és mindketten továbbra is Thomas és Katia Mann anyagi támogatására és alkalmi látogatásaira szorulnak. „Heinrich és a felesége vacsorára”, jegyzi fel Thomas Mann júniusban a naplójában. „A nő részeg, harsány és pimasz. Zavarta H. felolvasását II. Frigyes életének egy jelenetéből. Belebetegedtem. Utoljára volt itt. Búcsú nélkül visszavonultam.”

Golo Mann júniusban levelet ír Erich Kahler barátjának a Pacific Palisades-i új szülői házból Princetonba: „A Nyugat vonzó tulajdonságai (ezek túlnyomórészt a természet szépségei) Keleten hiányoznak: Keleten viszont megvan az, ami Nyugaton nincs: ott tudniillik mégiscsak van némi komolyság és szellem a levegőben.” Los Angelesben, hát még a német emigránsok körében, akiket Golo Mann nagy ívben elkerül, mindezt nem találja. „Itt van nekünk a tenger, amelyben nagy élvezettel megfürdöm mindennap: és újabban egy nagy kert, amelyben anyám és én kétségbeesett harcot vívunk a gazok ellen: aztán még az, hogy egész évben rövid újjú ingben járunk, nyakkendő soha, cipőt ritkán viselünk, soha nem piszkoljuk össze magunkat, soha nem látunk nyomorúságot, szegénységet, szomorúságot, csúfságot – ezek Kalifornia előnyei. Olyanok, hogy csak öregúrként szabad itt véglegesen letelepedni.” És akkor még megkockáztat egy politikai prognózist: „A United Nations meg fogja nyerni a háborút, Adolf Mester pedig már túl van élete leg-szebb korszakán: de aztán nemsokára vége lesz az Uniónak, belül is, kívül is.”

Golo Mann már régóta próbál biztonságos távolságot tartani családjától. Alkalmilag látogatóba jönni hozzájuk, az egy dolog, de immár 33 évesen ágyra, étkezésre és zsebpénzre rászorulva lenni a szülői házban, az valami más. Az emigráció által kikényszerített szoros kötődés a családhoz, „hogy eljövendő biográfusom szavait használjam, fejlődésem szempontjából legalább annyira hátrányos volt mindig, mint előnyös”, írja Manuel Gasser barátjának. De munka és saját fizetés híján Golo Mann-nak nem nagyon van más választása, mint beletörödni ebbe. Befejezi könyvét Gentről, de egyelőre nem talál hozzá kiadót; apja ghostwritereként hasznosítja magát; és továbbra is pályázik college-oknál tanári állásokra.

Leveleiben már azon is gondolkodik, hogy mint gyári munkás keressen magának állást. Ekkor a michigani Olivet College-től levelet kap, amelyben meghívják, hogy ősztől ott tanítson – arról a college-ről van szó, amelyben egy évvel előbb már tartott előadásokat.

Gret és Michael Mann-nak megszületik a második gyermeke. Négy héttel a szülés várható időpontja előtt Michael Mann Pacific Palisades-be viszi Frido fiát. Thomas Mann úgy megőrül a „fiacskájának”, mint több mint húsz éve „gyerekecskéjének”, Elisabethnek. „Ő az én utolsó szerelmem”, írja Agnes Meyernek januárban, amikor Frido már öt hete náluk volt.

„Meghatóan kedvesen” bánik Golo is a kis unokaöccsével, számol be Katia Mann Klausnak, „és nagy kár lenne, ha nem lenne egyszer neki is saját kis családja. De Olivetben aligha találja meg az igazit, és a végén egyáltalán nem is lesz ilyen ebben az országban.” Hogy a homoszexuális fiú családtervezését más probléma is akadályozza, mint az igazi feleség megtalálása, azt nem említi. Katia Mann is meg van áldva azzal a tehetséggel, hogy ne lásson meg olyan dolgokat, amelyeket nem akar látni.

Július 20-án nehéz szüléssel világra jön Anthony Mann. A gyermeket olyan károsodások érik, amelyekről már most sejthető, hogy későbbi fejlődése során láthatóvá is válnak: beszédképessége és látása korlátozott marad. A tervezettnél sokkal később, négy hónap múltán, ősszel viszi haza Gret és Michael Mann a nagyszülőktől a kétéves Fridót. A gyerekek „kábán” reagál, először nem ismeri meg a szülőket. Toni öccsére, akit három hónapos korában lát először, féltékenyen reagál.

Zürichben élő idős édesanyjáról Katia Mann már csak keveset hall. „Olyan vagyok, mint akit főbe kólintottak, és egyszerűen nem tudok írni”, olvasható Hedwig Pringsheim 1941 októberében kelt levelében. A nagy levélíró, aki mindig élénk levelezésben állt leányával, észleli kezdődő demenciáját, és egyre inkább visszahúzódik. Már csak ritkán ír. 1941 decemberében elküldi új címét, egy olcsóbb zürichi bérházét. Még megpróbálkozik a vidámabb hangnemmel, „már minden egész pofásan néz ki nálam”. De aztán nem megy tovább. „Befejezem mára, mert ez nem levél, ez csak egy boríték.” Legközelebb Katia Mann már azt a hírt hallja anyjáról, hogy 1942 júliusában meghalt. A konstanzi határon, ahol a német hatóságok pontosan négy évvel előbb megtagadták az idős Pringsheim házaspártól a határátlépést és ezzel azt, hogy meglátogathassák a lányukat, anya és leánya sejtették: soha többé nem fogják viszontlátni egymást.

New Yorkban az újonnan alapított L. B. Fischer kiadónál megjelenik Klaus Mann *Turning Point*-ja. Fritz Landshoff és Gottfried Bermann Fischer, a két német kiadó, akik a francia emigráció idején oly sok viszályt okoztak a Mannok között, és akik újra meg újra Thomas Mannért vetélkedtek, most együttműködnek. Klaus Mann 35 éves korában már a második önéletrajzát publikálja. A *Turning Point* rosszul fog: pár száz példányt adnak el belőle. Mindenesetre az amerikai kritika jól fogadja. Az apa a könyv „őszinte, szinte lelkes sikeréről” számol be Agnes Meyernek, és utal arra, hogy „nemcsak this amazing familyről ad tetszetős képet, hanem a korszakról is”. Őt magát a családtörténet ilyen közvetlen, nem irodalomáá átfórmált ábrázolása kissé kínosan érinti, amint kivehető leveléből, amelyet a könyvről Klaus Mann-nak írt. Rosszindulatú kritikuskok „jót mulathatnak e vallomások családias bizalmasságán”. Fölteszi magának a kérdést, nem „kissé korai vállalkozás-e” máris megírni a saját élettörténetét. A gyermek- és ifjúkori emlékek frissessége azonban a könyv mellett szól. „Mi, szülőcskék végtére is elégedettek lehetünk azokkal a figurákkal, akiket alakítunk.” Hogy ezen túlmenően Thomas Mann-nak nem tetszik az a milió, amely a fiát vonzza, az nyilvánvaló. „Kétségtelenül fölöttébb fennkölt gyülekezet, de azért mindenkinek hiányzik egy kereke.” Mindent egybevéve a *Turning Point* „szokatlanul bájos, kedélyesen érzékeny, okos és becsületes-személyes könyv”.

Fordulóponttra érkezett Michael Mann is. Hegedűtanára, Henri Temianka azt ajánlotta neki, hogy a hegedűről térjen át a brácsára. Rengeteg a kiváló hegedűs, brácsásból viszont

csak kevés jó van. Úgyhogy Michael Mann most intenzíven gyakorol az új hangszeren, amely kicsit nagyobb és mélyebben zengő. Aligha véletlenül következménye a hangszer-váltásnak, hogy Michael Mann novemberben a jó hírű *San Francisco Symphony Orchestra* tagjai sorába léphet.

A michigani Olivet College-ban, Amerika egy félreeső csücskében, négy órányi autó-útra Chicagótól Golo Mann 1942 ősztől történelmet tanít. Ez mindenekelőtt amerikai történelmet jelent. A tananyagot előbb könyvekből el kell sajátítania. Túl van terhelve munkával, írja Elisabeth hűgának, ezért nem tudja most Chicagóban meglátogatni: „Rendszerint három óraker kelek, és nemsokára meg fogok halni: de máris a the most brilliant man of the facultynek számítok!”

Thomas Mann hangja rendszeresen hallható Németországban. Az angol rádió számára minden hónapban ír és felolvas egy beszédet a *Német hallgatóknak*, amelyet fölvesznek lemeze, és aztán Londonból több alkalommal sugározzák. Olyan kritikusok, mint az amerikai teológus, Reinhold Niebuhr figyelmeztetnek, hogy Thomas Mann mind hanghordozás szempontjából, mind tartalmi téren igen leereszkedően beszél, és ténylegesen kevés reményt nyújt a német népnek; különösen azok iránt a németek iránt nincs benne megértés, akik maguk is Hitler bukását áhítják.

Két dolgot mindenesetre Thomas Mann megvilágít német hallgatóinak: van egy másik Németország is (amelyet ő képvisel); és olyan információkat nyújt nekik, amelyeket a hazai sajtóból nem tudhatnak meg. Júniusban beszámol a „Véreb” Reinhard Heydrich elleni merényletről, és a németek rettenetes bosszújáról is, akik lerombolják a Lidice nevű falut, és csaknem összes lakóját meggyilkolják, mert a merénylő állítólag itt húzta meg magát. A zsidóság legyilkolásáról is értesülnek Thomas Mann hallgatói, legalábbis arról, amit ebben az időben Amerikában tudnak erről. Thomas Mann már 1942 januárjában beszámol azokról a kísérletekről, amelyek során holland zsidókat gázosítottak el. Szeptemberben „a zsidók kiirtásának tébolyító komolyságáról” és 700 000 már meggyilkolt zsidóról beszél. „Tudjátok ti ezt, németek? És mit szóltok hozzá?” Befejezésül arról a 11 000 lengyel zsidóról beszél, akiket vasúti vagonokban mérgező gázzal pusztítottak el. „Megvan a részletes leírás az egész eljárásról, az áldozatok sikoltozásáról és imádkozásáról és az SS-hottentották kedélyes nevetgéléséről, akik véghezvitték ezt a tréfát. És akkor ti, németek csodálkoztok, sőt felháborodtok, hogy a civilizált világ arról tanácskozik, milyen nevelési eszközökkel lehet azokból a német nemzedékekből, melyek agyát a nemzetiszocializmus formálta, tehát morálisan teljesen korlátolt és eltorzult gyilkosokból embereket csinálni?” Propagandacélokra, tehát hogy rábeszélje a németeket a megadásra vagy az ellenállásra, a vádoló hangnem valóban nem alkalmas. De azt nem mondhatja senki, aki hallotta Thomas Mann beszédeit, hogy nem tudott semmiről.

New York 1942 októberében: Klaus Mann csődbe jutott. És életében most először túl büszke, hogy már megint a szüleitől kolduljon pénzt. „Holnap újabb nap jön, mikor nem jut rendes ételre és hosszasan tűnődhetek, hogy megengedhetem-e magamnak a földalattit és egy újságot.” Úgy érzi, egyedül maradt. Ha beszélget valakivel, mint épp Carson McCullersszel, az írónővel (kölsönösen biztosítják egymást arról, milyen nagyszerűek), úgy érzi magát, mint egy színész. „Szétmart a szomorúság és a magány. És ugyan miért ne profitálnék ebből a félelmetes elszigeteltségből? Mivel nyilvánvalóan senki sem hajlandó és képes segíteni nekem, nincs joga senkinek, hogy beleártsa magát halálvágyamba.” A napló búcsúlevéllé válik, annak elbeszélésévé, hogyan jutott ide. A „vigasztalan helyzetemről való tépelődés” kellős közepébe befut Thomas Quinn Curtiss barátjának telefonhívása, akinek sok pénzzel tartozik. Curtiss találkozót beszél meg estére Klaus Mann-nal, meg akarja hívni vacsorázni. „Tehát azt mondom, o.k., és elhalasztom az öngyilkosságot.”

Beadatja magának a szifilisz elleni napi injekcióját Martin Gumpertnél⁷ („5 cent a földalati jegyre”), aztán elmegy egy partyra, iszik pár highballt, ismét társalog Carson McCullersszel, aztán Janet Flannerrel (az apjáról készült *New Yorker*beli portré szerzőjével) és Mercedes de Acostával (aki állítólag Greta Garbo szeretője, Klaus Mann „nevetségesen lesbikus” külsejűnek találja). Szállodaszobájába visszatérve éri Curtiss értesítése, hogy a vacsorameghívást elhalasztja 22 órára. „Azt mondom erre, »that’s fine«, és elhatározom, hogy most azonnal megölöm magam.” De aztán meglátogatja Johnny barátja, fölkeresik együtt a hotel bárját, Klaus Mann az italokat a számlájára íratja. „Aztán szeretnék visszavonulni, hogy végre legyenek már túl »rajta«. De Johnny – mikor észreveszi, hogy le vagyok égve és éhes vagyok – ragaszkodik hozzá, hogy elmenjek vele Thompson’s-hoz, ahol az utolsó pennyjeit arra költi, hogy vegyen nekem valamit enni. Végtelenül hálás vagyok ezért az egyszerű gesztusért, amelyet nem fogok elfelejteni.” Nem sokkal később Johnnyt letartóztatják mint dezertőrt. És Curtiss végleg lemondja a vacsorameghívást. „Ez nyilvánvalóan a megfelelő pillanat. Elhatározom, hogy nem vesztegetem tovább az időt, hanem gyorsan végzek a »dologgal«. Forró fürdőt készítek, és fogom a kis kést – amelyet néhány hete erre a célra vettem. Megpróbálom felválni az ütőeremet a jobb csuklómon. De a kés nem olyan éles, mint vártam; azonkívül eléggé mocskos – úgy értem, a kés és az egész ügy. Fáj – nem nagyon, de kellemetlen. Kezdek vérezni. Abbahagyom, feltételezem, azért, mert félek. Mikor épp azon gondolkodom, megpróbáljam-e még egyszer, szól a telefon: *Christopher* [Lazare] szeretne inni velem valamit.” Elmennek kettesben a Times Square-re. „Christopher észreveszi ezt az ostoba kis sebet a csuklómon. Azt mondja, ne legyen gyerekes. Ő és én, mondja, nem arra vagyunk rendelve, hogy így meglépjünk. Hosszú ideig kell élnünk és szenvednünk. »Túláságosan kellemes volna ilyen ripsz-ropsz meghalni.« Berügünk. Christopher fizeti az italokat.”

Másnap: „Utolsó kívánságom, hogy *John Fletcher*, 29-es cella, rendesen bánjanak. Ő igazán derék fickó.”

Következő nap: „Újból megpróbáltam, nem sikerült.”

1942 novemberében Monika Mann New Yorkba költözik. Sajat elhatározása, valami újat akar kipróbálni, távol a családtól. Anyja azt írja Klausnak, hogy gyanúja szerint Monika „főleg azok miatt a szerénynél is szerényebb otthoni szolgálatok miatt akar Keletre költözni, amelyekre mégiscsak kötelezve érzi magát”. Ez a csípős anyai megjegyzés alighanem arra utal, hogy végeredményben már egészen jól ment a mindennapos együttélés a nehéz lánnyal, még hasznát is lehetett venni. Kicsit később az anya Monika „szerény hasznavehetőségét” dicséri, így mondják a családban, ha valamit jónak ítélnék. Nem ez az utolsó szó Monika ügyében.

Erika Mann ebben az előadó-szezonban koronázza meg eddigi *lecture*-utazói karrierjét: négy különböző előadással ötven városban lép fel. Barátnőjének, Lotte Walternek, aki továbbra sem tud apja és Erika viszonyáról,⁸ ezt írja novemberben: „Azon a 12 napon, amelyeket most igyekszem majd épp túlélni, 17 (tizenhét) *lecture*-t kellene megtartanom, 17 szanaszét szórt helységben! De ahol van egy villa, ott van út is, és ahol nem jár vonat, ott is jár busz.”

Az év elején Erika Mann annak a propaganda-hatóságnak dolgozott, amelyet az amerikaiak a hadba lépésük után kezdtek felépíteni, de nemsokára visszakozott, mert csalódott, amiért határozott elképzeléseit nem akarták megvalósítani. Minduntalan panaszkodik, hogy az ország túl keveset tesz az ellenséges aknamunka ellen; még a Hotel Bedfordban is úgy érzi, hogy náciuk veszik körül. Tavasszal nyilvánosan követelte, hogy az amerikai rádiók ne játsszák többé olyan német komponisták és előadók zenei felvételeit,

⁷ Német-amerikai orvos és író, Klaus Mann barátja és egy ideig Erika Mann szeretője.

⁸ Erika Mann-nak ebben az időben titkos szerelmi viszonya volt a nála csaknem harminc évvel idősebb világhírű karmesterrel, Bruno Walterrel.

akik, mint Richard Strauss, kiegyeztek a hitleri Németországgal. Feszült nyilvános vita támad, amelyben ő szellemesen és éles elméjűen vesz részt. És ez is része a harcának: már két évvel előbb önként fölvette a kapcsolatot az FBI-jal, és felajánlkozott informatornak, hogy segítsen kinyomozni az Amerikában tevékenykedő náci-szövetségeket. Nem „IM Erika”, nem épül be spicliként a német emigránsok közé; de gátlásai sincsenek azzal szemben, hogy a titkos szolgálatsnak dolgozzon. Erika Mann „útlevél-férje”, W. H. Auden egyszer azt írta neki: „ne gyűlölködj túl sokat”.⁹

Mikor a legidősebb gyermekek ezen a nyáron meglátogatják egyszer a szülőket, össze-tűzés támad köztük. Klaus Mann-nak az a véleménye, hogy Amerika a háború következtében el fog vadulni, ezért ki kellene maradnia az európai vérfürdőből. Ezzel az álláspontjával, amely a U. S. Armyba való jelentkezését tekintve nem mentes az ellentmondástól, egyedül marad a családban. Erika semmilyen differenciálást nem enged meg mindaddig, amíg nem nyerik meg a háborút. Az anya bírálja fia „lagymatag pacifista magatartását”, az apa pedig úgy összeszólalkozik Klausszal, hogy utána két napig betegen fekszik az ágyában. Thomas Mannt harcias nyugtalanság fogja el íróasztalánál. Már hónapok óta azzal zaklatja Agnes Meyert a leveleiben, hogy bírálja Amerikát, amiért nem eléggé eltökélten háborúzik. Naplójában üdvözli a német városok elleni támadásokat: „München bombázása 200 repülővel. A robbanások egészen Svájcig elhallatszanak, sok mérföldnyi messzeségig reng a föld. Történelmi szempontból rászolgált erre az ostoba város.” Klaus Mann a heves családi vitában szóvá tette, hogy vigyázni kellene, nehogy a Hitler-ellenes harcban odavesszenek a német értékek. Épp ezt nem akarja hallani senki.

November 17-én Thomas Mann megtartja az első előadását mint *Consultant* a washingtoni Library of Congressben. Nagy regényvállalkozásáról beszél, amelyet nemsokára be fog fejezni: a *Józsefről*. Agnes Meyer ragyogóan előkészítette a fellépést: három nappal az előadás előtt a *Washington Post*-ban és a *New York Times*-ban megjelentetett egy cikket az *Order of the Day*-ról, Thomas Mann politikai esszéinek gyűjteményéről. Az alapos és magasztaló írás a legnagyobb rokonszenv és csodálat hangját üti meg – és felkészíti az amerikai elitet az estére. A könyvtár zsúfolásig megtelt auditóriumába a Library igazgatója vezeti be Thomas Mannt – és Henry Wallace, az Egyesült Államok alelnöke. Thomas Mann nyilvános amerikai karrierjének csúcspontja ez, és ő örökre hálás is marad az alelnöknek nyájas-érdemes szavaiért és a megtisztelő méltatásért. Az előadást követő fogadáson, amelyre Agnes és Eugene Meyer házában kerül sor, az alelnök mellett Thomas Mann találkozik Francis Biddle igazságügyi miniszterrel, Henry Morgenthau pénzügyminiszterrel, a Legfelső Törvényszék néhány bírójával és Lord Halifaxszal, a brit követtel; a nagy újságíró, Walter Lippmann is elfogadta Meyerék meghívását. Thomas Mann ismét kibékült Amerikával, amellyel legutóbb megint bőszen hadakozott.

Négy nap múlva Katia és Thomas Mann távoznak Washingtonból. A látogatás programja fárasztó volt, és a „háziasszony” nem kevésbé. Thomas Mann-nak fel kellett olvasnia a regényéből, és beszélgetnie Agnes Meyerrel, ami ahhoz képest, hogy mennyire létszükséglete a távolságtartás, túlságosan intimre sikerül. „Madame búcsúzóul a szobámban”, jegyzi fel a naplójában, „utálatos bizalmaskodás. El innen, el.” Tovább utazik New Yorkba. A következő napokban a sok „el innen” miatt Thomas Mann elfelejt jelentkezni Meyeréknél, hogy megköszönje nekik a nagyszabású washingtoni fellépést. Agnes Meyer neheztel. „A Meyerné roppant fatális levele”, jegyzi fel a naplójában. Ír neki egy „csillapító táviratot, amely sehogy sem felel meg bosszankodásomnak” (minden a legnagyobb rendben, csak a kötelezettségek halmozódása megakadályozta, hogy előbb

⁹ Mivel az emigrációban végzett náci-ellenes tevékenysége miatt Erika Mann kezdettől fogva számított rá, hogy bármikor megfoszthatják német állampolgárságától – ami 1935-ben meg is történt –, ezzel nagyjából egy időben – a számára létfontosságú útlevél érdekében – névházasságot kötött W. H. Auden brit költővel, akit a húszas évek végén Berlinben ismert meg.

jelentkezzen). Hamarosan Meyerék is betoppannak New Yorkba. A találkozásuk eléggé fagyosan telik: „A nő degoûtant, a férj végül nevetlenül mogorva. A búcsú olyan rideg, amilyet a kapcsolat megérdemel.”

Mielőtt hazatérnének, Katia és Thomas Mann San Franciscóban meglátogatják Michael Mannt és családját. Első ízben hallgatják meg legkisebb fiukat mint brácsást az új zenekarában. Helyzete mindamellett „bajos” a szimfonikusoknál, véli Thomas Mann, és Pierre Monteux karmesterhez írott levelével fia segítségére siet. Aztán Michael Mann még meg is betegszik, bélelzáródás, kórházba kell mennie. Nemsokára szokatlanul csüggedt levelet ír anyjának otthonából, ami időközben már egy másik ház Mill Valley-ban, jóval közelebb San Franciscóhoz. Vajon helyes volt-e egyáltalán az a döntése, hogy zenész legyen? „Ha idejében tisztában lettem volna velem, hogy a hivatásom milyen űzött társasági életmóddal és munkavégzéssel jár együtt, nem ezt választottam volna.” A San Franciscó-i szimfonikusok januárra a legendás Leopold Stokowskit várják. Vendégkarmesterként Sosztakovics 7. szimfóniáját fogja vezényelni, amely azután lett világszerte népszerű, hogy 1942. augusztus 9-én a körülzárt és a német csapatok által bombázott Leningrádban adták elő. Michael Mann féltékeny tekintetűen a *Leningrádi Szimfóniára*: Stokowskinak „állítólag az a szokása, hogy kipécéz fiatalurakat a zenekarból, és egyedül játszat elő velük különösen nehéz szakaszokat...”

December közepén Katia és Thomas Mann visszatérnek utazásukról Los Angelesbe. Pacific Palisades-ben első útjaik egyike német emigráns szomszédaikhoz vezet, akik vigyáztak a házukra. „Tea után látogatás Horkheimeréknél, hálából a felügyeletért és a nővények gondozásáért.”

GYÖRFFY MIKLÓS fordítása

TALÁLGATÁSOK KÉT ISMERETLEN BABITS-LEVÉL EGYIKÉRŐL

„A tényállás”

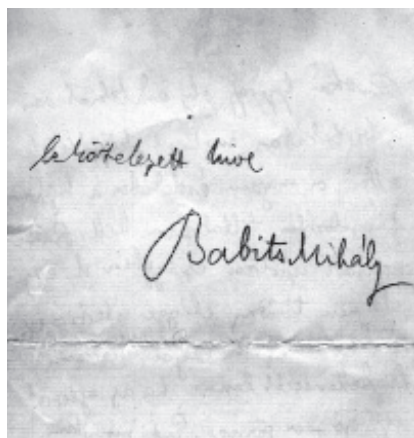
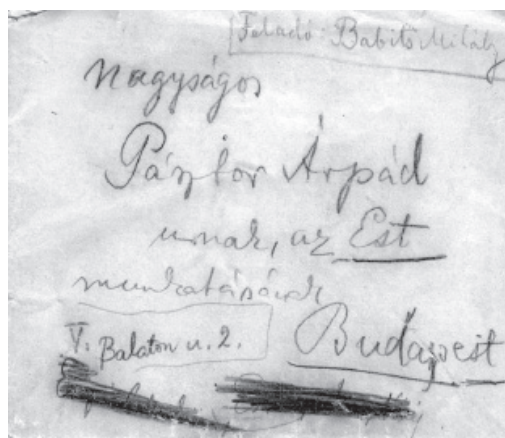
Nem ismerjük, mennyi lappangó Babits-levél létezik akár magángyűjteményekben, akár a tulajdonos tudomása nélkül egy fiókban vagy dobozban. Mostantól e lappangó levelek száma kettővel csökken. Az első levél sajátossága, hogy nem datálták, és postán sem futott, bélyeg és bélyegző nincs a borítékon. Címzett Pásztor Árpád „az Est munkatársa”, cím Budapest, V. Balaton u. 2, feladó Babits Mihály. A kisméretű borítékon található még két szó, amelyeket grafitceruzával kisatíroztak. Egyes betűk, betűrészek azonban a satírozás ellenére vagy kiolvashatók-kivehetőek, vagy sejthetők. A két szó írója lehet egy és ugyanazon személy, de lehet két különböző, sőt akár három is. Szélsőséges esetben ugyanis az egyik kéz írhatta az első szót, a másik a másodikat, a harmadik pedig kisatírozta őket. A kiolvasható vagy sejthető betűk és betűfoslányok logikus elrendezése után az első szó az „Expediálás”, a második „Est ... 16-ig” lehet. Az utólagosan odaírt „V. Balaton u. 2.” címzésről nem tudjuk egyértelműen eldönteni, Babits kézírása-e, vagy másé.

A második levél borítékja hiányzik, a levél megszólítása és tartalma alapján nagy valószínűséggel postán kézbesítették. A dátum Budapest, 1921. április 15., eszerint az *Isteni színjáték Purgatóriumának* (1920) megjelenése után és a *Paradicsom* (1923) megjelenése előtt íródott. A levél feltehetően válasz a kiadó megkeresésére, amelyben ugyan a *Paradicsom* fordításának az elkészültére kérdez rá, de ezzel a három rész egyidejű megjelenítésének a lehetséges időpontját szeretné a költőtől megtudni. Babits levelére a Révai Testvérek Irodalmi Intézete 1921. április 22-án válaszolt, amely a költőt megnyugtathatta. (Babits Mihály levelezése 1921–1923. Sajtó alá rendezte Szőke Mária. Argumentum Kiadó, Budapest, 2014. 35., 37–38. és 2883-as sorszám.)

Az első levél stílusa, helyesírása, megformáltsága Babits zaklatott állapotára enged következtetni. A második levél megfelel a kiadóval szerződésben álló költő hivatalos módorának és írásmódjának. Az első levelet olvasva számos megválaszolhatatlan kérdés merül fel, míg a második tartalma pontosan illeszkedik Babits írói munkásságába, különleges kérdéseket nem vet fel.

Az első levél: a Pásztor Árpádnak címzett levél tartalma

Babits a címzett Pásztor Árpádot arra kéri, hogy amennyiben lehetséges, akadályozza meg, hogy bármi is publikálásra kerüljön „az én ügyemben”, vagy ha ez nem lehetséges, akkor érje el, hogy csak annyi jelenjen meg a másnapi *Est*-ben, amennyire ő, Babits Ruttkai úrnak egy délelőtti levélben lehetőséget adott. Babits egy cikk esetleges megjelenésétől félt, mert állítása szerint „Ruttkai György olyan adatoknak van a birtokában, melyek közzététele ellen [neki, Babitsnak] a maga érdekében a leghatározottabban” tiltakoznia kell. A Ruttkai által ismert adatok Babits szerint „nemcsak kellemetlen[ek], hanem nagyon káros[ak] is

lehet[nek]; éppen ebben a pillanatban.” Babits bizonyos dologról, adatokról ír anélkül, hogy akár a legcsekélyebb utalással felfedné, mik ezek, hogy miről van szó – és nem csupán kellemetlennek, hanem károsnak nevezi a közlés lehetséges következményeit.

Mit tudhatunk a levél tartalma alapján?

A napilap neve – Babits írásától eltérően – nem „Est”, hanem „Az Est” volt. Pásztor Árpád író, hírlapíró 1877 és 1940 között élt, és 1910–21 között többek között a lap munkatársaként dolgozott. Gyakran járt külföldön, számos útleírása és interjúja jelent meg, a maga korában ismert személynek számított. Életrajzi adataiból feltételezhető baloldali érzelmi elkötelezettsége. Ruttkay György – aki Babits levelétől eltérően nem „i”-vel, hanem „y”-nal írta nevét – 1890-ben született, és „Az Est Lapok” külföldi tudósítójaként kapcsolódott az újsághoz. S miután apja, Ruttkay György 1913-ban meghalt, s „Az Est Lapok”-kal közvetlen kapcsolata nem is volt, egyértelmű, hogy a levélben az ifjabb Ruttkay György szerepel. A Balaton u. 2. számú épület ma már nem létezik, helyén az országgyűlési képviselők irodája áll. Korábban „A Személynök utca (a mai Balassi Bálint utca) és a rakpart közötti telekre így épült – az egységes dunaparti panorámára való törekvés jegyében – a Margithídtól északra ma is álló Palatinus-házakkal azonos jellegű épület. Északi testvéreitől csak földszinti árkádsora különböztette meg. Ez a lakóház a második világháborúban olyan súlyosan megsérült, hogy helyreállítása értelmetlen lett volna.” (Adalékok a Lipótváros történetéhez I–II., 1988., 413. oldal.)

Babitsnak a levél egész jellegéből kiolvasható félelme nyilvánvaló, miközben e félelem okáról a legcsekélyebb utalás sem található. Ruttkay Györgyben, akinek aznap délelőtt már írt, nem bíz, ezért fordul Pásztor Árpádhoz közvetlen segítségért. Pásztor Árpádot sem ismerheti személyesen, erre utal a „Mélyen tisztelt Uram” megszólítás, s az „Önhöz fordulok” levélkezdet. Babits a címzésnél még túlzásba is esik, amikor „nagyságos” megszólítással tiszteli meg Pásztor Árpádot. Babits félelme és izgatottsága lehet a magyarázat arra is, hogy kézírása – összehasonlítva a kiadójához írt második levéllel – kapkodó, nem elegáns és grafitceruzával íródott, a boríték címzése kifejezetten csúnya.

Mélyen tisztelt Uram,

Önkör forduló, egy
kéressel, egy rámnézve nagyon
kellendően ügyben. Ön bizony-
osan tehet a Dolgozóban valami-
s remélem hogy tesszi is fog-
- az Est, alkalmasint holnap
számában, foglaldozni Akar az
én ügyemmel. Nekem az a Dolgozó
nemcsak kellendően, hanem nagyon
káros is lehet; éppen ebben a pilla-
natban. Hozzájárul a Dolgozóhoz hogy
/.

Ruttkai György oly aratóval van
a birtokában, melyet közzététel-
ellen a magam érdekében a legha-
tározottabban tiltakoznom kell. Ruttkai-
kainak is istan az ügyben d. e.;
de nem tudom, eléggé ártéti = e
s' közönség fontosságát. Nekem
legfeljesebb lenne ha az ügyről
egy szó sem jönne. Ezt mondham
Ruttkai urak is. Ha azonban
maga is államit, akkor csak az új
amelyik ma megírtam Ruttkainak. —
Élőte is közönség a tudósított
Maga - a amelyre lehet befűzje a Dolgozó?
Először minél kevesebb legyen a csele-
ked. Özpontban tudósítli /.

Budapest, 1921. ápr. 15.

Tizenkételt Uram!

Megnyugodással értesülök róla, hogy a
divina Comedia egyre semmi más kiáll-
tásban került közönségbe. A Paradiso
fordításán szívesen nélkül dolgozom, mind
azonáltal nem muszáj egyezni, hogy az
ebben az értelemben lesz. Ohajtanék
a munkával résztvevő de semmiestosen
így, hogy a szíveség a fordítás jogáért
visszatérjen.

Egy nagyon fontos kérésem van
még, az új kiadásban d. e. az eddigiektől
becsülettel néhány hibát ki akarom javít-
ni s ezért mindenesetre kérek idefűzben

levonatokat: úgy a Pokolból mint a
Purgatóriumból. (Megjegyzem, hogy
javítás valószínűleg csak kevés helyen
lesz szükség és a legtöbb lap változat-
lanul fog állni.)

Ha mind a, leveleimből értesülök
az új kiadás az előzők lesz hasonló
minderesetre felmenül a Purgatórium
kötet illusztrálásának kérdése. Nagyon
kírem, hogy ebben a kérdésben csak
az én tudományom történetik döntős.

Kiváló tisztelettel:

Pálffy Mihály

Babits félelmének és felindultságának lehetséges oka

Babits életéből tizenegynéhány év volt kritikus, amikor róla, számára „káros” információkat tartalmazó cikk megjelenhetett. Ismertként tételezve e kritikus éveket, itt annyit fontos megjegyezni, hogy eme időszak a fogarasi száműzetéstől kezdődik, és 1922 elejéig tart, amikor a rendőri felügyeletet 1922. február 1-jén Vass József vallás- és közoktatásügyi miniszter feloldja.

Babits első büntetése fogarasi száműzetése. Fogaras erdélyi kisváros Brassó közelében, ahol Mikszáth közreműködésével nyílt gimnázium. Babits idehelyezését báró Barkóczy Sándor kultuszminisztériumi államtitkár kezdeményezte, mert a költő az erős központi nyomás ellenére sem volt hajlandó a Mária-kongregációhoz csatlakozni. (A száműzetés okaként ettől eltérő magyarázatok is fellelhetők.) Fenyő Miksa, Ignotus, Hatvany Lajos is felszólal az érdekében, hogy mihamarabb másik állásba kerüljön. Közbenjárásukra három álláslehetőség is felmerül Babits számára, melyek közül az egyiket Szabó Ervin, a fővárosi könyvtár igazgatója ajánlja fel, de mivel mindenképpen tanítani akart, az újpesti állami gimnáziumba került.

Az akkori gyakorlat szerint csak a kongregációhoz tartozó tanárokat helyezték a nekik megfelelő pozíciókba, ezért elterjedhetett a téves nézet, miszerint Babits is így került fel Fogarásról Újpestre. Babits ezt követően sem lépett be a Mária-kongregációba. A büntetés 1908 őszétől 1911-ig tartott, Pásztor Árpád 1911-ben került *Az Esthez*. Valószínűtlen, hogy ez idő tájt írta a levelet.

A második esemény, még bizarrabb. A *Nyugat* 1915. augusztus 16-i számában megjelent *Játszottam a kezével* című verse, amelynek alapján feljelentették. A vád a vers utolsó három sora volt:

„[...] nagyobb örömmel ontanám
kis ujjáért a csobogó vért,
mint száz királyért, lobogóért!”

Babits közlése alapján tudhatjuk, hogy két versvariáns létezik, „a csobogó vért” „lobogó vért” változatban is leírta (Babits, 1994. 5-6. oldal). A feljelentést természetesen nem a csobogó jelző váltotta ki, hanem egy leány kis ujjának a fontossága akár száz király és lobogó ellenében is. Folyamatos sajtóviták után 1916. február 1-jétől tanári állásából felmentették, és Herczeg Ferenc közbenjárására a budapesti tankerületi főigazgatósághoz nevezték ki. Két napig bírta, majd „nagy utánajáráásra” szabadságolták. „De épp ezt a csöndet, a légüres teret maga körül nem bírta el az, akit a tévedő közvélemény az elefántcsonttorony költőjének tekintett.” (Éder Zoltán: Babits a katedrán, Szépirodalmi, 1966)

A *Nyugat* 1917. március 1-jén kiadott 5. számát lefoglalták a *Fortissimo* című Babits-vers miatt. A lapszám március 6-án a vádtanács engedélyével megjelenhetett, de a vers oldalai üresen maradtak. Az ügyészség vallás elleni sajtóvétség bűnügyben indított vizsgálatot, az eljárást végül a költő pártfogóinak közbenjárására az igazságügy-miniszter eltörölte.

A kritikus időszak negyedik szakasza 1918. októberének végétől 1922. január utolsó napjai közé esik. Az akkori eseményeknek Babits civilként, közszereplőként, tudósként egyaránt rendkívül aktív résztvevője. 1919. május 2-án a Budapesti Tudományegyetem Bölcsészeti Karán a modern magyar irodalom és világirodalom rendes tanárává nevezik ki. 1918. október 13-án a Petőfi Társaság tagjává választják, majd 1920. február 21-én Móricz Zsigmonddal együtt a Petőfi Társaságból kizárják. 1919. december 5-én a középiszkolai tanári fegyelmi bizottság vizsgálatára a III. kerületi állami főgimnáziumba berendelik. A vád a proletárdiktatúra alatt tanúsított magatartása: „a proletárdiktatúra szerveitől az egyetemi tanári állást elvállalta, s így a proletárdiktatúra önkéntes támogatásának min-

den tényálladéka volt megállapítható; továbbá, hogy mint író olyan cikket (Az igazi haza. Új Világ, 1919. február 15.) írt, amely a tapasztalatlan ifjúsági lelkiületben végzetes kárt okozott” (A cenzúra árnyékában, 1966., 108. oldal). Első büntetesként a vallás- és közoktatásügyi miniszter 1920. március 31-én nyugdíjának elvesztésére ítéli. Korábban nyugdíjáról már lemondott, így a büntetés csak formális, de büntetőügye nem zárul le, hanem az államrendőrségre kerül át, és folytatódik. Többször kihallgatják, rabosítják, és állandó rendőri felügyelet alá helyezik.

Ismét Fenyő Miksa avatkozik közbe. Vass József kultuszminiszterhez 1922. január 11-én írt levelében felháborodásának ad hangot: „Az történt, hogy Babits Mihályt vagy három hét előtt beidézte a rendőrség toloncházi osztálya és egy régebbi verséért, melyben a rendőrszellem lázítást vélt felismerni, most, csaknem három évvel a vers megírása után eljárást indít meg – tehát nem az ügyészség – s Babitsot büntetéssel sújtotta, ami abból áll, hogy mint a fennálló társadalmi rendre veszélyes egyént »nyilvántartja«. Igaz, ez a legenyhébb büntetés, de nekem azóta az az érzésem, hogy nem kérek abból a rendből, melyre Babits költészete veszélyes lehet. Nyilvántartják a legnagyobb magyar költőt, aki ha verseit nyugati nyelven írná, ma a Nobel-díj kitüntetettje volna, Dantenak utolérhetetlen fordítóját, majdan jobb, belátásosabb időben az ország büszkeségét...” (A vádlott: Babits Mihály, 1996. 462. oldal.)

Vass József gyorsan és határozottan reagál: „... azonnal érintkezésbe léptem az illetékes rendőrhatósággal. Teljesen igazad van. Babits óriási költői egyénisége külön elbírálást érdemel. Örömmel közlöm Veled, hogy e felfogásomnak sikerült érvényt szereznem: Babits töröltetett abból a szégyenletes listából...” (Uo.: 463. oldal.)

A Babits-levél tartalma alapján nem érdektelen *Az Est* sorsa. A lap teljhatalmú ura Miklós Andor volt. A proletárdiktatúra kezdetén Bécsbe emigrál, a lapkiadás felelősének Szép Ernőt és a korábbi irodalmi szerkesztőt Mikes Lajost nevezik ki, akit később a visszatérő Miklós Andor nélkülözhetetlennek tartott. *Az Est* 1919. május 14-én jelenik meg utoljára, miközben a Rákóczi úti szerkesztőség helyiségeiben a Marx-fordítóbizottság dolgozik. A proletárdiktatúra bukása utáni tisztogatást, ha fizikai és politikai nehézségek árán is, de a kiemelkedő alkalmazkodó képességű Miklós Andor nemcsak hogy túléli, hanem nem kevés – finoman szólva – ravaszszággal *Az Est* visszaszerzése után a reggeli *Pesti Napló*, az esti *Magyarország*, továbbá az *Athenaeum Rt.* is érdekeltségébe kerül (Bánáti Ágnes – Sándor Dénes: A százesztendő Atheneum 1868–1968.)

Konklúziók

A Babits-levél célját és idejét könnyű lenne megfejteni, ha 1910-1921 között – amikor Pásztor Árpád *Az Est* munkatársa volt – találhatnánk akár Ruttkay György jelzéssel, akár anélkül olyan írást, amelyik Babitsról addig nem ismert, rá nézve kompromittáló történetet tartalmaz. Ilyen írást azonban nem találtunk, amiből két következtetés adódhat. Az egyik: a Ruttkaynak és Pásztornak írt levelek hatásosak voltak, azaz vagy Ruttkay tekintett el a megjelenéstől, vagy Pásztor Árpád tudta elintézni, amit tőle Babits kért – esetleg a szóban forgó cikk Babits neve nélkül jelent meg, és így az írója nem, vagy csak feltételesen ismerhető fel. A másik: figyelmetlenek voltunk, és nem vettük észre a levél és a megjelent cikk közötti kapcsolatot.

Direkt bizonyítás híján csupán találgathatunk. A Babitsot ért ismert negatív események mindegyikét személyes büntetés követte. Három közülük (fogarasi száműzetés, csobogó-lobogó vér, *Fortissimo*) egyértelmű és konkrét esemény, ahol a hatalom felháborodásának az okai ismertek, azokat kiegészíteni és a költő helyzetét még kellemetlenebbé tenni csekély valószínűséggel képzelhető el. Babitsnak a proletárdiktatúrát megelőző őszi ese-

ményekben játszott szerepe lehet a megoldás, vagy maga a Tanácsköztársaság időszaka, amikor sok minden történhetett vele, amiről ismeretünk nincs.

Jobb híján megengedünk magunknak egy feltételezést. Végigolvasva Babits Mihály 1910 és 1922 közötti élettörténetéről szóló írásokat, feltűnt egy lényegtelennek látszó, de érdekes esemény. Mikes Lajos az újságírás, a műfordítás mellett színpadi művet is írt, amelyet hosszú ideig *Nem lesz bankett* címmel csak olvasni lehetett, míg 1919. május 31-én, a proletárdiktatúra idején bemutatták. A premieren Babits Mikes Lajos páholyának vendége volt. Mikes politikai szerepvállalása és megítélése alapján a hozzáköthető kapcsolat később kompromittáló lehetett, vagy lehetett volna.

Utószó

A Babits-levél borítékján szereplő, pontosan nem értelmezhető, feltehetően utólag odaírt „V. Balaton u. 2.” címzés lehet félrevezetésre alkalmas információ. Tudniillik az 1923-ban alapított, majd 1929-től működő Baumgarten-alapítványban Babits Mihály kurátortársa Basch Lóránt volt, aki éppen az ötödik kerületi Balaton utca 2-ben lakott. (A Baumgarten Ferenc Irodalmi Alapítvány alapító oklevele, Bp., 1928.) Babitsnak az Alapítvány indulásakor a hatalommal nézeteltérései ugyan voltak, de a borítékon és a levélben szereplő nevek alapján az 1929-es év a levélírás időpontjaként nem valószínű. Habár bármi megtörténhetett. Akár még az is, hogy a költő, vagy valaki más jegyzetpapír helyett a kezében lévő, sok évvel korábban írt levélborítékra ráírta a kurátortárs címét. Még az is meglehet, hogy korábban Pásztor Árpád is a Balaton u. 2-ben lakott. A rejtélyt majd a véletlen oldhatja meg.

NAPLÓ 1956–1989

részlet

1961. január 16. hétfő

Hatvanyt ma temették. Bánt, hogy nem voltam ott. Érv: formák kedvéért ne vesztesd az életedet. Ellenérv: az illem megkívánja, áldozzál időt annak, amiből élsz. Azt hiszem, mégis hibáztam a távolmaradással. S ha már megtetted: vállald, s ne mentegetőzz. Ezt egyébként meg kell tanulnod általában is.

S itt a fiatal írók[ról szóló] határozat.¹ Nem volt részed benne, tudtod nélkül került oda neved. Formálisan azonban joguk volt odailleszteni. Tehát: vállald! Nincs undorítóbb, mint ha valaki mossa kezeit. Sánta Ferivel beszélgetés az Apostolok eszpresszóban² (délután 6–8.) Jól érezted magad, noha nem értettétek egymást. Csak a saját gondolatomat hoztam el a beszélgetésből. Igaz, ez a gondolat most is tetszik: a legtöbb emberi szenvedést az individualizmus okozza. – De mit kapsz tőle: még mindig nincs elég érdeklődés benned a másik ember iránt. Nem veszed komolyan a saját frázisod: senki nem él hiába. Nem akarsz tanulni az emberektől.

Most keresed: mégis mit hozhattál volna ebből a beszélgetésből?

1) egy csomó pletykát (Sánta – Szabó Pista – Tóth Laci azonos nemzedéknek tekinti magát; Tabákék szerintük az úri fiúk csoport);³

2) [Sánta] Feri esztétikáját: egyetlen feladat a kérdezés, a válaszolás az íróknak nem kötelessége.

1961. január 17. kedd

Szörnyű éjszaka. A mama⁴ beteg. Éjjel kettőkor jön orvos. Ébren vagyok, cigarettázom. Először gondolok arra az eshetőségre, hogy esetleg meghal. Szépen meghalni tudni talán a legnagyobb művészet. Valóban ez a pillanat az, mikor az ember vizsgálja, mit tanult az életben. A mamát gyöttri a halálfélelem, de nyugodt, csendes. Egy furcsa tünet csupán:

Király István (1929–1989) irodalomtörténész, Ady-kutató, az ELTE XX. századi magyar irodalom tanszékének professzora, a Kádár-kor meghatározó kultúrpolitikus. 1956 és 1989 között vezetett naplója tavasszal jelenik meg a Magvető Kiadó Tények és Tanúk sorozatában.

¹ Irodalomkritikánk néhány fogyatékoságáról: Az MSZMP KB kulturális elméleti munkaközösségének tézisei, *Társadalmi Szemle*, 1961/2. A dokumentum a megindult politikai konszolidációval egyidejűleg színesedő nyilvánosság akkor veszélyesnek ítélt jobb- és „baloldali” ideológiai és kulturális jelenségei, a revizionizmus és a „népi” nacionalizmus, az öncélú modernség, a dekadencia és a marxista kritika gyengeségei ellen vette fel a kétfrontos elvi küzdelmet, sok konkrétummal, nevekkkel, különös tekintettel a fiatal írónemzedék fogadtatására.

² Az V. kerületi Kígyó utca 4–6. számú házban 1903 óta működik ezen a néven étterem, söröző.

³ „Úri fiúk csoport”: utalás Devecseri Gábor, Karinthy Ferenc és Somlyó György körére a negyvenes–ötvenes évekből.

⁴ Értsd: Király István anyósa.

nem akar idegenek közt lenni, mindenáron itthon akar maradni. Most először gondoltál rá: legyen erőd a szép halálra.

Délután Némethék jöttek volna. Lemondtam telefonon. Virágot küldtek, immáron másodszor. Laciban mégis van jószág. (Tegnap Sánta Feri Féja szavait közvetítette: [Németh] minden hatalommal jobban akar lenni és tud is; felolvasókörúton voltak vidéken egyszer '45 előtt: rendőrség – Laci mossa kezeit: én beteg vagyok, a barátaim cipeltek el, még a lázát is megmérte. Bántott, miközben hallgattam. Csodálatosan be lehet mocskolni mindent.)

Igaz-e, hogy a szocializmus csak az anyagi nyomorúságot szünteti meg, s a lelkit nem? Nem igaz. A legtöbb lelki szenvedést az individualizmus okozza. S a megvalósult szocializmus ezt győzi le.

Egyetlen, mai olvasmányokból szedett gondolat (*Béke és szocializmus*, 12. sz.): Lenin az opportunizmus nyelvi sajátsága: a ködös, elvont, szétfolyó beszéd.⁵ Azaz az úgynevezett esszéstílus, Sötér és Bóka nyelve.

1961. január 18. szerda

A mamát déli ½ 1-kor kórházba vitték. Nem voltam itthon. Mari egyedül intézett mindent. Most se jól választottam meg az időt. Nem jól döntöttem, mi fontos, mi nem.

A mama nagyon beteg. Két nap óta komolyan foglalkoztat a halála. S közben dühös vagyok magamra. A halála egyszerre riaszt szeretetből, s a kényelemszeretet, a megszokás miatt. Valóban szeretem a mamát, nagyon fog hiányozni, de ez az érzés számító érzésekkel is keveredik: felborul egy megszokott életrend, s ez is bánt, ez is nyugtalanít. Vagy törvényszerűen fonódik össze szeretet és megszokás? De éppen ezt kellene szétválasztani.

Mikszáth *Fekete város*-kéziratának feldolgozását csináltam egész nap.⁶ Távlatlan, fantáziátlan munka. Csak a pénz miatt. De ennek valóban utolsó ilyen jellegű munkámnak kell lennie. Nem prostituálhatom továbbra is magam.

A mama betegsége, a beszenyvező munka rosszkedvet gyűjt fel. Talán amit máskor észre se vennék, most bennem reked, nyugtalanít, foglalkoztat.

Hruscov beszéde;⁷ rövid híradás ma róla a lapokban: a karrieristák, a lakkozók ellen beszélt. Miért rándulok össze erre? Az emlékeim rosszak? Miért szimatolok anarchizmus-veszélyt mögötte? Hiszen lényegében rokonszenves. Az engedelmesség, a hízalgés szolgák erénye: önálló felnőtt emberekre van szükség! De hol válik el a fegyelmezettség és a szolgálai, hízalgő engedelmesség? Mi a kritérium? Hol a választóvonal önálló, bátor, kezdeményező tett, vélemény s anarchista individualizmus között? A karrierizmust, a lakkozást ostorozva nem a fegyelmezettség megbélyegzésére adunk-e megint szavakat az anarchista individualizmus kezébe? S főleg: nem válik-e ez frázissá?

Eszembe jutott ma ismét a Benkével való beszélgetésem. [Illés] Béla idézte fel: a Mikszáth-szobor felavatására őt kérte meg beszéd tartására Benke.⁸ Inkább Bélát, mint engemet. A múltkori beszélgetésünk óta bizonyára megint az „ellenzéki” mánia él benne. Pedig csak őszinte voltam, s pártszerű keretek közt őszinte! Elmondom:

⁵ A párt nyelve – a nép nyelve, *Béke és Szocializmus*, 1960/12., 82–93.

⁶ Mikszáth Kálmán, *Regények és nagyobb elbeszélések 1899: A fekete város*, kiad. KIRÁLY István, Bp., Akadémiai, 1961 (Mikszáth Kálmán Összes művei 22–23).

⁷ Szabó L. István, Az SZKP Központi Bizottságának plenumán felszólalt Hruscov elvtárs, *Népszabadság*, 1961. január 18., 5. (A Hruscov-beszéd teljes szövegét lásd: Nikita Szergejevics Hruscov beszéde a szovjet mezőgazdaság kérdéseiről, *Népszabadság*, 1961. január 24., 3–4.)

⁸ Kocsis Andrásnak a VIII. kerületi Mikszáth Kálmán téren álló Mikszáth-szobrárt 1961. március 11-én avatták fel. Az ünnepségen Illés Béla író mondott beszédet. Benke Valéria kommunista politikus, ekkor művelődési miniszter.

a) nem becsülik-e le az „ideális” eszmei tényezőket, s így az irodalom szerepét is jelenleg a pártvezetésben; nem túlzottan az anyagi érdekeltségre építenek-e csak?

b) helyes-e az az elképzelés, mely literátokra, s nem írókra kívánja felépíteni az irodalmi életet, helyes-e a kiadókon, szerkesztőségeken át az irodalmat irányítani szándékozó irodalompolitikai koncepció: nem az egészséges irodalmi közvélemény megteremtése-e a fő feladat; s irodalmi közvéleményt kiadókon, szerkesztőségeken át nem lehet teremteni, ehhez írószövetségi pártszervezetekre van szükség, s komolyan kell venni az Írószövetséget;

c) elvi politikát, elvi kritikát sürgetnek; de semmiféle elviség nincs légüres térben; az irodalmi életben az az absztrakt elviség, amely a burzsoázia morálját s a tehetség diktatúráját nem veszi számba: jóra nem vezet.

Ezeket mondtam el. Azaz nem szépítettem, nem lakkoztam. Őszintén s pártszerűen előadtam problémáimat. Eredmény: bizalmatlan, gyanakvó tekintet: a szektásság beszél belőlem. Íme az új vonal egyik reprezentánsa. Ne lakkozzunk, hirdeti, s közben bizalmat csak annak ad, aki ugyanazt mondja, amit ő is gondol. Szavak és tettek.

*

Az irodalom a maga erejét mindig egy nagy társadalmi tartalomból szívja. *A l'art pour l'art* ezeket a megtermékenyítő szálakat vágja el. Az irodalom talaja az emberi élet, ha innen kiszakítom, éltető nedveket nem kap.

*

Hruscsov beszédét olvasva: öntudat, lelkesedés, a jutalmazás társadalmi-erkölcsi formái – csak a kommunista társadalomban játszanak egyre nagyobb szerepet; ha az anyagi érdekeltséggel szemben ezeket hangsúlyozod: idealista vagy – megfeledekzel róla, hogy az új ember kialakulásához a társadalmi feltételeket kell először megteremteni.

1961. január 24. kedd

Julika egész délelőtt a szobámban játszik. Tanulmányozhatom a nevelés titkát. Két dolog kell folyvást neki: dicséret, [azaz] elismerés és feladat. Az utóbbi a fontosabb. Nyűgösködik, nem tud magával mit kezdeni. Feladatot adok neki: építs egy várost. Lelkesen hozzákezd, egy óra békém van, csak közben egy-egy ötletet kell még odavetni: mi hiányzik még a városból. Feladatot adni az embereknek – talán minden pedagógiában ez a legfontosabb. S még egy: a feladatnak legyen célja, távlata. Erről megfeledektem: Juli magamagától költött egyet: a cicának születésnapja van, az ő tiszteletére épül a város. El is neveztük cicavárosnak.

*

[A] Mikszáth [-kritikain] dolgozom. S a szenvedésről gondolkozom közben. Hülyeség, hogy a szenvedést kell általában leküzdeni: az ostoba, értelmetlen, céltalan szenvedés méreg csupán. De van olyan szenvedés is, amely termékeny: a szülő nő, az alkotó ember szenvedése. Ez a szenvedés az élethez, a boldogsághoz tartozik hozzá.

1961. január 24. kedd este

Lengyel Szövetség;⁹ Illyés, Tolnai, Juhász Feri – velük egy asztalnál. Egész este én beszélek: individualizmus, perszonalitás, anyagi nyomor – lelki nyomor: az individualizmus kínjai –; Illyés egy kérdésben vitába száll: nem hiszi, hogy a mai ifjúság már nem annyira nemzetben, sokkalta inkább emberiségben gondolkozik. – Gabriel Marcelre hívja fel a figyelmem: *L'homme problématique*.¹⁰

Fogadás után: Szabó Magdával, Juhász Ferivel megiszunk a körúton egy feketét. Üres és meddő együttlét: nincs közös témánk, mondanivalónk.

1961. január 26. csütörtök

A mama operációja; a halál a küszöbön áll. Zaklatott, ideges este. Vadas Sári, Kálmán, Piroska, Kun Miklós a kórházban – odahaza: Rót Piri, Bözsi, Lia, Teri – Az orvosok örömbüszkesége: mintha nekem jól sikerül egy cikk.

1961. január 28. szombat

Apámék megérkeznek. Egy órát késik a vonat. Fagyasztó hideg. Kopottan öltözött, szegényes emberek szabják meg az állomás képét. Egy ország legjobb tükre: nézz körül a nagy pályaudvarokon. Magyarország ebben a tükörben csúnya arcot mutat.

*

Schopenhauer: *Parerga und Paralipomena. Von dem was einer vorstellt*.¹¹ – eudaimonologia: „boldogságtan” alaptétele: a boldogság fő forrása a saját belső életünk, az egyéniségünk – a külső világhoz, a társadalomhoz való viszony teljesen mellőzve benne. – Ellentétel: a boldogság fő kritériuma a hasznosságtudat, boldog élet – a hasznos élet; ami viszont hasznossá teszi életünket: az értelmes munka. Avagy: lehet-e boldog bárki is, bármilyen gazdag belső lelkivilágú ember is, ha csak önmagának él; minden belső gazdagság ellenére is kíséri valami kínzó ürességérzés.

*

Gide naplója.¹² Ami rokonszenves benne: egy ember, aki mindig önálló ítéletre tör, nem szolgál a gondolatataiban, hanem szuverén.

Valami, ami jelmondat lehetne: plutôt se taire que se plaindre.¹³ De éppen ezért keveset árul el még naplójában is önmagáról. Ez a jelmondat csak a világ felé kötelez: önma-

⁹ Valószínűleg a Lengyel Írók Szövetsége küldöttségének fogadásáról van szó.

¹⁰ Gabriel Marcel, *L'homme problématique*, Paris, Aubier, 1955.

¹¹ Arthur Schopenhauer művének pontos címe: *Parerga und Paralipomena: Aphorismen zur Lebensweisheit: Von dem was einer vorstellt*. Magyarul: Schopenhauer Arthur, *Az olvasásról és a könyvekről és egyéb válogatott fejezetek a Parerga und Paralipomenából*, Bp., Világirodalom, 1920. Király István könyvtárában Schopenhauertől a *Sämtliche Werke* kötetei maradtak fenn – nyilván innen olvasta a szóban forgó művet is.

¹² André Gide 1889 és 1942 között vezetett naplója két részletben, 1939-ben, illetve 1944-ben jelent meg.

¹³ „Jobb hallgatni, mint panaszkodni.” (fr.)

gunkkal szemben viszont nélkülözhetetlen az őszinteség, s a panaszok is ehhez tartoznak. Gide mint ember talán épp e miatt az önmaga előtt is szégyenkező panaszkodni nem-mérés miatt maradt felszínes ember.

*

A mama betegsége juttatja eszembe: a halál a legjobb vallató, a jellem a halállal szembenézve lepleződik le, itt dől el, mit tanult az ember egy életen át. Az élet: előkészület a nagy vizsgafeladatra, a halálra; szépen meghalni – ez a tartalmas élet igazolója.¹⁴

1961. február 3. péntek

Sibelius zenéjét hallgatom: minden nagy emberi alkotás mélyén valami tragikus szomorúság bujkál. Enélkül nincs igazi emberi élet, nincs igazi öröm.

Tegnap Sőtérnél: fekete, pálinka, beszédtema ismét az az átkozott doktori cím! Elegem van belőle: cím és rang nélkül akarok megöregedni. A tündöklő étellel torkig vagyok, öröme csak az alkotó életnek van.

Tegnap: első egyetemi nap. 50-re zuhant a szemináriumi jelentkezők száma, új ember mindössze három jött, s körülbelül harmincan elmaradtak. Zavar és csömör bennem.

Este kitör rajtam a mindebből összetorlódó idegesség. Mert nem igaz, hazudsz, ha azt mondd, nem akarsz doktor s akadémikus lenni. A lemaradás fáj. Fáj, hogy cím s rang nélkül állsz, fáj a fogyó népszerűség és tekintély. A fáradtság, kedvetlenség kicsap az estben. Kettős alakban látod önmagad. Az egyik valaki idegen neked, mint egy gép, aki Mikszáth [-kritikait] csinál, egyetemen előad, értekeznek, a másik te magad vagy, magad, aki fájsz, s a két ember között óriásira növe szakadék. Ez az egzisztencialista életérzés, ha ezt a szakadékot nem betömni vágyol, hanem mélynek, adottnak veszed, ha az eldologiasodott társadalmi én és igaz önmagad közt az összhangot nem keresed meg, ha ennek a kettétépességnek alapján kezded gondolkodni: menthetetlenül az egzisztencializmus gondolataiba futsz. Meg kell keresni, miért jött létre ez a szakadék, meg kell keresni, mi a kiküszöböléséhez az út!

Miért jött létre? Nyilvánvaló a közvetlen kiváltó ok: a sértettség, a megbántottság, a társadalmi méltánylás, elismerés elmaradása. Individualizmus ez? Csak a társadalom elismerése tudja igazolni munkád értelmét? A munkádat – legyen az bármi – kell mindig úgy csinálni, hogy a társadalom elismerése nélkül is érezd értelmét, érezd, hogy az hasznos. Önmagad előtt tudd igazolni a létedet, s ezt az igazolást más nem adhatja meg, csak a munkád, a tetteid. Egy irányba visznek a gondolatok: valamiféle egyenlőségjel van a társadalmi elismerés vágya és az individualizmus közt. A közöny a társadalmi elismeréssel szemben: a leküzdött individualizmus.

1961. február 4. szombat

Az idealizmus utolsó kísértő nyoma: ha az ember túlbecsüli a személyiség szerepét. Egyéni lelki-akarati teljesítményekkel akarja megoldani, aminek gazdasági előfeltételei vannak. Nem prédikálni kell az embereknek, hanem viszonyaikat tedd valóban emberiekké.

¹⁴ Apám szépen halt meg. Amikor 1989 nyarán a daganatos betegsége során agyi áttét jelentkezett és zavarossá vált a gondolkodása, hallgatást parancsolt magára – két hónapon keresztül feküdt némán az ágyában, nem panaszkodott, nem beszélt. 1989. október 19-én aztán, egy csütörtöki reggelen nem ébredt fel többé. (*Király Júlia megjegyzése.*)

Pratolini: *Szegény szerelmesek krónikája*.¹⁵

– Egyetlen központi gondolat: az ember jó, az emberben hinni s az embert szeretni kell. Az embertelenség lényege: az embermegvetés.

1961. március 11. szombat

Szeminárium. A vitákat akarod szabadon engedni, gondolkozó, vitázó embereket akarsz. Azt akarod, hogy helytálló, művelt emberek legyenek, akik felvértezettek a polgári kultúrával való harcra, ismerik azt, látókörük van. Eredmény: individualista intellektueleket és sznobokat nevelsz.

1961. július 4. kedd

Lampedusa: *Párduc*.¹⁶ Nem értem sikerét, nem tetszett. S hazugság minden, mit haladó tartalmáról összebeszélünk. A csömör regénye. Egyetlen, amit hátrahagy: a mélységes rezignáció. –

1961. december 2. szombat

XXII. kongresszus után.¹⁷ Lassan leüledett benned minden. Mi marad nyitva? Nyugtalanít az a tétel: ma már a szocialista világ határozza meg a történelem menetét. A mi oldalunkon a nagyobb erő? Így van-e ez? S a hazai vetületében: fel lehet-e építeni például az irodalmi életben arra a politikát: az értelmiség 96 százaléka ma már a szocializmus mellett áll. Indokolt-e az ily mérvű bizalom? Amennyire nem tudtam egyetérteni azzal a Rákosi-tétellel: fasisztákkal kell megcsinálnunk a szocializmust, ha nem is annyira, de zavar ez a tétel is. Az egyetemen dolgozva tudok hinni ebben, az irodalomban nem. Nem szabad [az] irodalom területén dolgoznod.

Egyéni ügyed. A baloldaliak ellen tett kitételek mind fájnak. Egyre jobban hajszolnak bele, hogy baloldalinak tűnjél fel. Munkádból semmit sem látnak, csak azt, hogy nem akarsz szerkeszteni. Megint mellőzések, megint kihívások. Darvas¹⁸ figyelmeztet: rossz a levegő körülötted. Felkérik cseh előadásra, Pali, Miklós megkapja az értesítést, téged megint kihúztak valahol.

1961. december 13. szerda

Délután ½ 4–½ 5 – Aczállal beszélgetés. Elvállaltam a *Kortárs* szerkesztését.¹⁹ Előzmény: Aczél Marival beszélt korábban, célozgatott. A beszélgetés fő pontjai:

¹⁵ Vasco Pratolini, *Szegény szerelmesek krónikája*, Bp., Szépirodalmi, 1956.

¹⁶ Giuseppe Tomasi di Lampedusa, *A párduc*, Bp., Magvető, 1961 (Világkönyvtár).

¹⁷ A Szovjetunió Kommunista Pártjának XXII. kongresszusa: 1961. október 17–31. Fontos esemény a desztalinizáció szempontjából. Hruscsov nyilvánosság elé tárt olyan adatokat, amelyek a XX. kongresszuson még csupán zárt ülésen hangzottak el. A kongresszus új pártprogramot fogadott el, a KB első titkárává újra Hruscsovot választották. A kongresszus után Sztálint eltávolították a Lenin-mauzóleumból.

¹⁸ Darvas József író, politikus, a Rákosi-korszakban különböző miniszteri tisztségeket töltött be, ekkor a Magyar Írók Szövetsége elnöke.

¹⁹ Király István neve az 1962. márciusi számon szerepel először mint felelős szerkesztő. Az 1964. évi első számot már – mint főszerkesztő – Simon István jegyzi.

Aczél:

1) Megbeszéltem az elvtársakkal, engedélyt kértem tőlük, hogy még egyszer beszélhessek Királlyal.

2) Szükségünk van a maga tudására és tekintélyére.

3) Az irodalmi közéletben az él, hogy maga nem ért egyet velünk; ezt a látszatot meg kell szüntetni.

4) Senki sem kényszeríti magát: igennel vagy nemmel válaszoljon.

Én: Nem akarok szerkeszteni, de a XXII. kongresszus után kényszerhelyzetben vagyok.

Aczél: Senki sem kényszeríti.

Én: Van morális, s lelkiismereti kényszer is. Szeretném, ha meg tudnám győzni magukat, nem helyes, ha én szerkesztenék, s ha Aczél elvtárs közvetítené az én ellenvetéseimet is.

Aczél: Halljuk az ellenvetéseket!

Én: Tudományos lemaradásom. Ez kínoz, gyötör (elsősorban a szubjektív vonatkozásait vettem fel; végletesen szubjektív voltam).

Aczél: Tehát: Király vállalja, de kéri az elvtársakat, gondolják meg, nem volna-e helyesebb, ha a doktori fokozatot előbb megszerzi, s 3-4 év múlva nagyobb tekintéllyel végezhetné ezt a feladatot.

Én: Helyes-e olyan területen dolgozni, ahol az ember nem szereti az embereket, s nem szeretik őt sem.

A: Rendes ember nem is szeretheti az írókat.

Én: A dogmatizmus címkéjével lehet-e itt dolgozni? Lentről csakhamar jönni fog a dogmatizmus vádja. Felülről: „a jobboldalisággal kívánja lemosni dogmatizmusát.”

A: Ilyet nem fognak mondani.

Én: Majd Aczél elvtárs fejére idézem az első adandó alkalommal.

Végeredmény: A[czél] az első variációban felvetett módon viszi tovább a kérdést. S majd meglátjuk.

Végső benyomások:

1) Az élet kegyetlenül objektív.

2) Aczél nagy hibája: a mindenkit lejárató, durva hang. Elöttem csepülte Köpeczit, Szabolcsit, Sőtért, Tolnait. Engem is ugyanígy csepül vajon?

3) Alapjában nem bízunk az emberekből, nem szereti őket.

*

Miért kellett elvállalnom ezt a dolgot?

1) Nyilvánvalóan élhet valami a közvéleményben, ami szerint nem értek egyet a párt kultúrpolitikájával. Ennek az érzésnek véget kell vetni. Lehetetlen számomra mint kommunista számára, hogy ilyen véleményt grasszálni engedhessek. Nem tehetek mást, mint a gyakorlattal megmutatni [az ellenkezőjét]. Ez az egyik legenda, amit kötelességem szétrombolni.

2) Élhet a közvéleményben a másik legenda: tudok szerkeszteni. Ez éppoly legenda, mint az előbbi.

A legendák áldozata lettem: döntenem kellett, melyik legendát áldozom fel. S itt a választás nem lehetett kétséges.

ÉP(P)

Enyedi Ildikó: Testről és lélekről

Ép testben ép lélek – Juvenalis jól ismert, eredetileg szatirikus élű szentenciájához jutnak el Enyedi Ildikó filmjének főhősei, egy nő és egy férfi egymás felé araszoló, igencsak rögzös útjukon. Külön-külön nem épek sem testben, sem lélekben. Találkozásuk, közeledésük, majd egygyé válásuk folyamatában lesznek éppé; két félből, a szó szoros értelmében vett fogyatékoságukból együtt formálódnak egészé, kölcsönösen kiegészítve egymás hiányosságait. S e folyamat *épp* akkor jut el fordulópontjához, amikor törés következik be kapcsolatukban, amikor a nő az épség helyett elutasítottságában épp a rombolást, a halált választja, de a férfi telefonhívása ebben az utolsó pillanatban menti – mindkettőjüket. A fordulat csodás, ahogy az egész film is az: a közös álom spirituális, misztikus, mágikus motívumán alapul, amiképpen a dramaturgiai és képi megoldások tökéletes illesztése szintén egyfajta csodálatos, magával ragadó esztétikai rendbe, mintegy a szemünk előtt kibontakozó épségbe (és nem utolsósorban varázslatos szépségbe) rendezi el a film anyagát. Az ép test és ép lélek nagyon is komoly és szép gondolatként jelenik meg Enyedinél, s ha különleges karakterek spirituális, misztikus vagy mágikus világában járunk is, a forma mintegy érzéki közelségbe hozza, átélhetővé, szinte tapinthatóvá teszi a „csodát” mint az élet – az életünk – különleges fordulatait, találkozásait, történéseit.

Csakúgy, mint a rendező eddigi filmjeiben. Tizennyolc év után Enyedi szerzőként ott folytatja, ahol a *Simon mágussal* abbahagyta. Az egyetlen figyelemre méltó különbség, hogy amíg az első három egész estés játékfilm története megnyit egy távlatos horizontot, addig a *Testről és lélekről* világképe szűkösebb, ám ebből következően emberképe jóval intenzívebb, mélyebb és gazdagabb. Az *én XX. századom* (1989) mesei ikerpárjának valóban mesébe illő bizarr kapcsolata a kettőjüket egyetlen személynek gondoló férfival az 1900-as évek hajnalán még szépnek és ígéretesnek láttatja az új évszázadot, tele olyan technikai csodákkal, mint az izzó, a távíró vagy a mozi. Különös történelemfilozófiai fénytörésbe oly módon kerül Enyedi bájos meséje, hogy mi már a rendezővel együtt tudjuk, mi lett a 20. századból. A *Bűvös vadász* (1994) operai szüzséje az ördöggel lepaktáló fausti sors drámáját eleveníti fel napjainkban – és a misztikum örök, ismétlődő világában. A *Simon mágus* (1998) pedig kifordított, apokrif bibliai parafrázisként a vallásbölcseleti hagyomány segítségével mutatja be szerelmi történetét. A *Testről és lélekről* a címében is kifejezett szűkítéssel már csak az emberi sorsdrámára koncentrált; arra tehát, ami eddig keretét adta egy absztrakt gondolatmenetnek, illetve amit egy absztrakt gondolatmenet keretezett. Enyedi mintha legújabb filmjében lemondana a filozófiai távlatokról – hogy filozófiáját az emberi távlatok feltárására összpontosíthassa.

Az összpontosítás formaalkotó elvként is meghatározza a filmet: ritka az egyes motívumok ilyen tökéletes illesztése, ami nemcsak a test és lélek harmonikus egysége felé törekvő hősök sorsát, hanem test és lélek – avagy két ember, két világ – összetartozását is híven kifejezi. A filmben megfogalmazódó egyszerű – az életben azonban annál nehezebben kivitelezhető – gondolat elsősorban művészi megformálásával válik tartalmassá. A kifejezés ereje adja a film művészi erejét, ezért a továbbiakban e kifejezőerő formai eszkö-

zeivel foglalkozom, inkább csak a teljesség igényének álmával, semmint annak megvalósításával. Az maradjon a film és hősei jól megérdemelt kizárólagos joga.

*

A *Testről és lélekről* kiindulópontja, alapötlete, mintegy „tézise” a főszereplők közös álom munkája. (Tegyük hozzá, hogy ez a gondolat vélhetően nem független Enyedi legfontosabb mentorának, Erdély Miklósnak *Álommásolatok* című 1977-es filmjétől.) E köré szerveződik a film valamennyi eleme a történet elbeszélésmódjától a karaktereken át a képi motívumokig. Szoros egységük elemzésüket is megnehezíti, hiszen mindenről egyszerre kellene beszélni.

Hőseink egy vágóhíd munkatársai, közös álmuk így egyfajta szublimációként, vágyteljesítésként nem csupán idillikus szerelmi viszonyt ábrázol, hanem idillivé alakítja hétköznapiak valóságát is. A szarvasmarhákat feldolgozó üzem hidegen technicista, ugyanakkor rémisztően naturalista világával szemben havas tájban szarvasként élék háborítatlanul természetes életüket. Az állatok a filmben antropomorf jegyeket öltenek, az álmódok helyzetére rimelnek: szomorú-vádoló tekintetek a vágóhídon, kíváncsi-érelkedők az erdőben; félelmetes, szorongató tömegben itt, intim magányban, szabadon ott. A szereplők ugyanakkor az álmodott állatok vonásait viselik magukon: a lány riadt, bizonytalan karaktere vibráló őziketekintetet, a férfi béna balkarja patás szarvaslábat idéz. A lány alakja különösen összetett módon kapcsolódik az állatokhoz. Ő mintha az álmok szublimált világát élné a valóságban is: megriad az érintéstől, ügyetlen a hétköznapi kommunikációban, naiv-gyermeki a lelkülete. Jellemző módon a vágóhídon minőségi ellenőrként dolgozik, azaz egy sötét szobában ül a számítógép monitorja előtt. Autisztikus vonásokat mutató személyiségzavarának leküzdését jórészt állatok segítségével kísérli meg: plüssfigurákat vásárol, s velük simogatja magát, illetve munkahelyén ő simogatja az állatokat. Szublimált, gyermeki (lásd még az óvodai pszichológust, akitől felnőttként sem tud elszakadni) világából a szerelem segítségével igyekszik eljutni a testi-érzéki (felnőtt)világhoz, amely tehát hiányzik az életéből. Az egyoldalúan lelkitől tapogatózik a deficitese testi felé, hogy a kettő egyensúlyba kerülhessen.

A férfi, ha nem teljes mértékben is, de inverze a lánynak. Ő nem közelít valamihez, hanem távolodik valamitől, mindenekelőtt a testi-érzéki kapcsolattól, amelyet a maga részéről egyszerűen befejezettnek nyilvánít. Elvált, felnőtt lánya van, a magányos férfi üres rutinját éli napról napra: este két sör, a távirányító kapcsolgatása, majd elalvás a tévé előtt. Gazdasági igazgatóként, vezetőként, a szellem embereként bölcs döntéseket hoz, még az önkritikára és a bocsánatkérésre is képes, mindez azonban szintén a múltjából, tapasztalataiból, korábbi sorsából fakad, s ily módon egyfajta fáradt rezignáció hatja át. A lányból még, a férfiből már hiányzik a testi; a lányban még merev, kialakulatlan a lélek, a férfiban már bizonyos mértékben túlságosan is érett, bezáruló. Kétféle irányból közelítenek a közös épség felé (az előtt és az után élethelyzetét jelzi a maga egyszerűségében a köztük lévő karkülönbség is), amely a közös álomban fogalmazódik meg.

A szintézis, az együttesen létrehozott épség ugyanakkor nem tünteti el, hanem megőrzi a karakterek személyes vonásait, vagyis nem egyénként változnak meg, hanem együtt: csak egymás mellett, egymás számára, egymás által valósítják meg test és lélek (sz)épségét. („Én nagyon szépnek látom magát”, mondja a lány az ebédlőben a férfinak munkatársa füle hallatára, mire az zavartan ekkor még így felel: „Ezt nem hiszem el.”) Ez a film legfontosabb, a legkevésbé sem csodán, jóval inkább mély valóság- és életismereten alapuló gondolata, s egyben Enyedi ember- és világképének foglalata, amellyel a rendező jóval túllép a történetben rejlő románc (valóban mesei) műfaján. A szerelmi egyesülés jelenetében a lány alapvetően szellemi módon van jelen – s közelít a testi felé, míg a férfi

testi módon – ahonnan közelít a lelki felé (miközben a szeretkezés scenérozása egyaránt magában foglalja az álmok állatmotívumát és a szereplők testi-lelki adottságait, illetve korlátait). Nem hagyják el tehát saját személyiségüket a másik kedvéért, csak elindulnak a másik felé. Ezt fejezi ki az idillt (és a románc műfaját) finoman ellenpontoszó befejezés: a férfi béna karja miatt továbbra sem tudja felválni magának a paradicsomot, a lány viszont most is kényszeresen lesöpri a orszát az asztról. Nem beszélve arról az elgondolkodtató záróképről, amely az üres erdőt mutatja. Ha az álom megvalósul – akkor nincs többé...? Eddig az álomból hiányzott a valóság – most nem fog a valóságból hiányozni az álom? Költői kérdés, méghozzá e film révén a szó legszorosabb értelmében.

Lássuk e „költőien lakozás” és a költői eszközök néhány további motívumát! Ilyen mindjárt a nyitójelenet, ahogy a fontosabb szereplők „fénybe állnak” és egyfajta révületbe esnek; ahogy érzik, élvezik, használják a fényt; láthatóvá teszik azt, ami egyébként láthatatlan, természetes módon láthatóvá teszi őket és a világot. Vagy a vissza-visszatérő tükröződések és reflexek az üzemi étkezde üvegajtáján, magányos éjjeleken a szobák plafonján, s végül a szerelmi együttlét tükröződést és reflexet szintén egyesítő képsorában. Ráadásul ez Enyedi művészetének legerősebb szerzői vonása; ez a fény ragyogta be *Az én XX. századom* fekete-fehér képeit, s ez a fény ragyogott fel Simon mágus megjelenése nyomán Párizs utcáin és a szerelmes lány arcán. Hasonló funkciója van a hangkulisszának, a vágóhíd csonttörését és vérlocsanását ellenpontoszó puha erdei zajfüggönynek, továbbá az érzelmi csúcsponton megszólaló „szerelmes zenének”, Laura Marling gyönyörű dalának.

Jóval földhözragadtabb, pontosan kimért a történet dramaturgiai építkezése. Főhőseink szerelmi történetének háttérben bontakozik ki a HR-es kolléga házasságának válságtörténete. Felesége az újonnan felvett „falu bikájával” csalja meg (nem először), s erre a fiatalemberre főhősünk is féltékeny lesz. Kétségbeesésében és bosszúvágytól hajtva a megcsalt férj lopja el a búgatóport, s próbálja az ügyet felszarvazójára kenni. Tragikomikus tette saját történetén túl motiválja a férfi főhős bölcs, belátó, megbocsátó karakterét, alkalmat nyújt a rendőrségi nyomozáson keresztül némi társadalomkritikára, de leginkább napvilágra segíti a közös álmot. Az eset kapcsán ugyanis pszichológus érkezik az üzembe, aki a munkatársakat álmaik felől is faggatja. Így derül fény a közös álomra, amelyet hangfelvétel bizonyít (a bizonyítási eljárást majd az érintettek folytatják az álmok leírásával, immár egymás között). A pszichológus ráadásul rendkívül érzéki, fiatal nő, aki nemcsak szakmai alapon tereli a vizsgálatot a szexualitás és a vágyfantáziák területére (persze a búgatóporon kívül). Érdemes ezen a ponton egy apró, de talán fontos részletre utalni, amely jól megvilágítja a férfi főhős és – rajta keresztül – a rendező gondolkodásmódját. A pszichológusnő nyilván azt gondolja, a közös álmot látó két ember gonosz tréfát űz vele. Amikor munkája végeztével elköszön a gazdasági igazgatótól, újra rákérdez erre, aki végül ráhagyja: igen, gyerekes vicc volt. Miért mondja ezt? Megnyugtatósképpen? Provokációból? Vagy a közös álom – vágyálom csupán, valójában viszont fikció; egy kapcsolat elképzelt-vágyott „narratívája”, ami nem más, mint a *Testről és lélekről* című film? „Kihallatszik” tehát a férfi válaszából a rendezőé, méghozzá egyfajta ars poeticaként, amely épp annyira egzakt, amennyire megfoghatatlan, annyira „értelmes”, mint amennyire „értelmetlen”. Méghozzá azért, mert a kérdés rossz: igennel vagy nemmel lehet rá csak válaszolni, miközben a jó válasz – Enyedi szerint – a kettő között van.

Végül térjünk rá a *Testről és lélekről* legszokatlanabb és ezért legkockázatosabb elemére, a főszereplők háttértörténetének a lány esetében teljes hiányára, a férfiében pedig alapvető hiányosságára. Mindez akár bírálatként is felvethető a filmmel szemben, amennyiben központi alakjaik nem hitelesek, különlegességük nem kap magyarázatot. Számomra azonban ez a megoldás, csakúgy, mint a korábban elemzett befejezés, a történetben rejlő műfajtság távoltartásának szándékát jelzi. Nem mintha bármi baj volna a műfajjal mint olyannal, még akár a konfliktusokat megnyugtató módon lezáró románcsal sem. Enyedi

filmje azonban – mondhatni saját története ellenében – nem ezen a módon szerveződik. Számos jele van ennek: negatív módon például a románcos „hangulatú” álomjeleneteket provokatíván ellenpontozó naturalisztikus vágóhídi képsorok, vagy önmagában az a döntés, hogy a „románcot” állatok „játsszák el”; pozitív módon pedig az alkotó markáns szerzői kézjegyeinek sora, így – az előző példánál maradva – az állatmotívum „vonulása” Az én XX. századom szamarától a *Bűvös vadász* nyulacskáján át a Simon riválisának szemfényvesztő mutatványához téli álmukkal mintát adó medvékig. A legfontosabb döntés azonban a műfajiság távortartásában a háttértörténet szabálytalanságával, nevezetesen hiányával kapcsolatos. Szinte várjuk, hogy akár a munkahelyi teszten, akár a lány saját pszichológusánál feltárul valami hőseink múltjából, de a férfiről (itt) semmi sem derül ki, a lányról meg legfeljebb annyi, hogy óvodás korában is ugyanide járt. S noha az idős szakember nem nagyon tud mit kezdeni gyönyörű felnőtt nővé serdült egykori pacienseivel, az mégiscsak jó helyen kopogtat, hiszen otthon esténként előbb a fűszertartókkal, majd régi dobozokból előhalászott játékgúrákkal „pszichodramatizálja” aznapi konfliktusait. De hogy miért is ilyen, mi van a múltjában, hogy különös viselkedése miatt miféle sérelmek érték eddig, illetve hogy milyen betegségben szenved (ha egyáltalán), az nem derül ki róla. A férfi előtörténetéről ennél többet tudunk, ám az is hiányos, s ily módon esetleges. Talán következetesebb lett volna őt is teljesen „megfosztani” a múltjától, ám ugyanakkor az kétségkívül jogosnak tűnő megoldás, hogy míg a lány esetében egy úgymond veseszületett, ezért nem a múltja által motivált lelki alkattal találkozunk, addig a férfi esetében nincs ilyen mindent eldöntő és felülíró determináció (a béna félkéz ilyen értelemben nem minősül annak), ezért az ő „back storyját” legalább utalásszerűen sejtetni kell. A háttértörténetek voltaképpen hiánya végül is csökkenti a film pszichológiai realizmusát, s ez szintén kockázatos megoldás, hiszen döntő fordulatokat hozó, látszólag motiválatlan vagy aránytalan tetteket kell elhinnünk a szereplőknek. (Hasonló mondható el a film másik, szintén „műfajkísértő” vonásáról, a történetet átható humorról: sokat nevetünk, ám korántsem gondoljuk azt, hogy vígjátékot látnánk.) Ám Enyedi pontosan ezekkel az eszközökkel éri el, hogy hősei a konkrét és az elvont, a valós és a csodás határán egzisztáljanak; épp abban a tartományban, amelyben épségük – már és még – kiteljesedhet.

*

Enyedi Ildikó különös karaktereket mozgat különös közegben. Nemcsak története csodás, hanem annak elbeszélése és képi ábrázolása is – s ebben rejlik a *Testről és lélekről* saját titka, avagy csodája. A forma plasztikus és érzéki, precízen komponált, mondhatni racionális működtetése olyan esztétikai közeget hoz létre, amelyben láthatóvá válnak életünk és a világ működésének láthatatlan összefüggései, elmondható egy olyan párbeszéd, mint: „– Belehalok, annyira szeretem magát. – Én is nagyon szeretem magát”, s elmesélhető egy boldog befejezésű szerelmi történet.

Ilyen nincs, szoktuk mondani, legfeljebb a mesében. Igen, épp ott.

DÖNTÖTTEM

A döntés, Székesfehérvár, Csók István Képtár, 2017. január 22. – április 30.

Nem mindennapi kiállítás nyílt meg ez év január 22-én a székesfehérvári Csók István Képtárban. Mert ugyan itt állították ki először 1945 után Csontváryt, itt épült fel Schaár Erzsébet *Utcaja*, Kovalovszky Márta és Kovács Péter kezdeményezése révén itt lehetett nyomon követni a 20. századi magyar művészet történetét, de helyet kaptak itt az Árpád-kori kőfaragványok éppúgy, mint a dunántúli pásztorfaragások. Olyan bemutatót, azaz inkább protokoll-eseményt azonban aligha rendeztek itt, melyet egy Budapesten tartott sajtótájékoztató konferált fel, önálló honlapján (!) pedig a polgármester, a múzeumigazgató és a városi színház – anno Péccett a kongeniális *Óriáscsecsemő*-előadást rendező – igazgatója köszöntését olvashatjuk. Előtte a városi hírportálok szinte naponta számoztak be lelkes hangvétellel az előkészületekről, s a kísérőprogramok, a tárlatvezetések, az „esti beszélgetések” azóta is gondoskodnak a publicitásról: csak a honlap esemény-rovata már az 54. médiamegjelenést regisztrálta. A lelkes tudósítások pedig szinte egyöntetűen országos jelentőségű kulturális eseménynek minősítik a kiállítást, mely „erkölcsi és morális” (sic!)¹ döntésre kényszeríti a látogatót, méghozzá „innovatív fény- és illathatások”² kíséretében.

Ehhez képest a nézőt a képtár üres alsó szintje fogadja, csak a Somogyi Győző tervezte, a város nyári ünnepségein szereplő három óriásbáb áll az egyik sarokban. Üres az emeleti nagyterem fele is, mindössze a kurátor, Tóth Norbert magyarázó szövegét, „üzenetét” olvashatjuk a falakon. A vastag függönyön keresztül a kiállítás elsötétített és fekete kelmével burkolt terébe belépő nézőt a hatalmas betűkkel felírt DÖNTS! imperatívusza fogadja. A falakon, a félhomályban Párkányi Raab Péter busómaszokról készített fotógrafikái láthatók, a közepén megvilágított kápolnaszerű installáció külső oldalára Somogyi Győző *Magyar hősök arcképcsarnoka* című, 1996-ban befejezett sorozata került, belülre pedig az Árpád-ház szentjeit felidéző galéria, közepén Jézust a Szent Koronával ábrázoló festménnyel. Amúgy az ígért fényhatásokról a képek hátsó megvilágítása, az illatokról pedig egy dobozba rejtett illóolaj-párolgató gondoskodik.

Nos, Párkányi Raab busómaszokjai alig-megformáltságuk miatt nehezen értékelhetők, a szobrász szerényen háttérbe is húzódik, de nyilván vigasztalja majd már bejelentett egyéni tárlata ugyanitt. Somogyi Győző művei mellett viszont nem mehetünk el ilyen könnyen. Immár talán konszenzus van abban, hogy a hetvenes évek meghatározó alkotásai, legjobb grafikái közé kell sorolni gyűrt arcú, micisapkás falusi és városi prolijait, főként TSZ-öregasszonyait, kültelki Jézusait. Későbbi művein egy megváltozott, a régi falusi búcsúk nyalókáit és cukorfüzereit idéző színvilág, s a groteszk iránti – de már a tudatosan vállalt konzervatív világképbe tagozódó – hajlam formálja tájképeit és sorozatait. Katona- és szentportréin ez a szemlélet a Pátriában való feltétlen hittel s a „legkisebb királyfi” népmesei pátoszával ötvöződik, elérve azt, hogy a néző a párdubcőrös kacagányok, sujtások, váll-lapok, vaskeresztek és más kitüntetések minuciózus ábrázolása ellenére sem unja el ezt a hősöz-mivoltukban is esendő hősökkel teli galériát (amelynek válogatásával egyébiránt vannak fenntartásaim). Ugyanez vonatkozik az Árpád-házhoz kötődő szente-

¹ www.adontes.hu (Üzenet menüpont)

² Például: http://est.hu/cikk/121385/a_dontes_-_az_erzekszervekre_hato_kiallitas

ket összegző sorozatára is. Ugyan továbbra sem értem, hogy az országfelajánlásra vonatkozó bibliai passzus miért rovásírással íródik, de végül is a Guadalupeai Szűz mintájára készséggel elfogadom Szent László lajbiját, ahogy elfogadom, hogy Skóciai Szent Kálmán alakjában a művész önmagát parafrazeálja. Tarkapillangós-aranybogláros-gyöngyös, de őszinte hittel alkotott mesevilág.

Nem tudok azonban szabadulni a gondolattól, hogy a függöny mögé rejtett látvány csupán látványos függelék, Tóth Norbert kurátor (művészet)politikai programjának illusztrációja. A kiállítás valódi főszereplője a „kulturális közgazdász”, vállalkozó, a Forrás Galéria (a Forrás Művészeti Intézet Nonprofit Kft.) vezetője s a tavaly bejegyzett Tóth Norbert Kurátori Iroda Kft. tulajdonosa. A galéria – honlapja szerint – 2000-ben alakult, s mint büszkén közli, „céggűjtemények építésével vált ismertté” (sic!), és „36 vállalati gyűjtemény létrehozásában vett részt multinacionális cégek és magyar vállalatok részére” (sic!).³ Itt nem állom meg, hogy előre ne szaladjak: mindez azért is érdekes, mert 2017-ben a fehérvári kiállítással többek között éppen „a fenevadat kiszolgáló névtelen globális pénzhatalom világalma”⁴ ellen kíván küzdeni.

Kiállítóhelyiségük 2007-ben nyílt meg, s a szürnaturalizmushoz visszanyúló (Csernus Tibor, Szabó Ákos, Szinte Gábor) vagy egy korszerűbb figuratív művészetet (Szemadám György, König Róbert, Csáki Róbert, Incze Mózes) preferáló művésznévsorával a fővárosi magángalériák közegebb szélésebb körben is elfogadott szereplőjévé vált, a megnyitók-ról készült fotókon a ma „ballibnek” besorolt művészek és értelmiségiek is feltűnnek. A galéria vezetője sem ostorozta még a „soha meg nem valósuló modernizmust” és „a teremteni képtelen ellenkultúra pusztítását”, hiszen akkor nem rendezett volna Gyarmathy Tihamér-kiállítást, nem szervezett volna háromszor is kiállítást Pauer Gyulának, vagy nem hívta volna szerepelni Szomjas György festőbarátait.

A fordulat, a profil és arculat radikális megváltozása a 2010-es évhez köthető. A tematikus, stílusosan és színvonalában is meglehetősen vegyes Boldogasszony-kiállítás a galéria zászlóshajója lett, az elsősorban a határokon túli magyar nézőknek szánt vándorkiállítást első külföldi állomásán, Székelyudvarhelyen immár az akkori kulturális államtitkár nyitotta meg, de megjelent rajta az országgyűlés elnöke is. A kisebbségi létben élőknek nyilván nagyon fontos, ünnepi esemény volt egy-egy megnyitó, de ezek az alkalmak egyre kevésbé szóltak a művészetéről, egyre inkább az új kulturális kurzus demonstratív megnyilvánulásaiává váltak.

Ehhez illeszkedett az az esemény is, melynek során a szélesebb közvélemény is megismerte a Forrás Galéria nevét: Szócs Géza meglehetősen szokatlan módon, minden nyilvános egyeztetés nélkül erre a magángalériára bízta a pekingi reprezentatív magyar kiállítás megrendezését és válogatását. Ez a tény, s a felvonultatott hullámzó minőségű anyag méltán váltotta ki a művészeti élet komoly hányadának – finoman fogalmazva – értetlenségét. Nem minden alap nélkül úgy kezdtek tekinteni a galériára, mint félhivatalos, kormány- és MMA-közelit intézményre, s ezzel párhuzamosan a Forrás is egyre inkább ugyanúgy tekintett önmagára.

Tóth Norbert pedig a maga módján ügyes szervezőnek és fáradhatatlan menedzsernek bizonyult. Keleti nyitás a politikában? Akkor rendszeres, jól promotált részvétel a pekingi art expón, kortárs mongolok és észak-oszétok a galériában. Kiemelt cél lesz a határon túli magyarság támogatása? Akkor stratégiai szövetség a tevékenységi körét amúgy is kereső Nemzetstratégiai Kutatóintézetrel: az ott létrejött Kárpát-Haza Galéria mintegy a Forrás fiáléja lesz, ott rendezik meg a határon túli magyar művészek immár impozánssá bővülő kiállítás-sorozatát, amely minden bizonnyal listavezető az egy megnyitóra eső miniszterek, parlamenti alelnökök, államtitkárok és egyéb kormánypolitikusok tekintetében.

³ www.forrasgaleria.hu (Magunkról menüpont)

⁴ Vö. 1. számú jegyzet.

Hangsúlyoznom kell: *önmagában* semmi probléma sincs a Forrás Galéria tevékenységével. Stabil törzsgárdája, közönsége van, komoly és létező művészi-látogatói igényeket elégíti ki széles kapcsolatrendszerrel, profi módon. Bár az általa preferált művészeti törekvések nem feltétlenül egyeznek a saját értékrendemmel, úgy vélem, számos alternatív elképzelés férhet meg egymás mellett egy normálisan működő művészeti életben. Ám a kísérőként megjelenő, s egyre agresszívbán kizárólagosságra törő ideologikus kinyilatkoztatás, Tóth Norbert megfogalmazásában az „üzenet” mellett már nem lehet szó nélkül elmenni.

Maga az üzenet nem túl bonyolult. Mondandója lényegét tulajdonképpen már Somogyi Győző 2014-es, a Vigadóban rendezett kiállításának „kuratori gondolatában” megfogalmazta. A cél eszerint a föld és ég, a természet és teremtő közti kapcsolat létrehozása olyan szakrális jellegű alkotás segítségével, mely „öröktől fogva a világ rendező elvét hordozza”. Ezen felül meg kell védeni a közösséget a „globálisan feloldódó, elkülönülő egyénell” (sic!), a lokális értékeket pedig a „globális spekuláció” világával szemben.⁵

Ennek olvastán el kell gondolkodnunk azon, hogy Tóth vajon mélységes elhivatottságból fakadó meggyőződésből ír-e ilyeneket (ahogy Somogyi minden bizonnyal ilyen alapon festi képeit), vagy pedig a kurrens ideológiai trendek cinikus követőjeként. Ennek eldöntéséhez érdemes összehasonlítani „A döntés” című kiállításnak az idei Velencei Biennálé magyar pavilonjára szóló pályázatát a megvalósult fehérvári kiállításon olvashatókkal. A Velencébe szánt szövegben jóval óvatosabb volt a szerző: csak a jó és gonosz közti választási kényszerről tett említést, a nemzetközi művészeti világ e kétévenkénti boszorkányszombatján tán mégse jöhetett elő az ellenkultúrával és a hazug modernizmussal vagy a pénzügyi körök viláгурalmi törekvéseivel.⁶

Székesfehérváron azután már nem kellett tovább óvatoskodnia. Itt már néven lehetett nevezni a fenevad arcait, vagy nyíltan (ateizmus, tudomány, pénzgazdaság), vagy a busómaszkok mögé rejtve („a fenevadat kiszolgáló, névtelen globális pénzhatalom viláгурalma”), szabadkőművesezni („a vallás megsemmisítésére törekvő titkos társaságok”), migránsozni („pusztító hadak rohannak le országokat”), megkérdőjelezni a reneszánsztól (?), a romantikától (?) máig tartó folyamatok teljesítményeit („az évszázadok óta teremteni képtelen ellenkultúra pusztítása”) és cakumpakk az egész avantgárdot (a szépség száműzése „egy soha meg nem valósuló modernizmus” nevében). Fel hát „az ősi seregekkel megerősítve” (?) a harcra, az armageddoni csatára a fenevad tombolása ellen! Sapienti sat...

Illetve, bár a szöveg aktuálpolitikai vonatkozásaival nem kívánok tovább foglalkozni, a koncepció ellentmondásaira, a művészetről szóló sommás megállapításaira azért visszatérnék. Számomra ugyanis alapprobléma, hogy a kiállítás – címével ellentétben – nem kínál fel valódi döntéshelyzetet. A busómaszkokról készült fotók nem igazán alternatívái a másik oldalnak. Nem én vagyok az első, aki szóvá teszi, hogy már szerepeltetésük, a fenevad arcának megidézésére való kiválasztásuk is eleve megkérdőjelezhető. A magyar (sokác) kulturális hagyományban alig megváltoztathatóan a téltemető, groteszk-játékos, inkább mulatságos jelentésárnyalat tartozik hozzájuk, amit egy kuratori koncepció aligha lesz képes felülírni.

Ha pedig valaki mégis a gonoszokkal azonosítaná őket? Akkor mérlegelni kezd? Van bármiféle realitása annak, hogy a látogatók egy része III. Richárdként inkább gazember szeretne lenni? S ha nincs, akkor miről kellene dönteni? Másfelől: a fenevadnak kizárólag hadvezérek, katonák lehetnek az ellenpólusai? Mi van, ha a néző tiszteli ugyan a magyar

⁵ Somogyi Győző életmű-kiállítása. Kuratori gondolat. (www.mma.hu/muveszeti-hirek/.../somogyi-gyozo-életmu-kiállitasa-a-vigadoban) 2014. szept. 29

⁶ http://ludwigmuseum.hu/file/velencei_biennale/2017_palyazatok/10_Toht_Norbert/57.%20Velencei%20Bienn%C3%A1le,%20Somogyi%20Gy%C3%B6z%C3%B6,%20T%C3%B3th%20Norbert,%20P%C3%A1ly%C3%A1zat.pdf

hősöket, de a szépséget és igazságot inkább Bartók Bélánál keresi? (S hadd tegyek itt egy megjegyzést: nem tudom, ugyan miért legyen példaképem a képsorozat egyik szereplője, vitéz Barankay József százados, aki a II. világháború egyik ukrajnai csatájában kiadta „az egyetlen rohamtűzér sem kerülhet élve az ellenség kezébe!” parancsot, biztos halálra ítélve ezzel magyar katonáit).

Ennek kapcsán is rákérdezhetünk a kurátori koncepció egyik további problémájára: valóban minden esetben csalhatatlanul, százszázalékos biztonsággal kijelölhető a jó és a rossz? A fekete vagy fehér között sohasem lehetnek átmenetek? Görgey például – szerintem joggal – ott szerepel a hősök panteonjában, ám sok százezer, amúgy szintén becsületes kortársa és utóda őszinte meggyőződésből mégis az aljas árulót látta benne. Dönts? Az elevenek és holtak feletti utolsó ítékezés talán nem feltétlenül tartozik a kurátori kompetenciák közé, hagyjuk azt az arra hivatottakra.

Még pár szó Tóth Norbertnek a pusztító ellenkultúrát s a szépséget száműző modernizmust kárhóztató kijelentéseiről. Aligha akad ma bárki, aki a művészet 19. századi „sorsfordulójától” kezdődő fejleményeket megszakítatlan diadalmenetnek látná, s nem lenne tisztában e folyamat ellentmondásaival, időnkénti voluntarizmusával, be nem teljesült ígéreteivel. De nagyon remélem, hogy csak kevesen vannak, akik mindezek mögött csupán a „fenevad” áskálódásait vélik felfedezni, s ennek alapján mondjuk Cézanne-t, Van Goghot, Picassót vagy épp Adyt, Bartókot, Kondort az Antikrisztus ágensének tartják. Ráadásul e művészek munkásságától aligha lehet elválasztani „az állandó változtatni akarás kényszerét” (idézet Tóth Norbert 2014-es „kurátori gondolatából”). Ennek alapján nyugodtan kárhóztathatná a kurátor Somogyi Győzöt is a világító színek használatáért, Párkányi Raab Pétert a montázs-elvért vagy szobrainak egyes expresszionista jegyeiért, s elítélhetné a galériájához kötődő művészek döntő többségét is. Ezért azt gondolom, hogy ebben az esetben nem annyira az Athosz-hegyi festő-szerzetesek szigorú normáihoz való visszatérésről, hanem csupán retorikai fogásról van szó.

Mindenesetre, ahogy a kiállítást körülvevő erőteljes marketing és eseménysor is jelzi, a „magyar jövőt építők” fontosnak tartják az ilyen „csapatépítő tréningeket”, melyeket a kritikai észrevételek mellett is tudomásul vehetünk, hiszen ismétlem, elég széles az út, elvileg több párhuzamos, egymást esetleg opponáló elképzelés is elférhet rajta. Tudomásul kell venni a művészeti szekértáborok létezését, ha azok betartják a békés egymás mellett élés játékszabályait, s nem kezdenek szándékos területfoglalásba. A Csók István Képtár (s közvetve a Szent István Király Múzeum) meghódításával viszont pontosan ez következett be.

*

A 2015-ös év vége felé száznál is több történész, levéltáros, művészettörténész gyűlt össze a fehérvári városháza dísztermében, hogy elindítsák a város történetének és kulturális örökségének módszertanilag újszerű módon, kiállításokkal és tanulmánykötetekkel történő feldolgozására szánt programot. Minden szakember hangsúlyozta, hogy a múzeum modern gyűjteményével, legendás kiállításával a város egyik Európa-szerte ismert jelképévé vált, amolyan kulturális brandként úgy összeforrott a várossal, mint mondjuk egykor Kaposvár és Szolnok a színházával, tevékenységének támogatása tehát Fehérvár evidens érdeke. A helyi illetékesek mosolyogtak és bólogattak, majd három hónapra rá az időközben összevont múzeumba és városi képtárba kinevezték művészeti főtanácsadónak Filep Sándor festőművészt.

Filep indulásakor – az alapi elmegyógyintézet ápoltságairól készült sorozatával – Somogyihoz hasonlóan a valóság nyersebb-érdesebb, groteszk hangvételű rétegeit célozta meg. Munkáiban később is felbukkantak a szürrealizmus, – sőt, lexikon-címszavának

amúgy baloldalisággal nem igazán vádolható szerzője szerint – a konceptualizmus elemei is. Ám „az avantgárd örületek” irányába tett megingását nyilván ugyanúgy szégyelli, mint a múzeum által létrehívott alapítványtól 1983-ban kapott Smohay-ösztöndíjat. Mert hiába az elismerések, a művészeti akadémia tagsága, Filep és a vele fémjelzett, Melocco Miklós védernyője alá helyezkedő F-csoport (Párkányi Raab Péter, Legédy Péter, Kádár Tibor, Horváth Lajos, Ughy István – aki szerint Matisse *Táncoló*kja nemes egyszerűséggel szélhámosság)⁷ minden fórumon az általuk képviselt figuratív művészet hátrányos helyzetéről beszél. Ugyanez a nehezen megmagyarázható sértettségéből táplálkozó támadási pozíció aztán már komplett leleplezéssé kerekedik ki az amúgy több mint negyven köztéri emlékművet jegyző Párkányi Raab nyilatkozataiban. Eszerint a rendszerváltás óta egy, a művészet halálát kívánó, konceptuális művészekből és művészettörténészekből álló maffia vette át az uralmat, akik ellehetetlenítik, öngyilkosságba kergetik a tisztességes figuratív művészeket, hogy végül magyarelleses igyekezetükben művészetünk almáját odadobják a globális fenevadnak, hogy az csutkáig rágja le azt.⁸ A tévképzeteknek, a rosszindulatú torzításoknak és szimpla hazugságoknak (pl. „...olyan nevek, mint Csontváry vagy Kondor nem férnek az általuk írt 20. századi magyar művészetbe”)⁹ ilyen keverékével elég nehéz vitaközni, ráadásul egyre inkább úgy tűnik, e kör művészei egy-est hergelik bele a mind képtelenebb vádaskodásba.

A frusztráltságból pedig paranoia fakad: Filep szerint „ördögi dolog s nagyon ravaszul ki van találva”, hogy a művészeti iskolák a kiadott „rossz, csúnya, gusztustalan” feladatok révén tudatos rombolást végezzenek, hogy a „fluxus-divatot” felkaroló teoretikusok „az értéktelent hirdetik”, s „lelkileg betegítik így meg a társadalmat”. (Még szerencse, hogy azt mondja az interjúban: „nem szeretem az összeesküvés-elméleteket”).¹⁰

Ezek alapján nem túl meglepő, hogy az új tanácsadó rögtön megbízatása után kemény „elvi bírálatban” részesítette a múzeum egész addigi tevékenységét. Szerinte a művészettörténészek „egyszerűen nem tudják, mi a művészet”, amolyan „szakmai cinizmusnak” nevezhető okokból nem foglalkoznak a nézőkkel, belterjes kiállításokat rendeznek, egyáltalán nem odavaló fércművekkel. A cél a közönség visszacsábítása, s hogy kimozdítsa „jelenlegi holtpontjából” a fehérvári művészetet.¹¹

Most kellene nagyokat nyelni és tízig számolni... Filep Sándor és a segítségül hívott Tóth Norbert röpké egy év alatt tönkretette, de legalábbis gúnyos idézőjelek közé rakta egy több mint fél évszázados szerves, konzekvens fejlődés eredményeit. Lazán megkérdőjelezi Kovalovszky Márta, Kovács Péter és a nyomdokaikban haladó művészettörténész-szakemberek teljesítményét, negligálnak egy valóban létező szakmai konszenzust, miszerint a fehérvári múzeum az egyik legfontosabb és leghitelesebb művészeti helyszín Magyarországon. S emellett kirekesztik a 20-21. századi magyar művészetből mindazokat, akik horribile dictu az avantgárd vagy a neoavantgárd képviselői voltak, vagy akik nem férnek bele az általuk követett „letisztult realizmus” keretei közé.

Egy olyan helyszínen jelenik meg Tóth Norbert agresszív üzenete, amelytől mindeddig idegen volt az efféle hangnem. Lehet, hogy más falak között nem lenne mindez ennyire fájdalmasan bántó. Ahogy a plázák giccsgalériáiban sem állítanak ki Kornisst vagy Nádlert, s ahogy furcsa volna, ha a Forrás Galéria éppen Borsos Lőrinc, Mécs Miki vagy a

⁷ Medveczky Attila: Hol a spiritalitás a művészetben? www.eredetiemep.hu/fuggetlenseg/2011/január/07/11.htm

⁸ Párkányi Raab Péter: Magyar művészeti maffia, magyarhirnap.hu/cikk/4224/Magyar_muveszeti_maffia, 2014. 09.05.

⁹ Uo.

¹⁰ Medveczky Attila: Ízlésrombolók kora, www.eredetiemep.hu/fuggetlenseg/2010/marcius/12/17.htm

¹¹ Nagy Zoltán Péter: Le kell törölni a port. Interjú Filep Sándorral, www.szekesfehervar.hu/index.php?pg=news_168966,2016,03.31.

Société Réaliste munkáinak adna helyet, úgy e mostani kiállítás a Csók Képtárban a porcelánboltba belerohanó autó képzetét hívja elő.

Ami szomorú és elgondolkodtató: feltehetően nem véletlen balesetről, hanem az addigi értékeket tudatosan lesöpörő durva helyfoglalásról van szó a város kulturális irányítóinak asszisztálása mellett. S még szomorúbb: a minden területen nemzeti stratégiává előlépett ellenségkeresés, a „ki kit győz le?” végső soron mindenki számára veszteségeket hozó rossz játszámája nehezen látszik befejezhetőnek. Hiába bízna a megtámadott fél a jőzan érvek erejében, ha a másik oldal minden mozzanatból csak a „fenevad tombolását” véli kihallani. Szerintük nincsenek alternatívák, nem lehetségesek a viták, a kompromisszumok, csak „a halogatások, kifogások és magyarázkodások világa” létezik, nem lehetek hát „belga” se. Akkor pedig dönteni fogok: nem szolgálom azt a „magyar jövőt”, melyet Tóth Norbert, Filep Sándor, Párkányi Raab építene.

„NEM ÍGY VOLT”

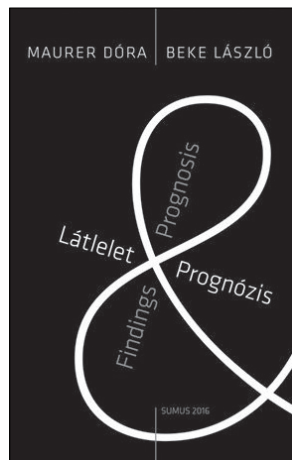
Maurer Dóra – Beke László: *Láttelel – prognózis*

Ennek a könyvnek harminc évvel ezelőtt kellett volna megjelennie. Akkor persze nem jelenhetett volna még meg: a rendszerváltás előtt ma már nehezen visszafejthető módon könyvekben kevésbé szabadon mondhatták el a véleményüket az egykori avantgárd művészek és progresszív művészettörténészek, mint a dokumentumfilmekben vagy a rádióban. Vagy helyesebb lenne progresszív művészeket és avantgárd művészettörténészeket írni? A pillanatnyi elbizonytalanodás is jelzi, hogy a nyolcvanas évek elején-közepén még egyértelműnek tűnő fogalmak mára elhalványodtak – talán mindez nem lenne így, ha ez a könyv harminc évvel ezelőtt megjelenik. Bonyolult időcsapda.

Már maga a könyv, a Maurer Dóra és Beke László nyolcvanas évek elején és közepén készített interjúiból, beszélgetéseiből készített összeállítás is vegyíti az idősíkokat. Az első rész a Balázs Béla Stúdió égisze alatt 1984-ben forgatott és 1986-ban bemutatott *Nézetek, magyar művészet 1960–1980* című dokumentumfilm szöveggönyve, a második rész pedig a Magyar Rádió egyik kulturális műsorába szánt, 1980-ban felvett, de később befejezetlenül hagyott interjúfüzér. A beszélgetések az akkori közelmúltról, a hatvanas-hetvenes évek magyar művészetéről, illetve a lehetséges jövőről szóltak: milyen lesz a nyolcvanas évek képzőművészete? Tehát a jelenbeli olvasó a nyolcvanas évek múlt- és jövőképét követheti – ez már önmagában is spárgamutatvány. Az igazi kihívást azonban elsősorban nem is ez jelenti, hanem az 1980 és 1984 közti finom különbségek érzékelése: a két időpont között lezajlott változások képzeletbeli rekonstrukciója. Ha a képzőművészeti szemléletek felől közelítjük meg a korszakot, a két időpont közt nem finom repedés mutatkozik, hanem mély szakadék: 1980-ban talán még csak Birkás Ákos látta előre az avantgárd halálát, 1984-ben az új szenzibilitás már rég elmosta az előző korszak underground építményét. Ha az intézményrendszert vizsgáljuk, még nagyobb a hasadás: 1980 és 1983 között lezajlott a magyar képzőművészet fékezett rendszerváltása, többek között az alkotóközössé-

gek felszabadításával, az állami vásárlások rendszerének átalakításával, Bereczky Lóránd és Néray Katalin pozícióba emelésével. Korántsem függetlenül a nagypolitikai átalakulásoktól olyan változások következtek be, amelyek hatása egészen napjainkig érezhető: az akkori reformok rég beroszdódott maradványait úgy őriztük a rendszerváltás után, mintha legfényesebb hagyományainkról lett volna szó.

De a *Láttelel – prognózis* kötet elsősorban nem a máról szól, hanem a tegnapelőtről. A hatvanas évekről, amely még ötven évvel később is úgy áll a képzőművészetről szóló magyarországi gondolkodás és a szakmai érdeklődés középpontjában, hogy sokszor az alapfogalmak szintjén sincs egyetértés. A könyvet lapozgatva néha az lehet a mai olvasó

Sumus Alapítvány
Budapest, 2017
168 oldal, 2700 Ft

véleménye, hogy a nézetek az eltelt harminc év során nemhogy differenciálódtak volna, de mintha azóta számos kérdést egyszerűen elfelejtettünk volna feltenni magunknak. Ilyen elsődlegesen a magyar művészet fogalmának problémája; ennek romjain a kilencvenes évek elején akadémia épült, amely mára eltakarja azt is, ami valaha ebben a megközelítésben értékesnek látszott. A nyolcvanas évek elején-közepén a magyar művészet és egyetemes beágyazódásának lehetősége nyílt és értő vita tárgyát képezhette – az akkori résztvevők néha már unták is az agyonismételt mondatokat: „a mi korosztályunk számára egy ilyen történeti vázlat már-már sztereotíp sémává laposodik, annyiszor gondoltuk végig és annyiszor fogalmaztuk meg újra és újra” – mondja Beke László a filmbeli beszélgetés felvezetéseként. Ugyanez a helyzet az ellenállás stratégiáival és narratíváival kapcsolatban: ma pedig mintha mindenkit sokként érne az egykori mintázatok ismételt feltűnése.

A nyolcvanas évekből visszatekintve a hatvanas évek legfontosabb mintázata az új igazodások heroikus vállalása volt. Az évtizedekkel korábban elhagyott magyar és egyetemes tradíció újragondolása, a kortárs tendenciákhoz való felzárkózás; Németh Lajos szavaival élve egyfajta nyelvújítási kísérlet. Ebben az alapvetésben a filmbeli beszélgetés valamennyi résztvevője egyetért, s talán éppen ezért tűnik úgy, mintha a törésvonalak, akkoriban, tizenöt-húsz év távlatából visszanezve élesebbek lennének, mint a mai perspektívából. Németh Lajos, Körner Éva és Beke László avantgárd-képe ugyanis számos ponton eltér egymástól. Németh Lajos sokáig egységes utat lát, amelynek egyetlen közös mérőeszköze a minőség – „nyugodtan mertük mondani (...), hogy ez jó vagy rossz”. Beke László a két Iparterv-kiállítást jelöli ki mint fordulópontot, Körner Éva ugyanezt a változást inkább a 68-as „tavasz” hatásának tudja be. Mindenesetre a nyolcvanas évekből nézve már nyilvánvaló a radikális avantgárd és a fontolva haladók különbsége, s mindez történelmi háttér előtt válik láthatóvá. Szintén jól látható a generációk közti szemléletbeli eltérés, amely a hatvanas évek közepén, végén még egy újraértelmezett közösségi művészet programja szerint akár elmoshatóan is látszik, de a hetvenes évek elejére a gyors változások nyomán végleg szétnyílik az olló. Míg a hatvanas évek folyamán Korniss Dezső, Kassák Lajos vagy Martyn Ferenc öröksége kapaszkodót jelenthetett a fiataloknak, addig a nyolcvanas évek művészettörténete már nem képes közös nevezőt találni az alkotók között.

A könyv egyik legnagyobb tanulsága, hogy a közös nevező még ma sem létezik. Nincs olyan művészettörténeti konszenzus, amely nyomán az avantgárd viszonyrendszerében nyugvópontra jutna Schaár Erzsébet, Ország Lili vagy Kondor Béla életművének – harminc évvel ezelőtt is problematikus – megítélése. Hiába az elmúlt évek számos kiállítása, az egyes művészekről megjelent elemző írások, a magyar művészettörténetben ma használható fogalomrendszer sem létezik a példaként kiválasztott három alkotó és az avantgárd vagy éppen a neoavantgárd közti törésvonal leírására. Németh Lajos 1984-ben Kondor sorsára visszapiillantva létmodelljének kudarcát a hatvanas évek végére teszi, Beke László és Maurer Dóra a hetvenes évek közepén, a hatvani *Expozíció* kiállításra Kondornak azokat a fotókísérleteit választják ki, amelyekkel 1971–72-ben, élete utolsó éveiben foglalkozott. A dichotómia ma is eleven.

Szintén mai szempontból érdekes kérdés, vajon mennyire volt zárt a hatvanas évek világa? Vajon valóban megfelel-e a valóságnak a világtól szinte hermetikusan elzárt magyar képzőművészetről kialakított kép, ha Körner Éva már a nyolcvanas évek közepén relativizálja ezt a felfogást? „Szóval ez egyáltalán nem így volt” – mondja ki a filmben, illetve a könyvben. (Ezzel tudatosan vagy öntudatlanul is a saját és a magyar avantgárd múltjához kapcsolódik. A művészettörténeti anekdotakincsben ugyanis Körner volt az, aki a hatvanas évek elején egy TIT-elődáson az aktivizmusról beszélt, amikor egyik mondata közben a hátsó sorból megszólalt egy határozott hang: „Az nem úgy volt!” A méltatlankodó hallgató Kassák Lajos volt.) A fiatal magyar képzőművészek nagy része a hatvanas évek folyamán a lakosság túlnyomó többségéhez képest viszonylag szabadon

utazhatott külföldre, a nyolcvanas évektől kezdve azonban folyamatosan erősödött az elzártság visszamenőleges narratívája, s ez a rendszerváltás után csak tovább merevedett. Pedig az egyetemes művészethez való viszony, az egyszer már sutba dobott centrum–periféria ellentétpár újraértelmezése szempontjából fontos kérdés, vajon lemaradásunkat csupán a külsődleges, elsősorban politikai-történelmi okokra hivatkozva magyarázzuk-e. „A magyar képzőművészetnek nagy hibája, átka az, hogy a különállását, specialitását mindig valamiféle lassúságban keresi, végül is lemaradottságban, ahelyett, hogy megkeresné a speciális tapasztalatainak a különleges konzekvenciáit és azokat tárná a világ elé” – mondta 1980-as interjújában Erdély Miklós.

Ugyanilyen alapvető kérdéseket vet fel ma is a nyolcvanas évek elejének-közepének a hetvenes évekről kialakított képe. Itt sokkal több olyan pont akad, amiben mindenki egyetért: kifulladás a hatvanas évek mozgalmi, a konceptuális művészet gyors hulláma hirtelen csap át a kialakulófélben lévő magyarországi avantgárdon. A társadalmi indítatású művek alól a hetvenes évek közepén kimegy a talaj, s utána mindaz, ami addig közösséginek tűnik, egyéni utakban ölt testet: „individualitás akar kifejeződni, most már vállalva azt, hogy nem tartozik semmiféle közösséghez. Az individuum próbálja ki az erejét, hogy mennyire életképes egy olyan társadalomban, amely esetleg igényt sem tart rá” – mondja Beke László 1980-ban. S ennek jegyében akad egyetlen olyan alkotó, akinek jelentőségét már halála után néhány évvel is mindenki egyöntetűen elismeri: Hajas Tibor. „Az olyan erős egyéniségek, mint Hajas, azonnal tudtak valamit teremteni; és nem annyira kifelé nézve, hanem csakugyan magukból indulva” – állítja Németh Lajos.

Hajas Tibor 1980-ban bekövetkezett tragikusan korai halála a nyolcvanas évekből tekintve sokáig határozott választóvonalnak tűnt. Hasonlóan éles választóvonalnak látszott az új festészet megjelenése – talán az sem lehet véletlen, hogy a *Látletel – prognózis* kötetben a megszólalók portréin kívül az egyetlen fotó Barbara Rose-t, az *Amerikai festészet, 80-as évek* kiállítás kurátorát ábrázolja, a tárlat megnyitóján, a Magyar Nemzeti Galériában, 1981 júniusában. Az interjúalanyok, beszélgetőtársak nagy többségében komoly szkepszis érződik az akkori jelennel és közeljövővel kapcsolatban, de az avantgárd jövőjét a legkegyetlenebbül Birkás Ákos – aki 1981-ben egy előadásában valóban meghirdeti az avantgárd halálát – rajzolja fel: „Nem fog megszűnni, vegetálni fog. Vagy ki fog alakulni a fiatalokból egy sokkal radikálisabb avantgárd. De lehet, hogy ebben a formában meg fog szűnni, érdektelen lesz, a hivatalos ideológiát kiszolgáló művészet bizonyos értelemben kifogja a szelet a vitorlájából.” Egy jóslat, amely többszörösen be is teljesedett.

Eközben pedig az avantgárd szinte azonnal elkezd megírni saját történetét. Németh Lajos szerint ez olyan, „mintha az 1902-ben hivatalosan megalakult nagybányai iskola, mondjuk 1912-ben megrendezte volna a nagy jubileumi kiállítását”. Persze a mából visszatekintve a *Látletel – prognózis* által összefogott vélemények, nézetek „gyorsasága” valóban furcsának tűnik – ma már szinte elképzelhetetlen egy hasonlóan konzisztens visszapillantás a kétezres évek magyar művészetére. Úgy tűnik utólag, mintha akkoriban művészek és művészettörténészek sokkal tudatosabban gondolkodtak volna a határvonalak és a periodizáció mibenlétéről. Ennek fényében tűnik fel, mennyire feladat korunk a hasonló jellegű kezdeményezéseket. Talán a félelem is meghúzódik mögötte, hogy a vélemények élesebben ütköznenek, talán közös fogalmak híján mindenki elbeszélne egymás mellett. Maurer Dóra és Beke László könyvének olvasása közben a hangok egykori sokszínűsége tűnik fel. Ezért is kár, hogy harminc évvel ezelőtt a sorozatként eltervezett *Nézetek* nem folytatódott – a második részre összehívott művészek összevesztek, nem tudtak közös nevezőt találni.

„A KULTÚRA KIFORDULT KULISSZÁI”

Halasi Zoltán: Bella Italia. Nászút 1980

Halasi Zoltán kötetéről szólva nem hagyhatjuk említetlenül azt az ellentétet, mely e rendkívül gazdag költői nyelv és költői világ és a szöveghordozó könyv egyszerűsége között feszül. Míg a *Bella Italia* meghatározó eleme a médiumok versengése, kép és szó feszültségekkel teli viszonya és a művészet csodálata, addig a Magvető-féle *időmérték* sorozattervének megfelelően a könyvtárgy egyetlen képi eleme a második oldalon látható szerzői portré. Ha felelni kellene arra a kérdésre, szerencsés döntés volt-e ezzel a majdhogynem puritán külsővel tenni közzé a könyvet, hajlanék arra, hogy igennel feleljek. A kötet rétegzettségére komoly feladat elé állítja olvasóit, és éppen elég esztétikai élményt nyújt anélkül is, hogy a benne elhelyezkedő költői világ további – optikai – síkokkal lépne párhuzamba, mint amilyen egy artisztikus könyvborító.

A *Bella Italia* műfaja verses kisregény vagy verses novellafüzér. A kötet narratív ívét és térszerkezetét az alcímben megnevezett 1980-as nászút határozza meg; a „pikareszk zarándoklat” (90.) (*Hazafelé*) Velencéből Szicíliába, majd onnan vissza Rómába és újra Észak-Olaszországba vezet. A kötet két főhősének útja a „nyitott volt minden, legalábbis úgy tűnt” (7.) (*Indulás*) várakozásától a „már jelezte az elkövetkezőket” (16.) (*Nápoly*) feszültségén és valódi drámai jeleneteken át visz az otthontalanságba való hazatérésig.

A kötet egységességét a földrajzi kereteken és a nászutasok történetén kívül az olaszországi politikai eseményekre és hétköznapiságokra való reflektálás, különösképpen pedig a rengeteg részlettel és óriási intenzitással jelen lévő kultúra (vagy inkább „Kultúra”) adja, mely valójában a könyv egyik főszereplője. A kötet ajánlása szerint a szerző „In memoriam TN” teszi közzé a verseket. Őt a versekben N. rövidítéssel jelölt feleséggel azonosíthatjuk. Mivel róla tudjuk, hogy festőművész, minden bizonnyal Tamás Noémiről van szó, akiről Halasi *Vulkán tetején* címen közölt nekrológot (*Magyar Narancs*, 2004/32). A könyv paratextuális rendszere gondoskodik arról, hogy a versek N.-jét összekapcsoljuk egy már nem élő ember egykori realitásával. A kötet végén olvasható tizenkét oldalnyi jegyzetanyag ugyanis nemcsak a versek kulturális és politikai–történelmi utalásaiban nyújt eligazítást, hanem N.-ről is szolgál életrajzi információkkal. A *Venice II* című versben például N. Maddalena Laura Sirmenről azt mondja, „De ő nem vonatozott az Urálba” (13.), az e helyhez fűzött jegyzetből pedig megtudjuk, „N. képzőművészeti ösztöndíjjal járt a Szovjetunióban”.

Érdekesebb ennél, és a biografikus részletek közlésétől megkülönböztetendő, amikor a jegyzetek az értelmezésre tett erős javaslatokat tartalmaznak. Vegyük például a *Pompeji II*-t, mely két részből áll: *Szilénosz éneke – Aidosz hangja*. A Misztériumok Villájában látható freskósorozat két szereplő-

Magvető Könyvkiadó
Budapest, 2016
112 oldal, 1990 Ft

jéről van szó; a jegyzetekből az előbbiről megtudjuk, „éneke N.-hez szól”, az utóbbiról pedig azt, „hangja hozzám szól”. Ennél is tovább megy a *Milánó* című vershez fűzött jegyzet, amennyiben azt állítja, „a vers N. hangján szól”. Az életrajzi magyarázatokról bár nem tudhatjuk, hogy pozitívista értelemben hitelesek-e, de azáltal, hogy a kulturális kommentárok között helyezkednek el, a hitelesítés gesztusa működik bennük. A versek értelmezéséhez nem járulnak hozzá lényegesen, s mint a többi jegyzet egy részéről, ezekről is elmondható, hogy nélkülük is befogadhatók volnának a költemények. A jegyzetekben nem a versek lírai alanyának hangját halljuk, de azáltal, hogy mint én-ről beszél önmagáról, s ez az én azonosnak van feltüntetve a versek énjével, a jegyzetek arról a vágyról tanúskodnak, hogy megmutatkozzék a kötet szöveganyagában egy összekötő kapocs a versek narratívája és a megélt élet mozzanatai között – vagyis hogy az olvasó felé is közvetítődjék: az, amit olvas, valóban megesett azzal, aki a jegyzeteket írja. Ha a szerző meg akarta volna teremteni azt a fikciót, hogy a szöveg, melyet olvasunk, a nászút idején, N. szájából hangzott/hangzik el, akkor minden bizonnyal a versen belül, akár a cím után, szerzői utasításként jelezhetné volna. A jegyzet mindenesetre világossá teszi, hogy a nehéz lelki terheket cipelő N. önrítelizéséről van szó, amire nem biztos, hogy egykönnyen rájönne ez a talányos ekphrasiszot olvasva.

Ez összefügg a kötet legfontosabb poétikai kérdésével, a közvetítettség és a közvetlenség problémájával, mely elsősorban a műveltség és a kultúra vonatkozásaiban nyer értelmet a könyvben. A *Bella Italia* kötet cím, mely megannyi étterem nevét idézi, és amelyet a szerző egy nyilatkozata szerint ironikusnak szánt, egyrészt jelzi, hogy ebben a könyvben milyen nagy szerepe van a (művészi) szépség kultuszának, másrészt azért is figyelemre méltó, mert az idegenség kifejezője is egyben. A szép Olaszország, melynek városairól szó esik a kötetben, nem a főszereplők anyanyelvén van megnevezve. A meg- és felismert szépségről egy idegen nyelv kifejezése, egy mások által mondott frázis megismérlése tanúskodik, és ez az idegen nyelv egyszersmind az eredeti nyelv is, *Italia* nyelve. A tapasztalatot megelőzi a műveltség, és valójában csak ez teszi hozzáférhetővé. Az *Indulás* című nyitó vers szinte szájbarágoan beszél erről, szintén idegen kultúrák szavaival operálva: „mi is leginkább Szerb Antalt követtük, / illetőleg én N. nyomában jártam / (aki már többször volt itt, mindig mással), / N. pedig anyjában, apjában, / azok meg Bernáthéban, Szőnyiében, / csupa *pittore, maestro, Bildungsbürger*” (7.). A *Firenze I* világosan mutatja, hogy a *Bella Italia* lapjain a legkevésbé költői helyzetben is a művészet lehet a valóság megragadásának és közlésének médiuma. Az elviselhetetlenül zsúfolt vasúti kocsiról olvassuk: „a vécénél keresztbe / feküdt egy kitámasztott karú ember, / olyan volt, mint az *Öngyilkos Rodintól*” (15.).

A közvetítettség érdekes játékát figyelhetjük meg a *San Gimignano* című versben is. Mint az első és az utolsó verset leszámítva a könyv összes darabja, ez is zárójeles alcímet/magyarázatot kapott, mely kiemeli a szöveg egy fontos mozzanatát. Ez az alcím itt a következő: (*Útikönyv*). „Menedéket nyújt a menekülőnek, / azt mondja, ebből sarjad ki a város. / Egy csodatévő püspök névadónak, / azt mondja, kell, ez tartja meg a várost. / Végül egy saját szent, aki egyúttal mártír, / dicsőségbe öltözteti a várost, / ezt mondja, mondom.” (63.) A vers közvetetesen a *mond* igét használja a közlés különböző aspektusaira, így az idézet végén az útikönyv információira és az azt felolvasó/referáló én tevékenységére. N. a tavat nézi: „Nem mondja, hogy a saját életében / ő az a szent, aki egyúttal mártír [...]” (uo.). A városról olvasottak korrelálnak N. életével – de mindaz, amit sorsáról és a művészethez való viszonyáról a várossal való hasonlóságok és asszociációk révén megtudhatnánk, a „nem mondja” felvezetésével van elének tárva. A reflexió alakzatát ugyanakkor nem hagyja említetlenül N., a tó tükreben fordítva látja a térelemeket (és férjét), és sajátos jelentéseket rendel hozzájuk. A „nem mondja” mellett nála is megjelenik a „mondja” felvezetés, a város patrónájának, Szent Finának legendájából emel ki részleteket a szerző, és adja őket N. szájába, N.

egy életrajzi elemével együtt, hogy így töredezett, balladisztikus strófa jöjjön létre, melynek referenciáit csak a kötet jegyzeteiből tudjuk felfejteni.

Összetettebb ennél a költeménynél a *Taormina*, melyben a festőművész N. a kép médiumának elsőbbsége mellett érvel. „Előadásának” elején a nyelv, amelyen megszólal, performatív módon is saját művészi értéktelenségéről tanúskodik: „Ne gyere nekem mindig a szavakkal, / ez olyan irodalmi handabanda” (33.). N. szövege azonban nem marad meg ebben a regiszterben. A lekezelő szavak után a beszélő a színéket nyelvnek nevezi, és egy harmadik médiumhoz, a zenéhez hasonlítja. Ezután Leonardo da Vinci festményét hozza fel példának, s a szó legjobb értelmében fenséges, absztrakt elemekkel dolgozó, pontos, a mitológiát is megidéző nyelven szól arról, hogy a kép magasabb rendű a szónál: „egy kép a nyelvek kvintesszenciája, / például a *Sziklás Madonna*; ott van / a Natúra mint istenadta színtér, / a megmunkálatlan tömbök beszélnek, / a kő a Természet nagy barna csontja, / nézd csak, hogy fent és lent lebegve tartja / az ősegyensúlyt, a teher eloszlik, / leghátul az a kék hegy, az a zöld víz, / ha nem tudnád, a nemződés-előtti, / középen ez a barna sziklabarlang, / ez a szentély az intrauterális / lakóhelye az individuumnak” (uo.). Ez a nyelvi minőség természetesen aláássa érvelése központi gondolatát. Ironikus mozzanatot, hogy N. férje egy idő után nem figyel erre a szenvedélyes beszédre, és álomszerűként érzékeli az amfiteátrumot. Az oszlopdarabokat mint fejet rekonstruálja, mely előre mered, de nem lát, mert szeme a vak Oidipuszé. Az én elgondolja, hogy mi mindent *nem* lát a képzett fej a mítoszi hős jobb és bal szemével; többek között ezt: „a sziklás dombok, gyapjas halmok vissza-, / visszanéztek, mint istenbizonyíték, / mint véletlenül erre hajtott birkák / az idő véghetetlen legelőjén, / bukolikusan visszamosolyogtak” (34.). S amikor az olvasó ennyi költői fantázia és nyelvi erő hatására szinte már szédül, akkor a szöveg újra N. szavait közvetíti, aki Csontváry-idézetekkel teletűzdelve szavait szónokol a kultúráról, mely láthatóan örökre rabul ejtette őt.

A *Graz-Bécs* című versben újabb médium kap központi szerepet. A hazafelé vezető úton az én kívülről látja önmagát és N.-t, és elképzeli, amint egy utastárs színészeknek hiszi őket, és trailert gondol hozzájuk. Az én a felvett külső perspektíva és az imaginárius filmelőzetes közvetítése révén fogalmazza meg rezignált – a jövő ismeretében megfogalmazott – jóslatát életükről: „hazamennek a fekete-fehérbe, / oda, hol a népi bölcsesség így szól: / a fák telezemetelik a kertet, / a horizontot elveszik a házak; / hazamennek a kölcsönvett időbe, / hazamennek, hogy ne legyenek otthon” (89.). A külső pillantás megjelenik az *Etna* című költeményben is. Miután a pillanat születéséről olvasunk metaforikus rövidstrófákat, a szöveg tipográfiailag is elkülönített második felében a versbeszélő azt állítja, amit addig olvastunk, olyan, mintha a nászúton írta volna. Ennek a benyomásnak a hitelesítésére a hang médiumára való hivatkozás szolgál („hallom a hangom, mintha felolvasnám” – 36.), valamint az az elképzelt hatás, melyet a befogató N.-re gyakorolt volna a felolvasott szöveg: „olyan, mintha N. átható figyelme, / aggodalma és tanácsatlansága / egyszerre öntené futószalagról // valami meddőhányóra, amit hall, / és keverné be, hátha mégis érték, / kötőanyagunk utunk alapjába.” (37.) A nászút egy drámai jelenetéről szóló, *Róma II* című, hosszú és összetett vers nyitó szakaszában hasonló hasadást és reflexiót látunk. Először utcai brékelőkről esik szó, akiket a lírai hang a Laokoón családhoz hasonlít, azzal a megjegyzéssel, hogy a múzsa sugallatára írja mindezt. Ezután viszont mindennek a visszavonását olvassuk, ha jól értelmezem, a múzsa replikáját: „Próza vagy, még látszólag se költő, / most is kitalálsz engem, mintha volnék, / beletöltesz egy szövegbuborékba” (53.).

A közvetítettség megannyi alakváltozata a közvetlenség illúziójával kapcsolódik össze. Nem egy szöveg felütése, melyből hiányzik az igei elem, megjelenítő erejével éri el ezt az illúziót. Így például a *Velence I*: „A falon vér, a mennyezeten is vér” (8.) – ahol is hamar rájövünk arra, hogy valódi szürreális képsorral van dolgunk, és a szöveg végén az is kide-

rül, N. álmanak referátumát olvastuk, tehát a közvetítettség kiemelt esetével állunk szemben. Ez a vers is példázza e költészet atmoszférateremtő erejét, mely a leglátványosabban a kötet leghosszabb versében, a tizenhét oldalas *Bolognában* érvényesül. Az 1980 augusztusi bolognai merényletre reflektáló vers szólalom sokaságával dolgozik, és a szép Itáliát politikai kataklizma idején mutatja, miközben egy fragmentumokban hozzáférhető teljességre figyelve katalógusok sorát adja, áldozatokét vagy éppen virágok és fűvek neveiét.

A keleti blokkból jött nászutasok ekkor már hazafelé tartanak, és éppúgy idegenek az olasz utasok között, miként az utolsó versben, a *Hazafelé* címűben is elidegenítik önmagukat, a „Mi lennél, ha...?” játék alakmásaivá válva és a grappa adta bódulatba menekülve. Keserű iróniával mondja el a lírai alany ebben a versben kétszer is, kiforgatva az *Emlékiratok könyve* híres motívumát, hogy ő és N. ekkor hol volt: „az abszolútum tenyerében szinte” (90.). Itt nem Isten tenyeréről esik szó, ő csak absztraktnan megnevezhető, ez a megnevezés pedig a *szinte* megszorítással tovább gyengíthető – az abszolútum azután az út vége felé a grappával és a nászút megannyi elemével együtt „elmaradt”. „Csak az a tűz, az a délszaki fény nem” (uo.) – csak az nem maradt el. Domján Edit komoly figyelemről tanúskodó kritikájában írja a *Bella Italiáról*: „Ez a verseskötet Halasi Zoltánt kortárs költőink élvonalába emeli.” („*Ki voltam, ki voltál?*”, revizoronline.com, 2016. december 14.) Ezzel a megálapítással feltétlenül egyetérthetünk.

ELVARÁZSOLT KASTÉLY

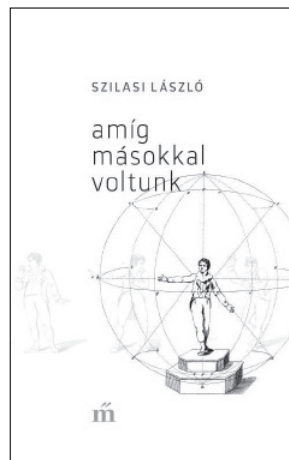
Szilasi László: *Amíg másokkal voltunk*

„Valójában azt adjuk a nyilvánosságnak, amit a magányban írtunk önmagunk számára, és ez kétségkívül a saját művünk. [...] [A] meghitt körnek szánt, vagyis a néhány személy ízlésének összetákolt alkotások, amelyek alig különböznek a leírt beszélgetésektől, önmagunkat csak külsőségeiben visszaadó művek, nem a mély éné; és csak ha a többiektől, sőt a többiekről tudó éntől is elvonatkoztatunk, akkor találjuk meg azt az ént, amelyik kívárta, amíg másokkal voltunk, s kétségkívül ezt érezzük az egyetlen igazi énné, végül is a művészek csakis őrte élnek, ahogy egyre jobban felismerik istenüket, életüket csupán az ő tiszteletére, neki szentelik”¹ – Marcel Proust gondolata a mag, amelyből Szilasi László kisregény-trilógiája szárba szökken. Nemcsak a kötet címét kölcsönzi az idézetből, de annak parafrázisa is elhangzik az utolsó kisregényben, György és Anna unokahúga, késői szerelme között megosztva. A szerző nem halott, hanem eleve megismerhetetlen. Nem azonos a pozitívista, adatoló életrajzokból, a visszaemlékezésekből, az interjúkból, de még csak a személyes beszélgetésekből megismerhető énnel sem, hiszen az alkotó én társaságban nem mutatkozik, meghúzza magát, kívár. Ez az én magányban születik, és csak önmagunk számára hívható elő, sosem lesz képes a műalkotáson kívül színre lépni. Két szempontból is különösen izgalmas – és kockázatos – Szilasi vállalkozása. Az egyik, hogy miközben a fenti gondolatok talapzatán építi fel trilógiáját, az mégis ennek a fogalmából adódóan rejtőzködő alkotói énné a formálódását, öntudatra ébredését igyekszik megragadhatóvá tenni. A másik, hogy az *Amíg másokkal voltunk* könnyen áldozatul eshet a szinte reflektálatlan életrajzi olvasásnak. Míg az olvasók nagyobb hányada, úgy tűnik, örömmel fogadja, hogy betekinthez három jelentős magyar író, Babits, Jókai és Bessenyei lelkének bugyraiba, addig mások, talán a hallgatag kisebbség, szorongva tekint a fikció-valóság-referencialitás különbségeinek, s ezzel a mű valódi irodalmi teljesítményének (ál)naiv semmibe vételére. Miután filológiai érdeklődésemnek és gyanakvásomnak engedve a kelleténél is több időt szántam a regényszövegek és a feltételezett, ismert források összehasonlítására, világossá vált, hogy az *Amíg másokkal voltunk* valódi tétje nem a rekonstrukció és az ismeretterjesztés (hogy is éreztek íróink?), hanem a különböző státuszú szövegek vegyítésével elérhető, egyszerre a realisztikusság illúzióját keltő, mégis lírai csengésű prózanyelv kidolgozása, amelyben ez a légiés, metafizikus én pillanatokra alakot ölthet.

Bár a kisregények mindegyike passzív életrajzokban ábrázolja hőseit, amikor még nem vagy éppen nem része az

¹ Marcel Proust: *Álmok, szobák, nappalok*. Lóránt Zsuzsa (ford.), h. n., Filum Kiadó, 1997, 82–83.

Magvető Könyvkiadó
Budapest, 2016
292 oldal, 3490 Ft

életüknek az irodalmi alkotó tevékenység, és mindannyian topográfiai értelemben a periferián, kilátások és jórészt társaság, társak nélkül élnek, a regények mégsem ismétlik egymást, egyediek szerkezetükben, stílusukban, dimanikájukban egyaránt.

A történeti időben egyre mélyebbre hatoló regényegyüttes első darabja *A rekonstrukciós város (Hasonlatok)*. Ha hihetünk Szilasi 2008-as írásának, a rekonstrukciós város kifejezés Móra Ferencről származik.² „Az árvíz után Szegedet Párizs térképe alapján építették újra. Rekonstrukciós város – csak épp egy másikat rekonstruáltak, kicsiben; makett.”³ Az első Szegeden töltött tanév végére Mihály is érti már, hogy „a mérnökök Párizs térképét vetítették rá az elmosott városra, hogy a szegedi Eiffel-toronynak ott kellene állnia, ahol a Boldogasszony sugárút belerohan a Gizella térbe” (37.), de ezzel együtt is untatja a város, idegen marad benne, hiányoznak neki a hegyek, az erdők és Szekszárd („az elhasznált kiút” – 23.), nem lesz otthona az alföldi város, annak egyetlen kávéháza vagy szobája sem. Társadalmi értelemben sem forr egybe a várossal, nem vesz részt szellemi életében, egyetlen helyi barátját, Kún Józsefet szereti és unja egyszerre. Amikor 1930. április 6-án Mihály újra a városba érkezik egy estére (kontextus: *Nyugat*-est a vidéki nagyvárosban), ugyanez a tériszony ragadja magával: „Kimennie lehetetlen, a szűk előtér tele helyiekkel, régiekkel és újakkal, előre unja őket.” (9.), s amikor az estet követő banketten mégis hozzáfér a vidéki publikum a költőhöz, rövidesen be kell látniuk, hogy „ez a fáradt, szófukar, szivaros öregember amúgy sem az, aki a verseiben beszél” (92.). A múltó idő és Szeged elhagyása mintha alig érintené, kinek látszik Mihály, hiszen Szegeden („Szentnek látták őt akkoriban, szinte áttetsző és papírszerű” – 22.), majd később Pesten („jóindulatúan és izgatóan semleges az emberek között” – 94.) roppant hasonló képet hagy magáról az emlékezőkben az elbeszélés szerint. Ez a *semleges, áttetsző, szófukar* társasági én a tér egy más dimenziójának felfedezésével teremti meg valódi otthonát, az irodalom állandó hely nélküli terében: „Az irodalomnak nincs rögzített helye. De maga a hely létezik. Ott van a Hamlet. Oda, arra a biztos és láthatatlan helyre kellene, tartósan, neki magának is átlépnie. Próbára kell magát tennie. Megél-e ott. Ki kell derülnie. [...] Minden más másodlagos.” (90.). Az első kisregény így a nem fizikai tér metaforájában rejti el a versekben beszélő ént. Ez a nem fizikai hely, ami az irodalom, ugyanakkor mintha változatlanul nem jelentene közösvállalást az irodalom más résztvevőivel. Szilasi saját korában is idegenként, résztvevőként és alapvetően megkésetté, esendőként ábrázolja Mihályt: „Gyerekesen meg volt győződve róla, hogy az ő versei messze túlszárnyalják a pangó kort. A jövő számára tartogatta őket. Várakozott. Ez a várakozás volt az ő villanyáramú energiatelepe.” (27.), aztán 1907 karácsonya előtt megkapja a *Nyugat* első számát Juhász Gyulától, és megérti, hogy elkésett, hogy a jövő eljött, és megelőzték őt Didé, Ady, Kemény Simon és a többiek. Ez a történet nemcsak időben áll legközelebb hozzánk a regények közül, de *papírszerű* alakja ellenére az esszészerű, indázó és anekdotikus elbeszéléssel Szilasinak másik két hősénél plasztikusabb figurát sikerül alkotnia az unatkozó Mihályból.

A második regény a szemfényvesztés, finomabban a fantázia és a fikció apoteózisa. A kontextusok ismerete nélkül mindhárom regény könnyebben adja magát zsigeri, mint intellektuális élményként, de mindegyiknél jobban igaz ez a Móricról szóló kisregényre. A Jókai-életműben jártasabb olvasók valószínűleg első olvasásra is felismerik, hogy a szöveg középső, nagyobb hányada, az erdélyi fejezet jórészt a *More Patrio – Regényes kóborlások* és kisebb szövegegységek tekintetében a *Sárga rózsza*, *A két menyasszony*, *Forradalmi és csataképek (Az elesett neje)*, az *Egy bujdosó naplója* (például *Egy emigráns levele*) és *A kőszívű ember fiai* – a lista bizonyára nem teljes – szövegeinek variációja és átírata. A regény súlyos és gyönyörű nyelve, díszle-

² Szilasi László: *Összefüggőbb látomásokat*, 2008. december 4. [http://www.litera.hu/netnaplo/osszefuggobb-latomasokat]

³ Szilasi László: *Raguza, Párizs, mediterraneum*, 2008. december 6. [http://www.litera.hu/netnaplo/raguza-parizs-mediterraneum]

tezése és cselekményessége így nem ábrázolja Móric fantáziáját, nem Jókai nyelvén szól, hanem közvetlenül használja a nyelvét. A *Regényes kóborlások*ban az elbeszélő megnyugtatja olvasóit, hogy nem felszínes, *Fremdenweiserekből* dolgozó útleírás lesz, hanem „egy nyughatatlan magyar poéta csavargásaiból fenmaradt emlékek” felidézése. A koncentrikus szerkezetű kisregény (Svábhegy – Tardona – Erdély – Tardona – Svábhegy) legbelső, erdélyi fejezete megerősíti ezt („Móric egyedül indult el Erdély felé” – 115.), majd visszalépve a tardonai fejezetbe megcáfolja „Nem indult el hazafelé, hiszen el sem jött onnan: romjaikban vagy diadalukban álltak még a hadak, nem élte volna túl.” (175.). A magát életrajziként, visszaemlékezés-ként pozicionáló fikciós szöveget e másik (magát szintén életrajzának beállító) fikció szövetébe ékelve leplezi le az elbeszélő: nem valóságos emlékek és utazások azok, hanem Móric belső utazásai, vagyis emlékezés a fantáziákra, a túlélés zálogára a bujdosás nehéz időszakában.

A megmentő (és gyötrő) fantázia Móric alkotói énjének csak egyik pillére. A kisregény címei kiemelik az íróvá válás másik két mérföldkövét is, amelyek az írás időközben majd megfogalmazódó célját és módját vetítik előre. (1) *Temetési dicséret*, mert Csányi Zsuzsanna világi búcsúztatójának falusi szóbeszédeken alapuló megírása lesz a fordulópont, a nagy alkotói *inventio* kipattanása: Móric ebben az írásában ismeri fel későbbi regényei modelljét („az ő első regénye, modell az összes többihez” – 190.). A *laudatio funebris* kézírata elvesztett, így akárcsak minden más elemét fikciójának, a modellként szolgáló szöveget is emlékezetéből idézi majd fel újra és újra az elbeszélések kidolgozásához. És alcíme a (2) *Mitológia*, mert magyar mitológiát akar írni: a mese álrühájában a valóságot („Elmondani. Visszavonni. Mégis megtartani.” – 100.). Gyönyörűen ábrázolja az elbeszélő Móric ráébredését írói küldetésére mint rejtett önmagával, addig nem ismert írói énjével való találkozását: „A mitológia az emberi igyekezetektől független. A történet végén mindig elérkezik a szükségszerű vereség végkifejlete. Nem lehet elkerülni. De ezen az elkerülhetetlen legyőzetesen túl néha feltárul egy mindaddig ismeretlen, titokzatos táj: a sors áttetsző tartománya és a magasságos Istené. Azt kellene láttatnom. Oldalára fordult az ágyban. Ott hevert, magával szemben, nyitott szemmel, mély békében, frissen borotválva. Belemosolygott újra titkozatossá táruló élete meglepett és tiszta arcába. Servus.” (146–147.).

Móric írói énjéről, esztétikájáról van a legtöbb mondanivalója az elbeszélőnek. Izgalmas párhuzamot von például az akvarellfestészet és az írás között, mintha előbbi nevelte volna Móricot az utóbbihoz szükséges szerkesztési tudatosságra. A krétával kevert Ggouache használatát hazug technikának tartja, hiszen ez a festék az akrilhoz és olajfestékhez hasonlóan tökéletesen fed, tehát „világos festék is kerülhet a sötét fölé” (177.), míg az akvarell „az igazat mondja, egy áttetsző és mulandó igazat.” (177.) De Móric képalkotó ereje a festészetnél sokkal erőteljesebbnek látszik a nyelvi invencióban, a szövegalkotásban, mely szinte gátolja őt a közvetlen tapasztalásban (például: „Nem is látta az épületeket. Csak a saját írását látta, meg azokat a képeket, amiket ezek a szövegek megalkotnak, az azokból írható új szövegeket.” – 176.). Ilyenformán barátainak emlékezete, Sándor és Pál megismerhetetlen története és halála pedig az „örök palimpszesztus” (uo.), aminek végére csak Móric halála tesz majd pontot. A kisregény utolsó sorai mintha maguk is a megszakíthatatlan történet kényszerű megszakítására alludálnának azzal, hogy a kényszerű hallgatás után a svábhegyi bujdosó első papírra vetett sorai a Kerepesi temetőbeli síremléken olvasható Jókai-idézet („Ami bennem lélek...” *Eppur si muove*) stilizált átírata.

Ballett d' action – „zenében és táncban elmondott, hosszú cselekmény” (222.). Ahogy a cím után várhatjuk, a három közül az utolsó közelít leginkább a hagyományosabb értelemben vett életrajzi elbeszéléshez. Bécs, Bercel és Pusztakovácsi mint György életének meghatározó városai egyaránt helyet, sőt egyenrangú helyet kapnak a történetben. Az elbeszélés nem hanyatlástörténetként ábrázolja György életútját, hanem az alkalmazkodás alakzataira helyezi a hangsúlyt. A hazatérés nem a rangvesztés, hanem a tér által megszervezett szokások összességének érvénytelenné válása miatt sodorja identitásválságba Györgyöt: „tökéletesen

kiment a fejéből, hogy Bécs nélkül voltaképpen ki is lenne ő. [...] most csak félig önmaga, s az ő másik fele az a hatalmas, távoli, gyönyörű város.” (231.) A város mint nő toposza révén egyben egy szerelmi viszony végének drámája is a hazatérés. Ugyanakkor ennél nem több, György belátja, „egésszé kell kalapálnia magát újra.” (231.) Mindehárom regény a magány mélységeit is kutatja, amikor az alkotó én megragadásával kísérletezik, de a legradikálisabb (és legjobban sikerült lélektani ábrázolás) kétségtelenül György tizennyolcadik századi magánya, hiszen az nem átmeneti állapot, hanem a kor kultúrájának mélystruktúrájában gyökerezik. „Emlékek vannak és könyvek, felejtethetlenné. Ezek laknak errefelé.” (250.), bár ez is csak korlátozott lehetőséget jelent, hiszen a magyar fordításokkal elégedetlen, az idegen nyelvű könyveket csak a komoly elszánással Bécsben megtanult nyelveken olvassa. Úgy érzi, hogy akiket olvas, személyesen és szellemi magasságukat tekintve megközelíthetetlennek számára, nincs senki, aki segítene neki a megértésben: „Csak magának segíthet, vagy jóval közelebb kellene költöznie – bár azt most egyáltalán nem tudta volna pontosan megmondani, hogy mihez is.” (251.). Nincs mihez közelebb költöznie, miután Béccsel leszámolt, mivel alternatív kulturális centrum csak a reformkorral születik meg, így teljes kulturális vákuumban találja magát. György végül ráébred (az elbeszélés keresetlen humora is megcsillan a jelenetben), ahogy az eső utáni trágyadombot szemléli, hogy létezik egy szellemi közösség, az egyetemes kultúra, és ráeszmél, hogy honvágyát egyedül az ehhez a közösséghez tartozás csillapíthatná: „A művészethez kellene közelebb költöznie.” (253.) Ám nemcsak azzal látszik tisztában lenni, hogy aligha van reménye, hogy szellemileg egyenrangú társra leljen, de azzal is, hogy saját írásai sem feltétlenül kerülnek majd be e „végtelenül édes, megsemmisíthetetlen kultúra” (253.) alkotásai közé. Hogy mégis szakadatlanul ír, azt éppen az előbbi belátás motiválja, hiszen írói hangja az egyetlen állandó társasága, mellesleg pedig ez a hang segített neki visszatalálni önmagához: „A saját buta betűiben néha megtalálhatja azt a mély, sűrű, hallgatag ént, aki mindig türelmesen kivárta, amíg ő másokkal volt. [...] az a hang tudja, hogy neki milyen volt hazajönnie. Az a türelmes én, az a csendes és erős hang, aki csak a könyveiben beszél.” (284.)

A kisregény első fejezetében, a kerettörténetben, György felolvassa a *Tariménes utazását* Annának, a későn érkezett társnak. Megszakítva a felolvasást, Anna felteszi a kérdést, hogy „voltaképpen kihez is szól” (200.) a könyve. Ebből a kérdésből bomlik ki a szellemi életrajz, mintegy a gondolati szintézisként számon tartott államregény felolvasásának lélegzetvételnyi szünetében, éppen csak míg György fején átvillan saját nevetségességének és sebezhetőségének tudata („kihez is, én édes Istenem” – 286.). Az utolsó fejezetre azonban már egyértelműnek látszik, hogy nem naiv kérdésről volt szó; Anna éppen ezzel afirmálja kettejük szellemi rokonságát a magányban, hiszen ahogy megfogalmazza, ő sem akar mást, mint önmaga „szeretetteljes magányát az írásban” (287.). A *Tariménes utazása* maga is magányos mű, zárvány a magyar irodalom testében, hiszen még jó száz évig, első teljes 1930-as megjelenéséig nem sokakhoz szólhatott, majd rögtön megkésetté vált. Ezért is különösen fájdalmas a kisregényen végigvisszhangzó kérdés, hát kihez is szólhatott volna máshoz.

A *Magyar Narancsnak* adott interjújában Szilasi László bevallja, hogy a könyv írása „néha kinszenvedés volt”.⁴ És ha nyáron az almafa alatt, pusztá élvetzből olvasni merő gyönyörűség is lehet Szilasi prózáját, elemzési szándékkal közeledve hozzá elvarázssolt kastéllá változik, ahol semmi sem az, ami, semmi nem úgy működik, ahogy feltételeznénk. Minden pillanatban kifordulhat a talaj a lábunk alól, mert sosem lehetünk egészen biztosak benne, hogy minden forrást feltártunk, és minden részről tudjuk, hogy szövegátvétel, fikció, életrajzi adat vagy mikrotörténeti fantázia-e. A kritika mindig egyszerűsít, kérdéseket ragad ki, formalizál és szerkezet után kutat. Az *Amíg másokkal voltunk* komoly irodalmi teljesítmény, így aligha mérhető ki ezen eljárások alapján.

⁴ „Úgy gondoltam, birkákat fogok tenyészteni” Interjú Szilasi Lászlóval, *Magyar Narancs*, 2016/50.

SZAVAK, TITKOK ÉLETE

Alice Munro: Nyílt titkok

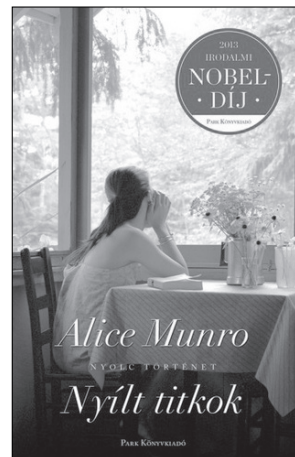
Úgy tűnik – a nem túl bőséges magyar nyelvű recepciót átfutva –, még egy Man Booker-díj, sőt, egy irodalmi Nobel sem elegendő ahhoz, hogy ne vetődjék a gyanú sötét árnya egy nőnemű íróra: mi van, ha ez „csak” nőirodalom?! Félreértés ne essék, a legtöbb általam olvasott kritika, recenzió és tanulmány elismerő, kimondottan dicsérő hangnemben beszél Alice Munro írásairól, mégis az a határozott érzésem támadt, hogy ez a nehezen körvonalazható kifejezés – „nőirodalom” – még mindig szitokszónak számít, aminek következtében legjobb esetben is magyarázkodásra, mentegetésre és mentegetőzésre kényszerül az ekképpen aposztrofált könyvvvel foglalatосkodó kritikus. Anélkül, hogy túl messzire merészkednék ezen az ingoványos terepen, azért halkan megjegyezném, hogy egyfelől sosem gondoltam, hogy az a sok kiváló könyv, amit eddigi életem során férfi szerzőktől, ne adj’ Isten, *férfiakról* olvastam, mind „férfiirodalom” volna, másrészt viszont azt sem hiszem, hogy egy ellenkező nemű olvasót ne érdekelhetne, hogyan gondolkodik a világról, mire figyel és mit lát esetleg másként egy nő.

Talán éppen a látás, láttatás és a figyelem fogalma felől közelíthető meg, miként és mennyiben női irodalom a *Nyílt titkok* – vagy Munro bármely más kötete –, illetve az is, hogy ez miért jó. Hozzátevé, hogy a kanadai író női látásmódja nyilván nem attól érdekes önmagában, hogy „női”, hanem attól, hogy egyedi. Ám az a fajta figyelem, ami nem az általános felől közelít a konkrétéhoz, a személyeshez, hanem éppen fordítva, és amely figyelem úgy tud elidőzni a feleslegesnek tűnő részleteknél, hogy valamilyen módon jelentőssé teszi azokat, talán nevezhető nőiesnek, bármiféle polarizáció nélkül.

Alice Munro magyarul tavaly megjelentetett, eredetileg viszont több mint két évtizeddel ezelőtt, ’94-ben publikált novelláskötete nyolc elbeszélést tartalmaz, melyek szinte kivétel nélkül egy Carstairs nevű Ontario (a valóságban Alberta) állambeli kisvárosban játszódnak, középpontjukban egy-egy fiatal nő történetével. Pontosabban történeteszilánkok, -töredékek vagy keresztmetszetek ezek, hiszen az író nő – a tőle megszokott módon – kihagyásokkal, elhallgatásokkal, olykor kétes értelmű utalásokkal zilálja szét a szüzsét. Az idősíkok váltogatása, a kulcsjelentőségű információk ravaszul ütemezett adagolása, valamint a történetészövésbe magyarázó előzményként, ugyanakkor alig feltűnő késleltetésként belesimuló „flash-backek” nem mellékesen a feszült-ségtéremtést is jól szolgálják.

Az amúgy is regény-orientáltak mondható hazai szépírói gyakorlatban nem éppen elterjedt „long-short story” – mely műfaj nálunk leginkább kisregényként értelmeződik – igen alkalmasnak tűnik arra, hogy a novella feszességét és sűrítettségét a nagyprózára jellemző cselekménybonyolítás-

Park Könyvkiadó
Budapest, 2016
392 oldal, 3990 Ft

sal, illetve árnyalt jellemábrázolással ötvözze. A negyven-hatvan oldal kivevő elbeszélések elég hosszúak ahhoz, hogy a fikciós időkeret több évtizedet is felölelhessen, elég tágasak, hogy párhuzamos történetzágak is megférjenek egymás mellett, ugyanakkor kellően rövidnek ahhoz, hogy az olvasás során ne merüljenek feledésbe azok az apró részletek, melyek felidézése és összekapcsolása elengedhetetlenül szükséges a novella „megfejtéséhez”, megértéséhez.

A munrói elbeszélés egyik ismertetőjegye, hogy a narráció első ránézésre egy szórakozott nagymama csapongó monológjára emlékeztet: az időjárástól a süteményrecepten át a helyi szóbeszédekig mindenféle jelentéktelennek tűnő apróságról kimerítő leírást kap az olvasó, aki azonban – ha enged a kísértésnek, és csak úgy sietve átsiklik e sorok fölött – hamar azon kaphatja magát, hogy visszalapozva lázasan keresi azt a mondatot vagy bekezdést, amiben *ott volt* az, ami mindenre magyarázattal szolgálna. Egy Alice Munro-szövegnél sosem tudhatjuk, milyen apró részletnek lesz jelentősége később, másfelől viszont mindig vannak olyan elemek, melyek funkciója kimerül az atmoszférateremtésben. A legizgalmasabb prózapoétikai megoldásnak viszont az bizonyul, mikor az önmagukban súlytalannak tűnő mozzanatok egy másik fénytörésben, egymás fényében átértelmeződnek, többletjelentéssel telítődnek.

A *Nyílt titkok* címadó elbeszélése az egyik legjobb példa arra, miként vetül egymásra két történetzág, hogyan értelmezi és egészíti ki egyik a másikat, miként világlik ki a különböző síkok tükrözteséből a krimiszereű rejtély megoldása, azaz hogyan válik *nyílttá* egy látszólag megbonthatatlan titok. A történet központi és tulajdonképpeni drámájára – hogy hová lett az iskolai kiránduláson eltűnt kamaszlány – valójában nem is derül fény: az eseményekről részint rosszmájú feltételezésektől, kárörvendő ítélkezéstől sem mentes pletykázkodásból, részint pedig az elvileg mindentudó elbeszélő szaggatott, el-elkalandozó narrációjából értesülünk. Az efféle kisvárosokban mindenki mindent tud vagy tudni vél: Frances, a házvezetőnői minőségben megtűrt szegény rokon irigylésre méltó magabiztossággal adja elő minden szilárd alapot nélkülöző elméletét a ház asszonyának, Maureenak, miszerint a köddé vált Heather Bell minden bizonnyal előre kitervelte szökését, egyszerűen lelépett egy ismeretlen férfival. Maureen, a köztisztelőben álló öreg ügyvéd fiatal felesége azonban még emlékszik, hogyan hergelték egymást diáktársaival a táborozások titkos bátorságpróbái, provokatív játékaik során, s valamilyen bizonytalan, de jóval valószereűbb verzió kezd alakot öltetni a fejében. Másnap egy házaspár érkezik az ügyvédhez, úgymond tanácsadásra, akik elmesélnék egy zavaros történetet a „falu boldjáról”, Mr. Siddicupról, gyanúba keverve a beszédképtelen, s így magát megvédeni nem tudó férfit. A fiatalasszony azonban az ablakon utánuk nézve tanúja lesz egy különös jelenetnek, ami a távozó házaspár, Marian és Theo között játszódik le: [a férfi] „úgy simogatta azt a borzalmas, barna tollas kalapot, mintha egy ijedt kis tyúkot akarna megnyugtatni. De Marian ezt nem sokáig tűrte. Mondott neki valamit, rácsapott a kezére, és leszorította. Pontosan úgy, ahogyan egy anya szakítaná félbe gyöngelméjű gyermekének bosszantó viselkedését – az undor hirtelen kitörésében, amikor túlságosan igénybe vett szeretete egy pillanatra kikapcsol.” (205.)

Ha Maureen nem szenvedne el rendszeres szexuális zaklatásokat szélütése óta zavart és egyre agresszívereű férjétől, valószínűleg nem vette volna észre, ahogy Theo Slater látogatásakor az asztalt simogatja, illetve nem tulajdonított volna jelentőséget a véletlenül meglesett konfliktusnak. Valójában persze az olvasó figyelmét is csak látszólag tereli mellékvágányra az ügyvéd és felesége zaklatott házasesletének ecsetelése, hiszen éppen ezen a szálon jutunk el a ki nem mondott, de sejtetett megfejtéshez, s ez a nyomasztó, fenyegető atmoszféra szüremkedik át az eltűnt kamaszlány homályban hagyott történetébe is.

„Heather Bellt soha nem találják meg. Sem a holttestét, sem semmi nyomát. Elfújta a szél, mint a hamut. A nyilvános helyeken kiragasztott fényképei egyre fakulnak. Az a

csukott szájú mosoly, ahogy beharapja a szája egyik sarkát, mintha tiszteletlen nevetést akarna elfojtani, az emberek fejében az eltűnésével kapcsolódik össze, és nem azzal, hogy az iskolai fényképészen csúfolódik. És így, ha csak nagyon halványan is, megfogamzik bennük a gondolat, hogy azért történhetett, ami történt, mert a lány is így akarta.” (213.) Ebből az idézetből nemcsak a kanadai kisváros puritán, szigorú, áldozathibáztatásra hajlamos erkölcsire derül fény, hanem az emberi psziché jellegzetes, tudattalanul is alamuzsi működésmódjára, ahogy félelmeinket és gyanakvásainkat igyekszünk ösztönösen igazolni, akár olyan dolgok összekapcsolásával is, melyeknek az égvilágon semmi közük egymáshoz.

Maureen viszont egy valóságos összefüggésre döbben rá, mivel saját sebzettségéből fakadó érzékenységének, kiélezett figyelmének köszönhetően képessé válik arra, hogy észrevegye, amit más nem, a magát villanásnyira feltáró igazságot:¹ „[...] az emlékezetébe hirtelen belenyilall, de mégsem tárul föl egészen, ez a mostani pillanat, amikor, úgy tűnik, bepillantást nyert egy nyílt titokba, amely voltaképpen nem is olyan megdöbbentő mindaddig, amíg az embernek eszébe nem jut, hogy megpróbálja elmondani valakinek.” (214.)

Az *Open Secrets* cím nem csupán egy oximoron, hanem önfelszámoló szókapcsolat, hiszen, ha egy titok nyíltta, nyilvánvalóvá válik, az többé nem titok. Erre az ellentmondásra épül a kötet legtöbb elbeszélése, különféle variációkban felmutatva – ide tartozik a törékeny önámítástól kezdve a látszólag súlytalan, játékos hazugságokon át a legsötétebb, feldolgozhatatlan és kimondhatatlan traumáig minden, amiben egymásnak feszül tudatos és tudatalatti, köztudomású és elhallgatott, megnevezhető és megnevezhetetlen.

A munrói elbeszéléstechnika zsenialitása pedig éppen abban rejlik, hogy egyértelművé teszi: a titok kimondásának, kibeszélésének legalább annyi veszélye, hátránya van, mint megőrzésének, elfojtásának. Ráadásul megjósolhatatlan, mikor milyen következményekkel jár egyik vagy másik. A kötet nyitódarabjában (*Elkapta a gépszíj*) Louisa egy futó kalandot köszönhet annak, hogy spiccesen elmeséli titkolt szerelmi csalódását egy ismerősének, később viszont a házasságát annak, hogy sejtelmes hallgatásba burkolódik. A *Jack Randa Szálló* című novella hősnője azzal kelti fel újra régi szerelme érdeklődését, hogy egy elhunyt, távoli rokon nevében fiktív leveleket írogat neki; a *Valóságos életben* három barát-nő kapcsolatát szövik át kisebb-nagyobb hazugságok, melyek hol a maguk, hol a másik – vélt vagy valós – érdekében hangoznak el. Míg a *Szállás a vadonban* Annie-je több évtized elteltével keresi fel sógorát, hogy szembesítse egykor sikeresen eltussolt bűnével, addig a *Vándálokban* Liza még férjének sem árulja el, milyen gyermekkori trauma motiválja látszólag értelmetlen, indokolatlan pusztítókedvét.

Ez utóbbi talán a kötet legsikerültebb elbeszélése, nemcsak azért, mert a „pozitív” és „negatív” szereplők előjele a történet előrehaladtával felcserélődik, hanem azért is, mert a jól kiszámított utalgatásoknak és elhallgatásoknak hála, az olvasó számára csak fokozatosan, apránként áll össze a *Vándálok* öt szereplőjének sajátos viszonyrendszere, az pedig mindvégig eldönthetetlennek tűnik, ki az, aki mindent tudott, ki az, aki szinte semmit, és ki az, aki nem *akart* tudni arról, mi zajlik körülötte. A gyermek Liza, aki „pótapjától” való sajátos érzelmi függésében mintha önszántából szolgáltatná ki magát az abúzusnak, úgy várja el a férfi barátjától, Beától, hogy az megmentse őt, hogy közben semmit nem mond el neki. Hiszen tudnia *kellene*: „Bea biztonságot árasztathatott volna maga körül, ha *akarja*. Egészen biztosan képes lett volna rá. *Mindössze* annyit kellett volna tennie, hogy *átválnozik* egy másfajta nővé, egy gyors és kemény, határokat húzó, tiszta helyzetet teremtő, energikus és szigorú nővé. [...] Azzá a nővé, aki megmenthetné őket, aki gondoskodna róla, hogy jók legyenek, mindnyájan, és azok is maradjanak. Igen,

¹ Bényei Tamás *Mégis, kinek az élete* című kritikájában igen pontosan, revelatív erővel mutat rá arra, hogy ezekben a feltáruló pillanatokban a másikon keresztül mindig magukról tudnak meg valamit Munro figurái. *Múút*, 2009, 54. évf. 14. sz.

Beának ezért kellett eljőnnie hozzájuk, de *nem akar* róla tudomást venni. De Liza tudta.” (388–389.) [kiemelés tőlem – P. K.]

Az omnipotens elbeszélő hangja itt összecsúszik a kislány belső gondolatfolyamával, így ez a különös, egybeolvadt szólam egyszerre gyermekien naiv, képtelen szemrehányás és súlyos, jogos számonkérés. Hiszen hogyan is várható egy bizonytalan, hiú, az alkoholizmus felé lépegető nőtől, hogy *átváltozzon* egy olyan anya-pótlékká, mint amire, akire a félárva Lizának és öccsének szüksége lett volna, hogyan gondoskodhatna bárki is arról, hogy *mindenki jó legyen és az is maradjon*? Ugyanakkor aligha hihető, hogy Bea tényleg nem vett észre, nem érzékelt semmit abból, ami az orra előtt történt. Miért fizette ki később Liza főiskolai tanulmányait – talán büntudatból? Vagy pusztán jóindulat, segítőkészség vezérelte? Nem derül ki.

Munro mindig azon a ponton hagyja magára az olvasót, amikor az hajlamos lenne ítélezni. Nem azért, mintha ez értéksemleges, relativista világ lenne, még csak nem is a protestáns, keményvonalas erkölcsiség ellenében. Hanem azért, mert sosem ismerhetjük annyira a másikat vagy az adott helyzetet, hogy pálcát törjünk fölette. Eldönthetetlen, hogy Millicent azért beszél rá elbizonytalanodott barátnőjét a házasságkötésre, mert valóban hisz abban, hogy ez az út vezet Dorrie boldogságához, vagy csak azért, hogy kárba ne vesszenek az előkészületek fáradozásai (*Valóságos élet*). Nem tudjuk meg, hogy a kiöregedett hippiként élő, kissé gyanús házaspár mit is akart valójában a középosztálybeli könyvesbolt-tulajdonostól (*Az albán szív*), ahogy nem lehetünk teljesen bizonyosak abban sem, hogy a testvérgyilkosság a valóságban esett meg, nem csak Annie McKillop egyik rémálmában (*Szállás a vadonban*).

A *Nyílt titkok* legnagyobb erénye talán éppen ez a távolságtartó és mégis empatikus attitűd, s az ennek megfelelő melankolikus, de humoros-ironikus felhangokkal is rendelkező regiszter. Munro elbeszélője sosem azonosul teljesen a novella hőisével, mindig felveszi a reflexióhoz nélkülözhetetlen távolságot; a megértésre, elfogadásra való hajlandóság itt nem abból fakad, hogy behelyezkedik a szereplő érzésvilágába, hanem mély emberismeretből, abból a bölcs belátásból, hogy *„ilyenek vagyunk”*. Ebben van ugyan némi elégi-ka lemondás – innen a melankólia –, de a humor és az (ön)írónia a pátosz és a melodráma kiváló ellenszerének bizonyul.

A sajtóban „kanadai Csehovként” emlegetett Alice Munróról nekem másvalaki jut eszembe: Jane Austen, aki ugyanilyen éles szemmel, kritikusan, de nem részvétlenül figyelte saját környezetét; akinek írásait épp így átítatja a finom részletekre, árnyalatokra fókuszáló „nőies” figyelem és a kortól, nemtől független, általános emberire irányuló kíváncsiság; akinek könyveit ugyanazért érdemes olvasni, mint a Nobel-díjas író műveit – hogy többet ne vessünk magunkon és komolyabban vegyünk másokat...

Jászberényi Sándor, Kepes András, Krasznahorkai László, Nádas Péter, Németh Gábor,
Szabó T. Anna, Térey János, Varró Dániel, Závada Pál, Zoltán Gábor

Libri irodalmi díjak 2017

Büszkéek vagyunk kortársainkra

Részletes tájékoztatás:

libri.hu/irodalmi_dij

Libri irodalmi díjak 2017

Idén is keressük a legjobbakat.

Szavazzon Ön is!

Nyerje meg a 100
ajándék könyvcsomag egyikét!

Részletes tájékoztatás:

libri.hu/irodalmi_dij